

PARTIPROGRAM 2017–2021

Alle skal med.

Innhold

Våre verdier og vår tid	4
Økonomi og finans	6
Skatt og avgift	6
Kapitalflukt og svart økonomi.....	7
Regulering av finansmarknadene.....	8
Statens pensjonsfond	8
Arbeid	11
Digitalisering	12
Kompetansereform for arbeidslivet	13
Eit trygt arbeidsliv	14
Inkludering i arbeidslivet	16
Styring, leing og samarbeid i velferdsstaten	18
Vidareutvikle pensjonssystemet	19
Skule, kunnskap og kompetanse	21
Styrke laget rundt dei minste.....	22
Fleire lærarar med betre tid og tillit	23
Trygge elevar lærer best.....	24
Ein skule for framtidens noreg	24
Studiespesialisering.....	25
Yrkesfag	26
Fagskular	27
Høgare utdanning	27
Forsking	28
Helse	31
Folkehelse for barn og unge	32
Tidleg innsats der folk bur	32
Psykisk helse	33
Tannhelse	34
Digitalisering i helsevesenet	34
Spesialisthelsetenesta.....	34
Rus	36
Reproduktiv helse og bioteknologi.....	37
Eldre	37
Klima	41
Internasjonalt klimaarbeid	42
Utsleppskutt nasjonalt	43
Utsleppskutt lokalt	43
Ein klimavenleg transportsektor	45
Utsleppskutt i industrien	46

Næring og naturressurser	49
Aktiv næringspolitikk	49
Offentleg eigarskap	52
Hav	53
Reiseliv	57
Landbruk	58
Skogbruk	58
Bioøkonomi	59
Energinasjonen noreg	59
Samferdsle og infrastruktur	63
Natur og miljø	66
Folk og samfunn	69
Kultur	69
Media	70
Idrett.....	71
Barne- og familierpolitikk	71
Barnevern	72
Likestilling og antidiskriminering	73
Kommunal	74
Bustad	75
Forbrukarmakt	76
Frivillig innsats	76
Trus- og livssynspolitikk	77
Urfolk og nasjonale minoritetar	78
Innvandring og asylpolitikk	78
Integrering	80
Sikkerhet og utenriks	83
Justis	83
Samfunnstrygging og totalberedskap.....	86
Forsvar	87
Fred og tryggleik	88
Internasjonalt samarbeid og internasjonale rettar	89
Humanitær bistand og migrasjon	90
Utviklingspolitikk	91
Handel, kapitalflyt og økonomisk samarbeid	93
Europa og norden	93
Nordområda.....	94

Våre verdier og vår tid

Arbeidspartiet sitt mål er friedom, moglegheiter og tryggleik for alle. Det oppnår vi best i fellesskap.

Arbeidarrørsla har kjempa fram eit samfunn som sikrar folket tilgang til kunnskap og velferd og eigarskap til dei rike naturressursane i landet. Eit velorganisert arbeidsliv og eit samfunn med små sosiale og økonomiske skilnader har vore avgjerande for den sterke tilliten nordmenn kjenner til kvarandre og til styresmaktene.

No ser vi at dette er under press. Dei sosiale og økonomiske forskjellane har auka. Jobbveksten har stagnert. Arbeidsløysa har stige. Fleire fell utanfor. Dei økonomiske utsiktene krev at vi framover prioriterer tøffare.

Men ein viktig del av arven til arbeidarrørsla er vissa om at menneska sjølve skaper si eiga historie. Vi skaper vår eiga framtid. Vi skaper vårt eige land.

Dette partiprogrammet legg vekt på å gripe moglegheitene som finst i vår tid.

–

Arbeid er nøkkelen til friedom og sjølvstende for den enkelte. Det er òg grunnlaget for vekst og verdiskaping for landet. Det er føresetnaden for velferdsmodellen vår. Alle skal bidra, fordi alle trengst.

Arbeid er derfor den raude tråden i dette partiprogrammet.

Den største skilnaden når det gjeld i velstand og velferd går mellom dei som har og dei som ikkje har arbeid. Derfor er òg tryggleik for å få arbeid og tryggleik når ein er i arbeid, det viktigaste for å redusere dei sosiale og økonomiske forskjellane mellom folk.

Veksten framover må vere i pakt med dei to generasjonskontraktane vi har med etterkomarane våre. Vi har eit ansvar for å spare verdier til generasjonane etter oss. Vi har eit ansvar for å sikre at vekst og verdiskaping skjer på ein måte som er berekraftig for naturen.

Landet vårt er unikt. Vi bur i byar, tettstader, fjordarmar og åssider. Vi vil ta heile dette langstrekte og mangfaldige landet i bruk.

Vi har mange naturgitte fortrinn, og havet står i ein særklasse. Ikkje noko land er i betre posisjon enn Noreg til å gå føre i utviklinga av dei moglegheitene havet gir. Framover vil vi prioritere slike strategisk viktige næringsområde, der landet vårt har særskilte føresetnader for å lykkast. Det vil styrke oss som teknologi- og industrinasjon. Det vil skape vekst og arbeidsplassar.

Åra som ligg framom oss, vil teste evnene våre til endring. Nye, grøne industriar vil bli etablerte. Teknologi og digitalisering vil bli sentralt på arbeidsplassar i alle sektorar, på alle nivå. Det ligg store moglegheiter i teknologiutviklinga. Pasientar kan få raskare og betre hjelp. Våre eldre kan leve frie og sjølvstendige liv lenger.

Samtidig vil nye krav kunne støyte fleire ut av arbeidslivet. Arbeidstakarrettar kan igjen kome under press. Personvernet kan bli utfordra.

Oppgåva vår er å sikre at alle kan nyte godt av den teknologiske utviklinga, byggje kompetansen sin og oppleve tryggleik for rettane sine. Slik vil teknologiutviklinga gi folk og bedrifter fleire moglegheiter og bidra til vekst og verdiskaping.

–

Det europeiske samarbeidet opplever store spenningar. Den tryggingpolitiske situasjonen er meir uføreseieleg. Ekstreme ideologiar er på frammarsj fleire stader.

Arbeidarrørsla er internasjonal. Vårt arbeid for friedom, moglegheiter og tryggleik stansar ikkje ved landegrensene våre. Ei meir rettferdig verd er òg ei meir stabil verd. Måla våre for Noreg kan best realiserast dersom vi bidrar til å styrke internasjonale organisasjonar, folkeretten og menneskerettar for alle.

Arbeidspartiet vil kjempe for likestilling og arbeidstakarrettar slik at menneske i andre delar av verda også får høve til å leve frie liv. Det same gjeld ytringsfriedom og trusfriedom.

–

Solidaritet handlar ikkje berre om å ta vare på dei som fell utanfor. Det handlar om å ta vare på kvarandre. Alle kan oppleve å stå aleine, men kvar enkelt av oss står sterkare når vi står saman.

I vår tid finst krefter som spelar grupper ut mot kvarandre. Oss mot dei, menn mot kvinner, by mot land. Å stå utanfor er starten på marginalisering og ekskludering. Det er starten på å oppleve lite eller ikkje noko ansvar for fellesskapet.

Arbeidarrørslas historiske innsats har vore å bringe folk saman. Denne innsatsen trengst igjen. Vi vil skape eit Noreg der folk kan vere ulike, men likeverdige. Vi vil skape eit Noreg der alle skal bidra, fordi alle trengst. Alle skal med.

Økonomi og finans

Dei siste fire åra har vore prega av aukande arbeidsløyse. Den økonomiske veksten har vore låg. Forskjellane har auka. Innfasinga av oljepengar har lege langt over det tilrådde nivået.

I åra framover vil det økonomiske handlingsrommet bli trongare. Utgiftene til alderspensjon vil auke fordi vi blir fleire eldre. Vekst i folketalet vil gi større utgifter i kommunane og helseføretaka. Arbeidarpartiet meiner innfasingstakta av oljeinntekter dei siste fire åra ikkje kan halde fram, og at handlingsrommet må brukast til å byggje landet, ikkje til skatteutt.

Sjølvsagt om norsk olje- og gassproduksjon vil vere viktig for norsk næringsliv i mange år framover, ser vi eit taktskifte i investeringar i næringa. Dette gir ringverknader i store delar av norsk økonomi, gjennom redusert etterspurnad retta inn mot fastlandet og lågare tilførsel av oljeinntekter til Statens pensjonsfond utland (SPU). Vi vil sørge for at SPU blir forvalta på ein berekraftig måte, og at oljepengebruken over statsbudsjetta er ansvarleg over tid.

Arbeid er vår viktigaste ressurs. Evna vår til å finansiere framtidens velferdsstat er avhengig av kor godt vi lykkast med å inkludere alle i arbeidslivet. Alle som kan jobbe, skal jobbe.

God fordeling er eit viktig norsk konkurransefortrinn. Koordinert lønsdanning, skatt, overføringar og offentlege tenester som utdanning og helsetenester bidrar til omfordeling, mindre forskjellar, større sosial mobilitet og større moglegheiter for fleire.

Arbeidarpartiet vil ha ein effektiv offentleg sektor. Veksten i offentleg sektor skal skje i produksjonen av tenester, ikkje i byråkrati. Arbeidarpartiet vil bremse byråkrativæksten vi har sett dei seinare åra. Byråkratiserende reformer skal stansast eller avviklast. Vi treng eit taktskifte i digitaliseringa av offentleg sektor. Vi vil intensivere satsinga på digitalisering av offentlege tenester. Bruken av målstyring i offentleg sektor skal avgrensast. Færre mål og mindre rapporteringsbyrde skal gi offentleg tilsette meir tid til å gjennomføre faktiske arbeidsoppgåver.

Gjennomføringsgraden av Arbeidarpartiets program for 2017–2021 vil vere avhengig av rammene gitt av den økonomiske utviklinga.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Bruke finanspolitikken aktivt for å nedkjempe arbeidsløyse og auka forskjellar
- Følgje handlingsregelen for ei forsvarleg innfasing av oljepengar
- Sikre marknadstilgang gjennom EØS-avtalen og arbeide opp mot EU-organa for å trygge norske bedrifter sitt høve til å konkurrere på lik linjemed den europeiske marknaden

SKATT OG AVGIFT

Arbeidarpartiet vil ha eit skatte- og avgiftssystem som stimulerer til arbeid og verdiskaping, styrker norske bedrifter og bidrar til rettferdig fordeling og betre miljø. Vi må ha eit skattenivå som gjer det mogleg å finansiere gode velferdstenester og andre oppgåver vi best løysar i fellesskap. Velferdsstaten er eit spleiselag. Å betale skatt etter evne er eit av dei viktigaste bidraga vi kan gi for å sikre velferd og moglegheiter for alle.

Det politiske fleirtalet på Stortinget har i den siste stortingsperioden auka budsjettunderskotet kraftig. Utgiftsveksten har vore høg, samtidig som inntektene er reduserte gjennom skatteutt. Som eit resultat er veksten i bruk av oljepengar på eit nivå som ikkje kan oppretthaldast over tid.

Skattecutta i perioden 2014–2017 har i all hovudsak kome dei mest velstående til gode. Kutta har ikkje resultert i fleire arbeidsplassar og økonomisk vekst, men mest av alt gjort sitt til å auke forskjellane mellom menneske.

Arbeidarpartiet vil snu denne utviklinga. Det er behov for ein meir berekraftig finanspolitikk og ein skatte- og avgiftspolitik som gir betre fordeling og auka sysselsetjing. Vi går for stortingsperioden 2017–2021 til val på ein skatteprofil og eit samla skatte- og avgiftsnivå i samsvar med framlegget vårt til statsbudsjett for 2017 og fullføring av skattereforma for bedriftsskattlegging frå 2016.

Denne skatteprofilen inneber at vanlege lønsinntekter blir skattlagde om lag som i dag eller lågare, medan formue og høge inntekter får auka skattlegging. Avgiftssystemet skal brukast aktivt for å stimulere til miljøvenlege val og betre folkehelse.

Skatteforliket frå 2016 skal gjere det meir lønsamt å investere i norske arbeidsplassar. Dette inneber at selskapsskattesatsen skal reduserast ytterlegare, samtidig som utbyteskatten blir auka, skattehøl tetta, og høvet til å flytte inntekt utelukkande for å sleppe skatt blir mindre.

Vi vil intensivere kampen mot svart økonomi. Mange internasjonale selskap med verksemd i Noreg betaler i dag lite skatt. Arbeidarpartiet vil i samarbeid med andre land få på plass reglar som aukar skatteinntektene frå desse selskapa.

Arbeidarpartiet vil ha ein effektiv offentleg sektor. Veksten i offentleg sektor skal skje i produksjonen av tenester, ikkje i statsbyråkratiet. Arbeidarpartiet vil bremse byråkrativæksten vi har sett dei seinare åra. Eit taktskifte i digitaliseringa av offentleg sektor er avgjerande for ein meir effektiv offentleg sektor.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Føre ein føreseieleg og ansvarleg skattepolitikk som gir auka sysselsetjing, meir rettferdig fordeling og betre langsiktig berekraft for velferdsstaten
- Fullføre skatteforliket frå 2016 for å styrke konkurransekrafta til norske bedrifter
- Stimulere til rettferdig fordeling og sysselsetjing ved å sørge for at vanlege lønsinntekter blir skattlagde som i dag eller lågare, i samsvar med vårt alternative budsjett for 2017
- Styrke bruken av klima- og miljøavgifter slik at den som forureinar, betaler
- Sørge for auka skatteinntekter frå internasjonale selskap med verksemd i Noreg, i samarbeid med andre land
- Redusere høvet til kunstig inntektsskifting gjennom rask oppfølging av OECDs BEPS-tilrådingar og tiltak for auka finansiell openheit
- Intensivere arbeidet mot svart økonomi
- Bremse byråkrativæksten og gjennomføre eit taktskifte i digitaliseringa av offentleg sektor

KAPITALFLUKT OG SVART ØKONOMI

For at skattesystemet skal fungere, må det ha legitimitet. Skattebyrda skal vere rettferdig, og folk skal oppleve at dei får noko igjen for skattepengane sine. Viljen til å betale riktig skatt er større dersom ein veit at alle andre òg gjer det. Det bør derfor vere openheit, innsynsmoglegheiter og demokratisk debatt om skatt og kapitalflyt.

Arbeidarpartiet har lenge vore opptatt av kampen mot skatteunndraging. Vi har dei siste åra fått fleirtal for framlegga våre om eit offentleg eigarskapsregister for å sikre openheit om eigarskap i norske selskap, og utvida land-for-land-rapportering, slik at norske selskap må rapportere inntektene sine hjå datterselskap registrerte i skatteparadis. Dette arbeidet må følgjast opp i neste fireårsperiode.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Auke ressursane til Økokrim og Skatteetaten for å avdekke økonomisk kriminalitet
- Sikre at multinasjonale selskap med økonomisk aktivitet i Noreg skattar til Noreg
- Følgje opp framlegga i skatteforliket for auka openheit og for å motverke skatteunndraging
- Gjennomgå lovverket for å sikre at det står seg i møte med kunstige skattearrangement

REGULERING AV FINANSMARKNADENE

Den internasjonale finanskrisa i 2008 stadfesta at marknaden ikkje kan overlatast til seg sjølv. Det er nødvendig med politisk styring av finansmarknadene gjennom reguleringar som kan førebyggje kriser og sikre tillit, demokratisk innsyn og forbrukarinteresser.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Gjennomføre nødvendige tiltak for å sikre ein stabil og velfungerande finansmarknad
- Sikre ein ansvarleg utlånspraksis frå finansinstitusjonar i Noreg, og avgrense høvet for privatpersonar til å dra på seg uhandterleg, usikra gjeld

STATENS PENSJONSFOND

For å trygge pensjonane til folk skal forvaltinga av Statens pensjonsfond utland framleis skje med sikte på å oppnå så høg avkastning som råd innanfor moderat risiko og dei etiske retningslinjene. Fondet skal vere blant dei leiande i verda i arbeidet for menneskerettar, arbeidstakarrettar og klima.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Vidareutvikle investeringsstrategien for Statens pensjonsfond utland med sikte på så høg avkastning som råd innanfor moderat risiko og dei etiske retningslinjene
- Gjennomgå retningslinjene til fondet for investeringar i skatteparadis

DEL 1 - VÅRE HOVUDSAKER

Arbeid

FEM VIKTIGASTE SATSINGAR

Skape nye arbeidsplassar

Vi vil skape gode rammevilkår for næringsliv og nye arbeidsplassar. Ein ansvarleg økonomisk politikk og trepartssamarbeidet mellom arbeidstakarorganisasjonar, arbeidsgivarorganisasjonar og styresmakter er grunnlaget for å lykkast med at det blir skapt nye arbeidsplassar. Næringslivet treng òg føreseielege og gode rammevilkår. Vi vil særleg satse på strategisk viktige næringar der (i) vekst- og verdiskapingspotensialet er stort, (ii) vi har naturgitte fortrinn eller kompetansefortrinn og (iii) det er store samspelseffektar med teknologi og kompetanse på tvers av næringar.

Kompetansereform for arbeidslivet

Få samfunn i verda stiller så høge krav til kompetanse som vårt. Få samfunn har så gode føresetnader for å ta i bruk og byggje vidare på kompetanse som vi. Investering i kompetanse og ferdigheiter blir særleg viktig i møte med digitalisering og automatisering i alle delar av arbeidslivet. Arbeidarpartiet vil, saman med partane i arbeidslivet, gjennomføre ein kompetansereform. Denne vil gi den enkelte tydelegare rettar, bedrifter og verksemdar fleire moglegheiter og bringe utdanningsinstitusjonane tettare på arbeidslivet. Kompetansereforma skal gi auka konkurransekraft for bedriftene og verksemdene og meistring og moglegheiter for den enkelte arbeidstakar.

Eit trygt arbeidsliv

Alle har krav på ein trygg arbeidskvardag. Trygge arbeidsfolk gir òg norske bedrifter og næringsliv eit konkurransefortrinn. Denne tryggleiken er no truga i delar av arbeidslivet. Vi vil fornye og forsterke arbeidsmiljølova saman med partane i arbeidslivet, og sikre at faste, heile stillingar held fram med å vere hovudregelen i arbeidslivet vårt. Noreg har handlefridom til å rydde opp i ei lang rekke kritiske forhold i arbeidslivet for å sikre oss mot sosial dumping og sikre at norske løns- og arbeidsvilkår gjeld. Arbeidarpartiet er garantisten for at vi i Noreg nedkjempar sosial dumping og arbeidslivskriminalitet.

Få unge inn i arbeid

Stadig fleire unge fell utanfor arbeidslivet. Vi vil ha ein arbeidsmarknad med plass til alle, og vi vil reformere ordningane med arbeidsavklaringspengar og uføretrygd. Unge som mottar trygd, og som kan jobbe noko, skal møtast med forventning om å delta og ein jobbgaranti som sikrar reelt høve til å kombinere trygd og arbeid.

Slå ring om det statlege eigarskapet

Staten skal vere ein eigar i strategisk viktige delar av norsk næringsliv. Det sikrar fellesskapet eigarskap til infrastruktur og naturressursar og gjer at viktige kompetansmiljø blir verande i Noreg. Arbeidarpartiet seier derfor eit klart nei til å redusere det statlege eigarskapet.

For Arbeidarpartiet er arbeid til alle jobb nummer éin. Tryggleik for å få jobb og tryggleik når ein er i jobb, gir tryggleik og fridom for den enkelte, betre inkludering i samfunnet, auka likestilling og inntekter til fellesskapet. Vi vil styrke det organiserte, anstendige arbeidslivet, slik at vanlege arbeidsfolk får betre kår.

Noreg skal ha Europas lågaste arbeidsløyse, best fungerande arbeidsmarknad og dermed vere eit av dei beste landa i verda å drive næringsverksemd i. Vi vil leggje til rette for at fleire arbeidsplassar blir skapte. Ein ansvarleg økonomisk politikk og trepartssamarbeidet mellom arbeidstakarorganisasjonar, arbeidsgivarorganisasjonar og styresmakter er grunnlaget for å lykkast. Den rike tilgangen på naturressursar og ei befolkning med høg kompetanse har vore og skal framleis vere våre viktigaste konkurransefortrinn. Norsk velferd er avhengig av produktivitet og verdiskaping i verdstoppen.

Skal vi klare å auke verdiskapinga, treng vi både dei etablerte, store lokomotiva og dei innovative, risikovillige oppstartsbedriftene. Det skal vere mogleg å drive næringsverksemd og skape vekst i heile landet.

Statlege arbeidsplassar skal bidra til at heile landet blir tatt i bruk. Arbeidarpartiet vil ha ein aktiv politikk for å betre kvaliteten i tenestene, auke konkurransekrafta og utvikle sterke regionale arbeidsmarknader.

Les meir om vår politikk for å skape nye arbeidsplassar i del 2.

DIGITALISERING

Digitalisering skaper nye, store moglegheiter for norsk næringsliv. Industri kan flyttast heim, og nye teknologiselskap kan vekse fram. Ukritisk og kortsiktig utrulling av ny teknologi kan utfordre samfunns- og arbeidslivsmodellen vår. Politikken har ei viktig rolle og eit ansvar for å sørge for at teknologien blir sett i bruk på ein måte som skaper gode samfunn for alle. For å gripe sjansane må bedrifter, forskingsmiljø, utdanningsinstitusjonar og staten jobbe tettare saman.

Vi treng eit taktskifte i digitaliseringa av offentleg sektor. Det vil føre til betre og meir individuelt tilpassa tenester til innbyggjarane og sikre betre ressursutnytting i det offentlege. Det er eit mål at dette skal skape grunnlag både for teknologiske eksportbedrifter og for at nye tenester kan utviklast gjennom tilgjengeleggjering av data og funksjonalitet.

God digital infrastruktur er like viktig som vegar, jernbane og annan grunnleggjande infrastruktur. Også denne delen av grunnmuren i samfunnet må byggjast opp i heile landet. Den kritiske digitale infrastrukturen må vernast.

Ei digital framtid må inkludere alle. Vidare vil det handle om kompetanse og ferdigheiter til å ta teknologien i bruk. Første føresetnad er tilstrekkeleg infrastruktur. Innbyggjarar og næringsliv i heile landet må ha tilgang til høgkapasitetsnett, og Noreg bør vere leiande i Europa. Det er eit statleg ansvar å leggje til rette for dette.

Den raske utviklinga av teknologi, store datamengder og kunstig intelligens opnar for at maskinar i stadig større grad kan utføre oppgåver som menneske til no har vore aleine om. Denne fjerde industrielle revolusjonen vil krevje stor omstilling av både samfunn, arbeidsliv, næringsliv og offentleg sektor. Noreg har særleg gode føresetnader for å ta ein leiande posisjon internasjonalt innan lagring av data. Fornybar og rimeleg straum, kaldt klima og stabilt styresett gjer oss spesielt attraktive, og er fordelar vi må utnytte. Vi vil leggje til rette for denne utviklinga, og sørge for at vi i Noreg er offensive og tar ei leirolle når det kjem til teknologiutvikling, kompetansebygging og innovativ nyskaping, slik at teknologiskiftet kjem fellesskapet til gode i form av nye arbeidsplassar og verdiskaping. Dette krev eit tett samarbeid mellom politikarar, næringsliv og forskning, både nasjonalt og internasjonalt.

ARBEIDARPARTIET VIL:

Digitalisering av offentleg sektor:

- Leggje til rette for digitalisering i stat og kommune for å sikre betre tenester
- Styrke den teknologiske kompetansen i sentrale avgjerdsposisjonar, slik at regjeringa har betre grunnlag for avgjerder som omfattar bruk og utvikling av teknologiske løysingar
- Nytte stordata til betre offentlege tenester og næringsutvikling, innanfor grensene personvernet set
- Ha hovudprinsipp om opne applikasjonsgrensesnitt (API-ar) for både funksjonalitet og data i samband med digitalisering av offentlege tenester
- Utarbeide ein strategi for datasenterindustri i samarbeid mellom stat og kommune

Næringsutvikling gjennom digitalisering:

- Utarbeide ein strategi for korleis norsk næringsliv nyttar digitale moglegheiter til å styrke konkurransekrafta si, og sikre oppfølging av Noregs digitale tilstand i samarbeid med leiande bedrifter og kompetansemiljø
- Etablere eit nasjonalt prosjekt for utvikling av kunstig intelligens og ubemanna teknologi
- Sørge for at vi har høg teknologisk kompetanse i befolkninga og dermed låg terskel for å ta nye løysingar i bruk, mellom anna gjennom ein kompetansereform
- Betre tilgangen på teknologisk spisskompetanse i Noreg, gjennom mellom anna auka rekruttering, fleire studieplassar og styrkte kunnskapsmiljø
- Lage ein trepartsstrategi for digitalisering av industri og næringsliv og etablere eit program for digitalisering i industrien
- Opprette Digital 21 for betre samarbeid mellom industri, forskning og styresmakter etter modell av dei allereie igangsette "21-satsingane"
- Sikre at selskap i delingsøkonomien bidrar til fellesskapet på lik linje med tradisjonelle næringer

Digital infrastruktur:

- Sørge for at alle skal ha tilgang til grunnleggjande digital infrastruktur
- Skape nye statlege arbeidsplassar over heile landet ved hjelp av potensialet i digital kommunikasjon
- Ha ein digital infrastrukturplan for å sikre høgkapasitets internetttilgang der det ikkje er grunnlag for kommersiell utvikling, og for å vurdere korleis framtidens teknologiløysingar kan påverke behovet for infrastrukturbygging
- Leggje til rette for investeringar i grønne datasenter
- Leggje til rette for at det kan etablerast auka fiberkapasitet til utlandet

KOMPETANSEREFORM FOR ARBEIDSLIVET

Automatisering og digitalisering vil endre arbeidslivet fundamentalt og krevje at vi jobbar på andre måtar enn før. Dette er godt nytt for konkurranseevna vår. Få land i verda har ein så kompetent arbeidsstyrke som Noreg.

Samtidig betyr dette at fleire må meistre ny teknologi. Fleire vil byte jobb oftare. Det forsterkar det politiske ansvaret for at alle får høve til å lære seg det dei treng for å meistre jobben eller ein ny jobb, og for å kunne stå eit langt liv i krevjande arbeid. Derfor vil Arbeidarpartiet saman med partane i arbeidslivet setje i gang ein kompetansereform for arbeidslivet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

Saman med partane i arbeidslivet:

- Sikre at det blir arbeid langsigteleg med å dekke både dagens og framtidens kompetansebehov i arbeidslivet

- Utvikle «Arbeidslivets kompetansesavtale» for å styrke kunnskapen og meistringa til den enkelte arbeidstakar
- Opprette bedrifts- og arbeidsnære program for læring i verksemder og bransjar
- Sikre at arbeidstakarar gjennom avtalar i arbeidslivet opparbeider seg rett til etter- og vidareutdanning
- Opprette nettverk for læring og utveksling på tvers av bransjar og sektorar
- Bidra til finansiering av etter- og vidareutdanning som vil betre den enkelte sine utsikter til jobb
- Styrke karriererettleiingstenesta
- Styrke kontakten mellom utdanningsinstitusjonane og arbeidslivet for å kunne utnytte arbeidslivet som læringsarena betre, og sikre kunnskap om, og gode haldningar til, entreprenørskap allereie i skulen
- Bidra til at utdanningsinstitusjonane legg betre til rette for deltidsstudium

Saman med utdanningsinstitusjonane:

- Styrke yrkesfaga og det tradisjonelle utdanningsløpet
- Sørgje for at fag- og yrkesopplæringa, fagskulane, høgskulane og universiteta i fellesskap tilbyr relevante program som kan heve kunnskap og ferdigheiter i arbeidslivet
- Sørgje for at vaksenopplæringsorganisasjonane skal ha ei sentral rolle i å gi vaksne kompetansepåfyll gjennom livet
- Kartleggje framtidige kompetansebehov nasjonalt og regionalt for betre å tilpasse etter- og vidareutdanningstilbodet til behova i arbeidslivet, og kartleggje behova til folk som er i arbeid

EIT TRYGT ARBEIDSLIV

Sosial dumping

Viktigast for å motverke sosial dumping og arbeidslivskriminalitet er å styrke det organiserte arbeidslivet. Sterke og representative organisasjonar på både arbeidsgivar- og arbeidstakersida er ein føresetnad for jambyrdige partar, og for at alle skal kunne kjenne seg trygge og frie med høve til å vere med og ta avgjerder, uavhengig av arbeid og utdanning.

Sosial dumping og arbeidslivskriminalitet må nedkjempast effektivt og kraftfullt, mellom anna gjennom å styrke kontrollinnsatsen til styresmaktene og ved å intensivere arbeidet for å redusere skadar og dødsfall. Dei mest effektive reiskapane vi har, som allmenngjering av tariffavtalar, må gjerast enklare å ta i bruk.

ARBEIDARPARTIET VIL:

Motverke sosial dumping

- Utforme ein ny handlingsplan for å nedkjempe sosial dumping, arbeidslivskriminalitet og svart arbeid, med sikte på å atterreise balansen i trepartssamarbeidet og styrke organisasjonsgraden i norsk arbeidsliv
- Presisere at føremålet med arbeidsmiljølova òg er å leggje grunnlaget for eit seriøst og organisert arbeidsliv
- Vidareutvikle bransjeprogram mot sosial dumping og arbeidslivskriminalitet mellom partane i arbeidslivet og staten
- Styrke det lovfesta varslingsvernet
- Starte eit arbeid med sikte på at sentrale ILO-konvensjonar skal inn i menneskerettslova
- Ta initiativ til å utvikle norsk og internasjonalt regelverk for å sikre at dei tilsette i tungtransporten får forsvarlege og verdige arbeidsforhold

Nye krav for å sikre løns- og arbeidsvilkår:

- Stille krav om lærlingar, egne tilsette, maksgrønse på kor mange kontraktsledd det kan vere, fagarbeidarar og ryddige løns- og arbeidsvilkår ved offentlege anbod, og sørgje for at slike krav blir etterlevde
- Gjennomgå regelverket for inn- og utleige av arbeidskraft slik at det støttar opp om eit trygt og godt arbeidsliv med faste tilsetjingar, og sørgje for at tilsyna kan handheve regelverket og følgje opp brot på ein effektiv måte. Regulere bemanningsbransjen strengare og sørgje for at regelverket blir følgt
- Styrke allmenngjeringsordninga og gjere det enklare å ta ho i bruk, mellom anna ved å forenkle dokumentasjonskravet
- Utvide solidaransvaret til òg å omfatte bestillar, og utvide ansvarsleingda til seks månader
- Sikre arbeidstakaranes behov for vern, medverknad og grunnleggjande bedriftsdemokratiske prinsipp i ulike eigarkonstruksjonar, og sørgje for at HMS-ansvar blir tydelegare plassert og tatt hand om i ulike eigarkonstellasjonar
- Sørgje for at særleg sårbare grupper som unge, mellombels tilsette og utanlandske arbeidarar får tilstrekkeleg opplæring i språk, arbeids- og tryggleikskultur, og saman med partane utforme tiltak som kan gi arbeids- og tenesteinnvandrarar grunnleggjande kunnskapar om den norske arbeidslivsmodellen og om norsk fagrørsl
- Greie ut høvet til å stille krav om norske løns- og arbeidsvilkår i norske farvatn og på norsk sokkel. Ved gjennomslag for slike krav vil vi saman med partane diskutere ordningar og lovverk for å implementere norske løns- og arbeidsvilkår i norske farvatn og på norsk sokkel

Tilsyn og kriminalitetsnedkjemping:

- Etablere fleire tverrfaglege senter mot arbeidslivskriminalitet, med mål om senter i kvart politidistrikt
- Gi Arbeidstilsynet og Petroleumstilsynet meir ressursar og betre verkemiddel, og auke samarbeidet deira med andre offentlege etatar
- Bidra til at politiet, Arbeidstilsynet, Skatteetaten og NAV gjennomfører fleire umelde tilsyn i særleg utsette bransjar

Auke organisasjonsgraden:

- Doble fagforeiningsfrådraget
- Gjennomføre tiltak for å auke organisasjonsgraden i arbeidslivet
- Verne om og vidareutvikle den norske arbeidslivsmodellen gjennom eit sterkt og forpliktande trepartssamarbeid

Arbeidsmiljølova

Arbeidsmiljølova er ei av våre viktigaste lover og ein av berebjelkane i den norske modellen. Ho gir arbeidstakarane vern og rettar, og saman med avtalane mellom partane inneheld lova dei viktigaste spelereglane for arbeidslivet.

Sidan lova vart til, har ho vorte endra fleire gonger. No står vi overfor nye, store endringar i arbeidslivet, og lova må justerast for å ta vare på rettane og pliktene til partane. Mellom anna har vi fått inn nye aktørar som utfordrar intensjonen med, og grunnprinsippa for, den norske arbeidslivsmodellen. Lova må forsterkast og fornyast for å møte desse endringane. Punkta i arbeidsmiljølova må innrettast slik at dei bidrar til å styrke det organiserte arbeidslivet. Hovudregelen i norsk arbeidsliv skal vere faste, heile stillingar. Det skal vere ein balanse mellom arbeidsliv og familieliv, rettar for den enkelte arbeidstakar skal sikrast, og nye tilsetjingsforhold skal regulerast på skikkeleg vis. Arbeidarpartiet vil halde fast på søndagen som ein annleisdag og sikre søndagen som fridag for så mange som råd.

ARBEIDARPARTIET VIL:

Raskt gjennomføre følgjande endringar ved eit regjeringsskifte:

- Fjerne den generelle tilgangen til mellombelse tilsetjingar
- Fjerne høvet til å ta i bruk nulltimarskontraktar og arbeidskontraktar utan løn mellom oppdrag

Gjennomføre følgjande endringar i løpet av stortingsperioden:

- I samarbeid med partane i arbeidslivet: Definere «arbeidstakar» og «arbeidsgivar» i lovverket nærare, slik at det blir vanskelegare å omgå arbeidsgivaransvaret eller å ta rettar frå tilsette
- Endre arbeidsmiljølova slik at avtalar med tillitsvalde om tidsavgrensa innleige og avvik frå dei alminnelige punkta om arbeidstid i arbeidsmiljølova berre kan gjerast der det er heimla i landsdekkande overeinskomst
- Endre arbeidsmiljølova sitt verkeområde for regulering og tilsyn med petroleumsaktivitet, slik at aktivitet utført frå fartøy i tilknytning til petroleumsverksemd blir omfatta og regulert av norsk lov
- Styrke retten til heiltid og styrke fortrinnsretten til auka stillingsbrøk
- Innføre kollektiv søksmålsrett i saker der det er spørsmål om ulovleg innleige av arbeidskraft
- Inkludere arbeidet mot seksuell trakassering i arbeidsmiljølova

INKLUDERING I ARBEIDSLIVET

Arbeidarpartiet meiner at for mange i dag fell utanfor arbeidslivet. Det gjeld mellom anna mange seniorar, personar med nedsett funksjonsevne og sjuke som har mykje å bidra med. I enkelte innvandrargrupper er det òg ein altfor høg prosentdel som ikkje er i jobb. Vi vil gjere det lettare å delta. Vi vil gjere det meir lønsamt for personar som lever på trygd, å delta noko i arbeidslivet. Det skal stillast krav til aktivitet for sosialhjelpsmottakarar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Bringje fleire som slit med å få fast arbeid, inn i arbeidslivet, mellom anna gjennom ulike lønstilskotsordningar og oppfølgings- og kompetansehevande tiltak
- Styrke tilskot til opplæring i verksemdar
- Avdekke og endre praksis, strukturar og lovgiving som hindrar seniorar i å delta i samfunnet slik dei ønskjer
- Nytte sterkare verkemiddel for å gi fleire menneske med funksjonshemmingar innpass i arbeidslivet
- Halde på VTA-ordninga som ein del av den statlege arbeidsmarknadspolitikken og auke talet på plassar
- Gjennomgå ordningane for yrkesskadar for norske arbeidstakarar, og innføre ei ordning som sikrar at utanlandske arbeidstakarar ikkje blir ståande heilt utan forsikringsdekning ved arbeidsskadar i Noreg
- Sørge for universell utforming og tilgjenge for alle, og heve kompetansen på universell utforming i offentleg planlegging, utbygging og innkjøp
- Leggje til rette for betre tilgang til hjelpemiddel for å kunne delta i arbeid over heile landet
- Vidareutvikle avtalen om eit inkluderande arbeidsliv saman med partane i arbeidslivet
- Halde rettane til arbeidstakarane i sjukelønsordninga ved lag

Ny aktivitetsreform for unge

Prosentdelen unge som ikkje er i arbeid, har ikkje vore så høg på over ti år, og talet på unge uføre aukar. Ordninga med arbeidsavklaringspengar fungerer ikkje godt nok, og for mange som har noko arbeidsevne, blir likevel 100 prosent uføre. Manglande fullføring av vidaregåande opplæring er ein viktig del av problemstillinga.

Det er derfor behov for auka bruk av gradering i dei helserelaterte ytingane, styrkt AAP og eit reelt høve til arbeid når ein har gradert uføretrygd. Vi vil innføre ein aktivitetsreform for å hindre at unge fell utanfor arbeidslivet, og gi fleire den sjansen dei treng for å kome ut i arbeid, delta i arbeidsfellesskap og få ei eiga inntekt å leve av.

REFORMA VIL BESTÅ AV:

- Betre planlegging, oppfølging og gjennomføring av ordninga med arbeidsavklaringspengar, slik at fleire kjem tilbake i arbeid
- Auka bruk av gradert uføretrygd
- At personar med gradert uføretrygd skal få brukt arbeidskapasiteten sin. NAV får eit overordna ansvar for å sikre at det finst jobbar tilpassa denne gruppa både i offentleg og privat sektor. Kommunane får i tillegg ei plikt til å sikre at denne gruppa får jobb. Kommunane sine meirkostnader til ordninga skal dekkast inn. Ordninga blir innført for personar fødde i eller etter 1990

Aktiv arbeidslivspolitik

Endringstakta i samfunnet aukar og vil bidra til raskare og meir omfattande omstillingar i arbeidslivet. Globalisering, teknologisk utvikling, klimapolitikk og lågare oljeinvesteringar er døme på drivkrefter. Raskare omstillingar i arbeidslivet kan føre til at arbeidstakarane må skifte jobb hyppigare og oppdatere kompetansen sin oftare enn før. Veksten i folketalet framover, inkludert ei utvikling med fleire eldre og fleire innvandrarar, bidrar til auka behov for tenester gjennom NAV, kommunane og andre delar av velferdsstaten.

NAV si viktigaste oppgåve er å gi den enkelte høve til å stå i arbeid og nytte kompetansen sin på best mogleg vis. Derfor er vi avhengige av ei teneste med høve og evne til å betre sjå den enkelte.

Ein stor del av befolkninga som er avhengig av helserelaterte trygdeytningar, står heilt eller delvis utanfor arbeidsmarknaden. Eit viktig utviklingstrekk i Noreg og fleire europeiske land er at stadig fleire av desse slit med psykiske lidningar. For mange vil sjukmelding bidra til at dei psykiske lidningane blir forsterka. Derfor vil vi bidra til auka oppfølging av personar som slit psykisk når dei er i arbeid.

For å lykkast i møtet med desse utfordringane må arbeidsrettinga av NAV halde fram og forsterkast gjennom auka kompetanse, digitalisering og sjølvbetening, for å gi betre brukaroppfølging. Det er avgjerande med eit betre samarbeid mellom NAV og helsesektoren og mellom NAV og utdanningssektoren. Opptrening og førebuing til arbeid kan vere verdifulle bidrag i behandling av til dømes psykiske lidningar. Utdanning kan for mange ungdomar vere eit rettare svar enn arbeidsavklaringspengar eller tiltak. Å stille krav til arbeid vil få fleire ut i jobb.

Ei styrking av arbeidslivskompetansen i NAV krev at NAV-kontora kjenner den lokale arbeidsmarknaden, og at dei samarbeider tett med lokale bedrifter og attførings- og vekstverksemdar. Bruk av den ordinære arbeidsmarknaden, kombinert med ulike former for oppfølging og ulike gradar av lønstilskot, bør vere det viktigaste verkemiddelet. Arbeidsretta tiltak skal vere tilpassa og kompetansebyggjande for den enkelte.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke NAV si rolle som arbeidsformidlar og tilretteleggjar for arbeidsgivarar og arbeidstakarar gjennom brukarvenlege digitale verktøy og kompetente og løysingsorienterte medarbeidarar
- Styrke arbeidslivskompetansen i NAV, inkludert karriererettleiing og formidling av arbeidskraft
- Gi NAV-tilsette auka handlefridom, slik at dei kan lage individuelle planar for tilbakeføring til arbeidslivet basert på brukaren sine føresetnader
- At NAV skal få høve til å gjennomføre fleire arbeidsmarknadstiltak i eigen regi, samtidig som attføringsbedrifter og andre ikkje-kommersielle bedrifter skal

vere dei dominerande leverandørane av tenester til personar med nedsett arbeidsevne. Både NAV og tiltaksarrangørar bør i sterkare grad nytte ordinære arbeidsplassar (i kombinasjon med lønstilskot og oppfølging etter behov), då dette viser seg å gi best resultat

- Sikre mangfald og kvalitet i vekst- og attføringsbransjen gjennom godt samarbeid mellom bransjen og NAV
- At arbeidsledige under 30 år med vidaregåande opplæring dei har begynt på, skal få høvet til å fullføre medan dei mottar dagpengar
- At arbeidsledige kandidatar til fagprøve etter opplæringslova skal ha rett til å behalde dagpengane, òg når kurs er på dagtid og det er ein del av aktivitetsplanen til den arbeidsledige
- Ha tettare oppfølging av unge arbeidsledige i NAV (NAV Ung), og aktivt styrke ungdomsgarantiane i dette arbeidet
- Nytt utdanning som arbeidsretta tiltak i større grad
- Styrke dei regionale karrieresentera som supplement til NAV
- Forsterke samarbeidet mellom NAV og helseinstitusjonane og mellom NAV og utdanningsområdet
- Betre tenestene til brukarane gjennom meir bruk av sjølvbetening og digitaliserte løysingar. Dette vil òg kunne frigjere ressursar som kan brukast til å hjelpe dei brukarane som har størst behov for personleg oppfølging
- Arbeide for at all ungdom under 25 år skal ha rett til jobb, utdanning eller kompetansegivande opplæring innan ein arbeidsløysesperiode på 3 månader

STYRING, LEIING OG SAMARBEID I VELFERDSSTATEN

Det er viktig å sikre eit godt offentleg helsetilbod for alle. Kompetanse, profesjonalitet og motivasjon hjå dei tilsette er den viktigaste ressursen i utviklinga av velferdstenestene. Dei tilsettes fagkompetanse og medverknad må i større grad bli tatt med i utviklinga av tenestetilbodet, i tillegg til medverknad frå brukarane. På kjerneområde som helse, skule og eldreomsorg skal det vere gode offentlege tilbod som omfattar alle. Korleis vi organiserer dette tilbodet, er avhengig av kva som er best for innbyggjarane. Grunnleggjande velferdstenester skal ikkje privatiserast eller kommersialiserast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Betre den politiske styringa av dei felles tenestene våre og i større grad styre gjennom overordna mål
- At heilskapsansvaret for tenestene skal vere offentleg, og at innkjøp frå det private må styrast av det offentlege. Det må stillast krav til løns- og pensjonsvilkår hjå private tenesteleverandørar
- Stille like krav til private og offentlege når det gjeld kvalitet og innhald
- Leggje til rette for at ideelle aktørar kan spele ei større rolle som leverandør av tenester til det offentlege
- Bidra til betre utvikling av offentleg sektor gjennom betre involvering av dei tilsette
- Samarbeide med partane i arbeidslivet om nye modellar for leiing og samarbeid i offentleg sektor
- Styrke kompetansen hjå tilsette og leiarar
- Bidra til openheit i forvaltninga
- At staten skal føre ein moderat og ansvarleg leiarlønspolitikk

VIDAREUTVIKLE PENSJONSSYSTEMET

Arbeidarpartiet slår ring rundt pensjonsreforma.

Folketrygda er det berande elementet i pensjonssystemet. Folketrygda gir ei god minstesikring, og rettar blir bygde opp frå den første krona ein tener. Det bidrar til at alle kan oppretthalde levestandarden sin som pensjonistar, og omfordeler inntekt mellom “høg og låg” og mellom kvinner og menn. I tillegg understøttar folketrygda arbeidslinja, samtidig som ein kan velje alder for uttak og kombinere arbeid og pensjon. Ordningar som AFP og tenestepensjonar er viktige tillegg i pensjonssystemet. Breie og meir kollektive ordningar gir lågare driftskostnader og mindre tap av rettar ved dei mange endringane som pregar ein moderne arbeidsmarknad.

Arbeidarpartiet vil at det samla pensjonssystemet skal sikre gode pensjonsnivå som òg gjer at dei som må ta ut pensjon tidleg, har høve til det. Det bør vere mindre ulikskap i oppteninga, slik at fleire har reelt høve til å sikre seg 2/3 av tidlegare inntekt ved uttak av pensjon.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Vidareføre pensjonsreforma, sikre ei berekraftig folketrygd og halde fram med arbeidslinja
- Styrke AFP i privat sektor
- At regelverket for tenestepensjonar i privat sektor skal forenklast og betrast for å gi tilsette og bedrifter betre tilpassingshøve og leggje til rette for at det blir inngått tariffavtalar om pensjon
- Ha ei felles lovgiving om tenestepensjon, slik at det blir så like reglar som råd for mellom anna kostnader ved jobbskifte, obligatorisk medflytting av rettar frå tidlegare ordningar og likepensjon mellom menn og kvinner
  - o At dette lovverket må innehalde krav om opptening av pensjon frå første krona og første månad, krav om livslange utbetalinger eller minst 85 år uavhengig av ordning. Regelverket må vere betre tilpassa tariffavtalar om pensjon og dermed høvet til å etablere breie ordningar
- Leggje om offentleg tenestepensjon og offentleg AFP slik at ordningane blir tilpassa både folketrygda og privat AFP. Dette skal skje gjennom forhandlingar med organisasjonane til dei tilsette.
- Sikre drøftingsretten til pensjonistanes og arbeidstakaranes organisasjonar, i tråd med pensjonsforliket

DEL 1 - VÅRE HOVUDSAKER

Skule, kunnskap og kompetanse

FEM VIKTIGASTE SATSINGAR

Styrke fellesskulen

Vi vil ha ein framtidretta fellesskule der alle barn kan lykkast. I tillegg til å innføre ein garanti for støtte til barna sine grunnleggjande ferdigheiter i lesing, skriving og rekning, vil vi leggje vekt på at elevane blir gode på å utforske og skape, på kommunikasjon og samarbeid. Fellesskulen skal òg styrkast ved å tilsetje fleire lærarar, og ved å ha ein kommuneøkonomi som gir kommunane rom til å prioritere skulen. Vi vil gi kommunar og fylkeskommunar høve til å styre omfanget av private skular.

Toppe laget rundt dei yngste

Med tidleg innsats kan problem førebyggjast, og elevar kan få utfordringar tilpassa sitt nivå.

Vi vil tilsetje fleire yrkesgrupper rundt dei yngste elevane, inkludert spesialpedagogar, og styrke samarbeidet mellom dei som jobbar i skulen, slik at fleire elevar får tett og heilskapleg oppfølging.

Gi yrkesfaga ei viktigare rolle

Noreg treng fleire fagarbeidarar, og behovet vil forsterke seg i tida framover. Samtidig fell mange yrkesfagelevar ut av skulen. Arbeidarpartiet vil styrke yrkesfaga si stilling i skulen og leggje betre til rette for at fleire blir motiverte til å velje desse faga, som er nødvendige for å byggje landet. Vi vil gi praktiske ferdigheiter større plass for alle elevar tidleg i skuleløpet. Skulen og arbeidslivet må samarbeide tettare, slik at fleire yrkesfagelevar får tilbod om å veksle mellom arbeid og skule frå tidleg i utdanningsløpet, og dei må òg få høve til etter- og vidareutdanning gjennom ein styrkt fagskule.

Frå SFO til aktivitetsskule

Skulefritidsordninga må bli eit betre tilbod til fleire barn. Arbeidarpartiet vil leggje ho om til å bli ein aktivitetsskule, med klare krav til innhald og pris. Vi vil sørge for at den nye aktivitetsskulen har rom for fellesskap, lek, fysisk aktivitet, kreativitet og tilbod om leksehjelp.

Ein meir digital skule

Digital dugleik blir avgjerande i åra som kjem. Arbeidarpartiet vil utvikle og gjennomføre ein nasjonal strategi for digitalisering i skulen. Programmering, kjeldekritikk og digital forståing skal vere ein del av innhaldet. Vi skal gi lærarane auka kompetanse i bruk av digitale læremiddel og ha ei pedagogisk kvalitetssikring av læremidla som skal brukast. Det skal opprettast fleire studieplassar innan IKT. Ein meir digital skule gir òg lærarane gode verktøy for ein enklare kvardag, for å sjå kva den enkelte eleven meistrar og slit med, for å oppdage læringsvanskar tidlegare og for å tilpasse undervisninga.

Ein god offentleg fellesskule og lik rett til utdanning er grunnleggjande for å sikre like sjansar for alle. Felles læringsarenaer bidrar og til at vi som samfunn kan lykkast med likestilling, integrering og sosial utjamning. Å sikre alle tilgang til kunnskap og kompetanse er ikkje berre eit gode for den enkelte, det er avgjerande for kor godt vi vil lykkast med å skape nye næringar, trygg velferd og utvikle offentleg og privat sektor.

STYRKE LAGET RUNDT DEI MINSTE

Å kunne skrive, rekne og lese godt er heilt grunnleggjande for å lykkast i utdanning og arbeidsliv. Innsatsen må setjast inn mykje tidlegare – i barnehagen og dei første skuleåra. Den største utfordringa i fellesskulen er at éin av fire elevar ikkje fullfører vidaregåande skule. Elevar som er i ferd med å falle frå i vidaregåande opplæring, må få rask og tett oppfølging.

Arbeidarpartiet vil gjennomføre ei reform for tidlegare innsats i barnehage og skule for å sørge for at langt fleire elevar fullfører skulen.

Barnehage

Barn som får ei trygg og utviklande tid i barnehagen, står betre rusta til å takle både skulen og resten av livet. Ein god barnehage kombinerer leik og læring på ein måte som er tilpassa nysgjerrige og utforskande småbarn. Gode barnehagar er blant dei viktigaste arenaene for integrering og inkludering og er i tillegg viktig for likestilling mellom kvinner og menn.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Innføre ei bemanningsnorm som sikrar nok vaksne med relevant kompetanse i barnehagen. Halvparten av dei som jobbar i barnehagen, skal vere barnehagelærarar, og vi vil tilsetje fleire barne- og ungdomsarbeidarar
- Gradvis utvide retten til barnehageplass, slik at alle barn får tilbod frå den månaden dei fyller eitt år
- Gi kommunar høve til å stille same krav til private og offentlege barnehagar. Det gjeld mellom anna krav til opningstider, kvalitet og innhald, inntak av lærlingar og løns- og arbeidsvilkår
- Bevare maksprisordninga og retten til søskenmoderasjon
- Gjeninnføre og gradvis utvide ordninga med gratis kjernetid i barnehagen i område med særlege integrerings-, språk- og levekårsutfordringar
- Greie ut rett til å få plass i ein barnehage i nærmiljøet

Frå skulefritid til aktivitetsskule

Arbeidarpartiet vil gjere om skulefritidsordninga (SFO) til aktivitetsskule (AKS) i heile landet. Det vil gi ein rikare kvardag for fleire barn, betre integrering, auka sosial utjamning og auka deltaking i arbeidslivet for foreldra. AKS skal understøtte læringa i skulen og tilby fysisk aktivitet, kulturskuletime, kulturaktivitetar, andre fritidstilbod og leksehjelp, og samtidig gi elevane høve til leik.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Innføre makspris og utvikle ein nasjonal standard for innhaldet i AKS, og greie ut tiltak for å sikre at tilbodet òg treffer dei barna som treng det mest
- Vurdere søskenmoderasjon for familiar som har barn både i barnehage og i AKS
- Sørge for at den nye aktivitetsskulen har klar tematisk kopling til innhaldet i skulen
- Leggje til rette for læring i AKS i ei friare ramme enn i klasserommet, med større vekt på leik og kreativitet
- Sørge for at AKS bidrar til at alle barn dagleg er i fysisk aktivitet, får eit variert fritidstilbod og eit godt tilbod om leksehjelp

Tidleg innsats

Arbeidarpartiet vil sikre at alle elevar lærer dei grunnleggjande lese-, skrive- og rekneferdigheitene tidleg, og byggje eit sterkare lag rundt den enkelte eleven.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Tilsetje fleire lærarar, mellom anna ved å innføre ei norm for lærartettleik minimum på kommunenivå. Vi vil greie ut utforminga for å sikre omsynet til fleksibilitet og prioritering av skular og elevar med størst behov. Bemanningsnorma skal i første omgang vere frå 1. til 4.klasse, og ikkje gå ut over kvaliteten i dei andre klassetrinna
- Innføre ein lese-, skrive- og reknegaranti etter 2. trinn. Garantien inneber:
  - o Kartleggje alle elevar sine lese- og rekneferdigheiter i 1. og 2. årstrinn
  - o Innføre ein garanti der elevar under eit definert minstenivå i lesing og rekning får eit tilrettelagt tilbod om intensivopplæring og anna oppfølging
  - o Auke den spesialpedagogiske kompetansen i skulen gjennom ei PP-teneste som er meir aktiv og til stades
  - o Sørge for at spesialundervisning blir starta så raskt som råd. Forsterka opplæring skal som hovudregel skje i vanleg undervisningssituasjon
  - o Ha spesialteam som kan setjast inn på skular som treng ekstra hjelp og rettleiing
- Sørge for at alle skular gir støtte- og intensivundervisning til elevar som ikkje har god nok fagleg utvikling
- Styrke heim-skule-samarbeidet, innføre tilbod om foreldrekurs i til dømes leksehjelp og utdanningsval og etablere meir direkte kontakt mellom lærar, andre vaksenpersonar og føresette i grunnskulen
- Sikre gode leksehjelpsordningar, også på ungdomstrinnet
- Gjennomføre fleire forsøk med alternative vurderings- og eksamensformer
- Etablere forsøk med framandspråk tidleg i barneskulen

FLEIRE LÆRARAR MED BETRE TID OG TILLIT

Ein god skule føreset dyktige lærarar som får tid og tillit til å følgje opp kvar enkelt elev.

Skular og lærarar skal få ein mindre byråkratisk kvardag, større ansvar for å vurdere kva metodar og verktøy som er best eigna i det pedagogiske arbeidet, og betre høve til kompetansepåfyll.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Leggje til rette for betre karriereveggar og kompetanseutvikling for lærarar i skulen
- Endre og betre dei nye masterutdanningane for lærarar ved å styrke pedagogikken, praksisopplæringa og gi studentane meir erfaring i praktisk lærararbeid
- Gjennomføre forsøk med fleire alternative opptaksordningar til lærarutdanningane
- Sørge for at alle nyutdanna og nytilsette lærarar i barnehage og skule blir omfatta av ei rettleiingsordning
- Evaluere og betre praktisk-pedagogisk utdanning (PPU) og praktisk-pedagogisk utdanning for yrkesfag (PPY)
- Halde fram opptrappinga av etter- og vidareutdanning for lærarar, og gjennomføre eit kompetanseløft for ukvalifiserte i pedagogiske stillingar
- Avbyråkratisere skulen ved å fjerne tidstjuvar og unødvendige krav til rapportering og dokumentasjon
- Erstatte regjeringas fråværsreglar med eit nytt, nasjonalt regelverk som bidrar til mindre byråkrati, meir rettferd for elevane og auka gjennomføring. Derfor vil vi

allereie hausten 2017 evaluere verknadene av det nye regelverket. Arbeidarpartiet meiner at det nye regelverket for fråvær i vidaregåande skule er for rigid og byråkratisk

- Godkjenne politisk fråvær på ungdomsskulen på lik linje med i vidaregåande opplæring
- Innføre meir konkrete læreplanar med færre og tydelegare mål og avvikle lokalt læreplanarbeid
- Gjennomgå kvalitetsvurderingssystemet i grunnskulen, inkludert bruken av testar og prøvar, for å sikre at det fremjar meir og betre læring
- Styrke rådgivingstenesta, mellom anna gjennom etterutdanning og samarbeid med arbeidsliv og karrieresenter
- Etablere hospiteringsordningar for lærarar, skuleleiarar og lærarutdannarar, der dei får høve til å få relevant erfaring og kompetanse frå andre delar av utdanningssystemet og arbeidslivet
- Styrke skuleleiinga og skulefagleg kompetanse på alle nivå i skulen. Skuleleiarar skal òg vere tydelege leiarar i det pedagogiske utviklingsarbeidet

TRYGGE ELEVAR LÆRER BEST

Trygge elevar som trivst på skulen, lærer best. Mobbing er eit stort samfunnsproblem, og barn som blir mobba, er meir utsette for sjukdom og problem seinare i livet. Arbeidarpartiet vil skjerpe innsatsen mot mobbing på skulen og prioritere det førebyggjande arbeidet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Etablere beredskapsteam mot mobbing i alle kommunar
- Styrke støtteordningane for organisasjonar og frivillige som jobbar med å førebyggje mobbing
- Gjennomføre eit stort kompetanseutviklingsprogram i antimobbearbeid for rektorar, lærarar og andre tilsette i skulen
- At alle skular og barnehagar skal ha ei plikt til å førebyggje, undersøke og avdekke mobbing og krenkingar i læringsmiljøet
- Kartleggje førekomstar av mobbing også på dei første skuletrinna, og styrke kunnskapen om regelverk og klagehøve blant elevar og foreldre
- Betre rettsvernet til elevane gjennom lov- og regelendringar
- Opne for å sanksjonere mot skular som ikkje tar tak i vedvarande mobbeprobler
- Gi Barneombodet eller ein eigen instans handsamingsansvaret for klagar i mobbesaker
- Leggje til rette for betre og tettare skule–heim–samarbeid gjennom tilbod om foreldrekurs og meir direkte kontakt mellom lærarar, andre vaksenpersonar, skulen og føresette

EIN SKULE FOR FRAMTIDAS NOREG

Elevane skal utdannast for eit samfunn og arbeidsliv i sterk endring. Det stiller krav til at skulen og skulen sine fagområde held tritt med utviklinga. Skulen må leggje auka vekt på at elevane lærer å lære og blir gode på problemløysing, kommunikasjon og samarbeid. Digital kompetanse og bruk av digitale læremiddel er svært viktig, og skulen må stimulere til kreativ og kritisk tenking.

Det er ein styrke at den norske fellesskulen bidrar til å motverke skiljer og motsetningar i samfunnet. Derfor vil vi hindre ytterlegare privatisering av skulen og forsvare og fornye fellesskulen. Den offentlege fellesskulen må gå føre i nytenking og skuleutvikling som gir auka læring og motivasjon, og som kjem alle elevar til gode.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Jobbe mot auka privatisering og seie nei til statsstøtte til kommersielle privatskular
- Gi kommunar og fylkeskommunar høve til å styre omfanget av private skular av omsyn til det totale skuletilbodet. I tilfelle der den lokale fellesskulen i kommunen eller fylket blir svekt, skal dette vektleggjast i vurderinga av søknad om statsstøtte til nye privatskular
- Styrke tilsynet av privatskular for å sikre etterleving av regelverket
- Gjere fellesskulen meir mangfaldig, mellom anna ved å gjere det lettare for skuleeigarar å gjennomføre forsøk og utviklingsarbeid ut frå lokale behov
- Bidra til at elevane utviklar betre IKT-kompetanse ved å:
  - o Auke dekningsgraden for digitale læremiddel
  - o Utvikle og gjennomføre ein nasjonal strategi for digitalisering i skulen
  - o Gjere programmering og digital forståing til ein del av innhaldet i skulen, til dømes etter modell av «Lær kidsa koding»
  - o Etablere ein heilskapleg IKT-arkitektur med tilgjengeleg og oppdatert utstyr og tilgang til høghastigheitsnett
  - o Sikre at pedagogikken styrer teknologien gjennom å gi lærarane auka kompetanse i bruk av digitale læremiddel og pedagogisk kvalitetssikring av læremidla
  - o Innføre ei nasjonal støtteordning for å stimulere utvikling av gode digitale læremiddel
- Styrke undervisninga og læremidla i realfag ved å leggje meir vekt på forståing og problemløysing
- Etablere kunnskapssenter, Newton-rom, prototypeverkstad og liknande læringsarenaer innanfor fleire fagområde, og arbeide for at alle kommunar skal ha tilgang på digitale aktivitetsrom
- Leggje til rette for fagleg sterke elevar, mellom anna gjennom å tilby dei å ta fleire fag på høgare nivå
- Styrke og betre dei praktiske og estetiske faga og gi lærarar høve til etter- og vidareutdanning også i desse faga
- Utvikle eit godt nasjonalt system for deling av kvalitetssikra og forskingsbaserte undervisnings- og læringsopplegg
- Leggje til rette for at ungdomsskular har tilbod om elevbedrift og utplassering i arbeidslivet
- Vidareutvikle entreprenørskap i skulen for å gi elevane praktisk kunnskap og stimulere til nytenking og kreativitet i arbeidslivet
- Innføre «Den praktiske skulesekken» for å la elevar oppleve, utforske og lære fag og ferdigheiter på ein måte som i større grad enn i dag er praktisk og relevant, og skape betre samanheng mellom teori og praksis i skulen

STUDIESPESIALISERANDE

Fullført vidaregåande opplæring har vorte ein viktig grunnkompetanse i arbeidslivet. Samtidig er 560 000 vaksne i dag utan slik utdanning, og fråfallet er høgt. Skulen må i større grad innrettast slik at fleire får høve til å gjennomføre, og gi utfordringar til dei fagleg sterke elevane. Dei neste åra vil etterspurnaden etter utdanna arbeidskraft auke. Vidaregåande opplæring skal bidra til at så mange som råd både fullfører og får eit godt grunnlag for vidare studium og arbeidsliv. Studiespesialiserande i vidaregåande skule skal gi elevane eit solid og godt grunnlag for vidare studium ved høgare utdanning.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Tilby intensivopplæring mellom ungdomstrinnet og vidaregåande opplæring for elevar med svake grunnleggjande ferdigheiter
- Prøve ut fleire alternative vurderings- og eksamensformer i vidaregåande opplæring
- Jobbe for at det blir tilbydd fleire framandspråk i den vidaregåande skulen, som til dømes kinesisk, russisk og arabisk
- Krevje at alle fylke tilbyr fagleg sterke elevar å ta fleire fag på høgare nivå
- Ha entreprenørskap som valfag i skulen
- At skular og lokalsamfunn spelar på lag for å oppnå auka læringsutbyte, ved å knyte linjer og fag opp mot relevante samfunnsaktørar

YRKESFAG

For å lykkast i ein krevjande internasjonal konkurranse må vi byggje vidare på og forsterke fagutdanningane, og sørgje for at vi utdannar nok fagarbeidarar. Godt utdanna, fast tilsette fagarbeidarar med stor tillit og bedrifter som bidrar til opplæring av fagarbeidarar, er eit viktig grunnlag for konkurransekrafta. Vi vil styrke dei yrkesfaglege programma og sørgje for at arbeidslivet som ventar etter fullført utdanning, er attraktivt og seriøst.

Elevar på yrkesfag må i større grad få høve til å lære ved å vere nært på arbeidslivet tidleg i utdanningsløpet. Vi vil styrke partanes eigarskap til opplæringa og ha tettare samarbeid mellom skule og arbeidsliv.

Det må bli lettare å veksle mellom yrkesfaglege og akademiske utdanningstilbod, og enklare å byggje vidare på ei yrkesfagleg utdanning gjennom ein synleg utdanningsveg frå grunnskule til høgare utdanning, både yrkesfagleg og akademisk. Vi meiner at opptakskrava til universitets- og høgskuleutdanning bør vere meir differensierte enn i dag, og at fag- og svennebrev bør gi tilgang til vidare utdanning med fagleg relevans for den enkelte fagutdanninga.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Rekruttere og vidareutdanne fleire yrkesfaglærarar og styrke yrkesfaglærarutdanningane
- Leggje større vekt på praktiske ferdigheiter og praksisnær opplæring frå dei første skuleåra
- Betre yrkesrettleiinga i grunnskulen og gi alle elevar kunnskap om ulike yrke
- Leggje til rette for praksis gjennom heile yrkesfagopplæringa
- Sikre at alle elevar som er kvalifisert, får læreplass
- Leggje til rette for fleksible løp i fleire utdanningsprogram, der elevane får veksle mellom skule og arbeidsliv gjennom veka
- Opprette ei ordning med nasjonal senterstatus for framifrå yrkesutdanning, etter modell av Senter for fremragende utdanning (SFU)
- Oppdatere utstyr på yrkesfagskulane, slik at opplæringa blir meir relevant
- Arbeide for at alle kommunar årleg tilbyr minst to læreplassar per 1000 innbyggjarar
- Auke lærlingtilskotet tilsvarande det ein skuleplass kostar
- At alle fylke skal ha elev- og lærlingombod
- At alle lærlingar skal få eit lærlingbevis som gir same fordelar som elevar og studentar har
- Gjere det lettare å byte frå studiespesialisering til yrkesfag
- Krevje at kommunane og helseføretaka tilbyr fleire praksisplassar og lærlingplassar innan helse- og omsorgsfag

FAGSKULAR

Fagskuleutdanningane skal gi solid, høgare yrkesfagleg kompetanse. Utdanningane skal vere tufta på behova i arbeidslivet og byggje på det formelle trepartssamarbeidet innan norsk fag- og yrkesopplæring.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Synleggjere og styrke fagskulen som grunnlag for ein attraktiv karriereveg for alle elevar som fullfører vidaregåande skule eller har tilsvarande realkompetanse
- Starte ein strukturgjennomgang av fagskulesektoren for å sikre god kvalitet og relevans i tilboda
- At finansiering av fagskulane må stå i forhold til dei ulike studietilboda
- Utvikle fleire innovative læringsmodellar i samarbeid med arbeidslivet
- Innføre studiepoeng på fagskulane, slik at overgangar mellom ulike nivå i utdanningssystemet kan skje på ein smidigare måte
- Innføre eit nasjonalt opptakssystem for fagskuleutdanningar, og leggje fram ein opptrappingsplan for nye studieplassar i samsvar med behova i arbeidslivet
- Utvikle gode system som kan utvikle og verdsetje god undervisningskompetanse
- Betre rettane til fagskulestudentane og gi høve til å søke medlemskap i studentsamskipnadene
- Gi tilleggsopeng for fagskuleutdanning ved opptak til universitet og høgskular
- Sikre at fagskulane tilbyr solide, kvalitetssikra yrkesutdanningar av høg kvalitet og kan levere etterspurd kompetanse til arbeidslivet

HØGARE UTDANNING

Kvaliteten i forskning og høgare utdanning er avgjerande for kor godt vi i framtida vil lykkast med å utvikle og ta i bruk ny kunnskap, sikre eit omstillingsdyktig nærings- og arbeidsliv og bidra til fornying og innovasjon i offentleg sektor.

Raske endringar i arbeidslivet aukar behovet for å styrke kontakten mellom utdanningsinstitusjonane og arbeidslivet. Samtidig gjer det at dei fleste av oss har behov for påfyll av kompetanse gjennom livet, som ein del av arbeidslivet. Universiteta og høgskulane skal ha ei sentral rolle i dette.

Alle skal ha lik rett til utdanning. Høgare utdanning skal vere utan studieavgifter, og utdanningane skal vere universelt utforma. Vi vil sikre den akademiske fridomen og bidra til at publiserte forskingsresultat er tilgjengelege for alle. Fleire nybygg og tilrettelagt infrastruktur er sentralt for å sikre ein solid utdanningssektor, og for å tiltrekke seg dyktige studentar og forskarar i åra framover.

Noreg treng både dei verdsleiane forskingsmiljøa, dei sterke profesjonsutdanningane og lærestader som går føre i regional utvikling. Arbeidarpartiet vil at finansieringa skal spegle dette.

I framtidas arbeidsliv vil langt fleire trenge å omskulere og vidareutdanne seg. For å gjere det lettare å gjennomføre studium ved sida av ordinært arbeid vil Arbeidarpartiet at fleire lærestader opprettar studietilbod på kveldstid og i helger.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Etablere fleire studieplassar, spesielt innan realfag, IKT og andre strategiske fagområde for norsk arbeids- og samfunnsliv
- Stimulere til meir praksis og kontakt med arbeidslivet undervegs i studia
- Leggje fram ei prioriteringsliste for bygg og infrastruktur og gjere dette til ein del av langtidsplanen for forskning og høgare utdanning
- Innføre eit nasjonalt meritteringsystem for god undervisning som stimulerer og dyrkar fram god utdanningskvalitet

- Gjennomgå finansieringsordninga slik at ho i større grad er knytt til oppgåvene dei ulike verksemdene reelt sett har, respektere eigenarten ved lærestadene og påskjøne mangfald i sektoren
- Sikre eit godt psykisk og fysisk helsetilbod for alle studentar, organisert gjennom samskipnadene og vertskommunane
- Stille større krav til undervisningskvalitet og studieintensitet i høgare utdanning
- Fullføre opptrappinga til 11 månaders studiestøtte
- Gjere universitet og høgskular til ein meir attraktiv karriereveg ved å ha ein aktiv likestillingspolitikk og redusere bruk av mellombelse tilsetjingar
- Endre tenestemannslova for å hindre mellombelse stillingar, i samsvar med framlegget som partane i arbeidslivet har utarbeidd
- Byggje 3000 studentbustader årleg
- Bidra til meir internasjonalisering i høgare utdanning, gjere det lettare å få tilpassa utanlandsk formalkompetanse til norske krav og jobbe for at alle studentar skal ha tilbod om utanlandsopphald som del av ein grad
- Utvikle fleire tilpassa studietilbod og leggje betre til rette for deltidsstudentar ved mellom anna å vurdere kravet om 50 prosent studium for å få utdanningsstøtte i Lånekassa
- Leggje betre til rette for studentar med barn
- Leggje til rette for digitalisering av fleire undervisningstilbod ved universiteta
- Etablere eit eige forskingsprogram for innovasjon og omstilling i offentleg sektor med særskilt fokus på korleis vi organiserer og finansierer gode kommunale tenester
- Greie ut konkrete tiltak for å dempe søknadsbyråkrati og rapportering knytt til dei konkurranseutsette arenaene i Noregs forskingsråd

FORSKING

Forsking er ein føresetnad for utvikling og vekst og heilt nødvendig for å møte dei store, samansette utfordringane Noreg og verdssamfunnet står overfor. Noreg skal vere ei drivkraft i den internasjonale kunnskapsutviklinga og ha verdsleiarande kompetanse innanfor område der vi har særlege fortrinn og som er viktige for oss. Tilgang til førsteklasses og godt tilrettelagt vitskapeleg utstyr er nødvendig for at vi òg i framtida skal vere ein leiande kunnskapsnasjon. Forsking og utvikling er heilt avgjerande for å sikre innovasjon, teknologiutvikling og konkurransekraft. Dei teknisk-industrielle forskingsinstitutta spelar ei nøkkelrolle for nødvendig omstilling i både næringsliv og offentlege verksemdar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Vidareføre treprosentmålet i forskingspolitikken, og ha som ambisjon at den utførte forskinga og utviklinga i næringslivet utgjer to prosent av BNP innan 2030
- Jobbe systematisk for betre samordning av forskingspolitikken på tvers av departement, direktorat, organisasjonar og næringar
- Styrke forskning som attraktiv karriereveg og hjelpe fram fleire unge forskartalent
- Vidareføre satsinga på framifrå forskings- og utdanningsmiljø, og etablere nye forskingsmiljø i internasjonal toppklasse knytt til næringsklyngene på desse områda
- Innføre utviklingsavtalar med universiteta og høgskulane for å oppnå meir strategisk utvikling, tettare samarbeid og ei meir bevisst fagleg arbeidsdeling i høgare utdanning
- Vidareutvikle Skattefunnordninga for å auke næringslivets investeringar i FoU
- Sikre at alle høgare utdanningsinstitusjonar har gode ordningar for open tilgang-publisering
- Leggje til rette for meir bruk av 'Nærings-ph.d.' og 'Offentleg ph.d.', der dyktige fagfolk i arbeidslivet kan få tilrettelagde karriereløp i samarbeid med academia
- Etablere ei ordning med 'Nærings-postdoc'

DEL 1 - VÅRE HOVUDSAKER

Helse

FEM VIKTIGASTE SATSINGAR

Styrke den felles helsetenesta vår

Vi vil investere i den felles helsetenesta vår, slik at du kan få den beste behandlinga uavhengig av storleiken på lommeboka eller kva evne eller høve du har til å krevje hjelp. Vi vil sikre helsetenesta god økonomi og skape ro rundt organisering av sjukehusa. Vi vil redusere helsekøane, ha openheit om ventetid og investere i medisinsk kvalitet og digitalisering. Nye legemiddel og behandlingsformer skal takast raskt i bruk.

Sikre alle ein god alderdom

Eldre er ulike, og alderdomen har ulike fasar. Tilbodet til våre eldre må tilpassast dette mangfaldet. Seniorar som ønskjer det, skal kunne jobbe lenger. Sjølv om helsa skrantar, skal langt fleire eldre kunne bu og trivast heime. Vi vil gjennomføre ei kvalitetsreform som gir tryggleik for at alle sjuke eldre får eit godt tilbod. Pårørande og frivillige som ønskjer å gjere ein innsats, skal verdsetjast og bli gitt gode rammer.

Raskare hjelp ved psykiske plager

Psykiske plager er vår tids folkesjukdom. Med tidleg hjelp kan likevel mange psykiske lidingar førebyggjast og behandlast. Vi vil ha lågterskel psykisk helsetilbod i alle kommunar, fjerne eigenbetalinga hjå fastlegen for ungdom opp til 18 år og bidra til at våre unge lærer meir om psykisk helse i skulen. Midla til skulehelsetenesta skal øyremerkast. Det skal vere lett å få hjelp av fagfolk når noko er vanskeleg. Kommunane skal få rom til å tilsetje fleire fagfolk som kan psykisk helse.

Førebyggje dårleg helse hjå barn og unge

Gode vanar blir forma tidleg. Vi vil sørgje for eit enkelt, sunt måltid og fysisk aktivitet i skulen kvar dag for alle barn og unge. Det legg grunnlaget for god helse og gode liv, og kan motverke dei aukande forskjellane. Barn som opplever psykiske plager eller vald, skal få rask hjelp.

Reformere norsk ruspolitikk

Rusmisbruk drep og øydelegg liv. Arbeidarpartiet vil føre ein restriktiv, førebyggjande og kunnskapsbasert ruspolitikk. Rusavhengige skal møtast med god helsehjelp, ikkje straff. Arbeidarpartiet vil gå nye vegar for å hjelpe dei sjukaste ruspasientane, som lett tilgjengelege sprøyterom og heroinassistert behandling.

Arbeidarpartiet vil ha ei sterk, offentleg helseteneste i heile landet. Gjennom helsefremjande førebygging, tidleg innsats og god behandling skal du få den beste hjelpa i den offentlege norske helsetenesta.

Fleire må få hjelp tidlegare, og sosiale helseskilnader må førebyggjast. Langt meir av innsatsen må setjast inn tidlegare og nærare der folk bur, arbeider og tilbringer tida si.

Vi vil stanse utviklinga mot eit todelt helsevesen. Derfor seier vi nei til privatisering, og sørgjer heller for at dei offentlege sjukehusa blir betre. Framover trengst det stabilitet rundt organiseringa av sjukehusa, betre økonomi, utvikling av nye behandlingsmetodar, nye medikament, ny teknologi og god fagleg leing.

Eldre er ei ressurssterk og mangfaldig gruppe. Vi vil betre høvet for eldre til å bu i eigen heim så lenge som råd, og vi vil gjere vårt til at alderdomen blir fylt med meining og meistring. Kvaliteten i tilbodet for eldre på sjukeheim skal følgjast nøye, og helsetenesta skal sørgje for god og verdig behandling ved livets slutt. Arbeidarpartiet meiner eldreomsorg er eit felles offentleg ansvar og ønskjer ikkje kommersialisering av pleie- og omsorgstenestene. Arbeidarpartiet vil samarbeide med ideelle aktørar der dei kan vere eit viktig supplement til det offentlege.

DEI VIKTIGASTE OPPGÅVENE ER DERFOR:

- Ta eit krafttak for meir førebygging og tidleg innsats, særleg for barn og unge
- Betre den psykiske helsa – bryte tabu og sikre tidleg hjelp når det trengst
- Fornye den offentlege spesialisthelsetenesta
- Sikre alle ein god alderdom og gi pårørande betre støtte og hjelp

FOLKEHELSE FOR BARN OG UNGE

Kvar og ein har vi ansvar for eiga helse, men som fellesskap har vi òg eit ansvar for kvarandre. Mykje sjukdom og dårleg helse er knytt til livsstil, ernæring, fysisk aktivitet og det psykososiale miljøet vi lever i. Arbeidet for å fremje eit sunt kosthald tufta på kostråda er viktig for å styrke folkehelsa, samtidig som det har gunstige effektar på andre sektorar som klima og miljø.

Talet på barn og unge med psykiske problem aukar. Det er spesielt alvorleg. Vi vil derfor gjennomføre eit krafttak for å førebyggje sjukdom og dårleg helse blant barn, slik at alle får ein god start i livet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Utarbeide eit ambisiøst program for betre folkehelse
- Investere i tiltak for betre barne- og ungdomshelse som når alle:
  - o Innføre dagleg fysisk aktivitet i skulen
  - o Innføre skulefrukt i ungdomsskulen igjen
  - o Tilby alle barn eit enkelt skulemåltid kvar dag gjennom eit spleiselag mellom staten, kommunar og frivillige betalingsordningar for føresette. Skjermingsordningar skal etablerast
  - o Gjennomføre ein ambisiøs opptrappingsplan for å nedkjempe vald mot barn
  - o Innføre gratis fastlege fram til fylte 18 år
  - o At HPV-vaksine òg blir tilbydd gutar gjennom barnevaksinasjonsprogrammet, gitt ein tilfredsstillande kostnadseffektivitet for heile HPV-programmet
  - o Fornye og betre seksualundervisninga, slik at ho også handlar om kjønns- og seksualitetsmangfald, grensesetjing, relasjonar og ansvar

TIDLEG INNSATS DER FOLK BUR

Vi må gi meir hjelp til folk som er i ferd med å utvikle sjukdom – ikkje vente til dei blir så dårlege at dei må på sjukehus. Det gir betre helse for den enkelte. Det sikrar òg at

sjukehus og spesialistar kan konsentrere seg om dei pasientane som treng dei mest. Derfor er den tidlege innsatsen fastlegane og andre delar av helse- og omsorgstenesta gjer, heilt avgjerande. For å bidra til å styrke det førebyggjande og rehabiliterande helsearbeidet må den frivillige helseinnsatsen som blir gjort i organisasjonane, verdsetjast og styrkast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Etablere fleirfaglege helsehus i heile landet der pasientar kan få meir heilskapleg hjelp enn i dag
- Gi ekstra støtte til kommunar som brukar ny teknologi og nye samarbeidsformer for å gi pasientane tidleg og heilskapleg hjelp. Det gjeld særleg innan rus, psykisk helsehjelp, muskel- og skjelettlidingar og rehabilitering
- Prioritere utdanningsstillingar og sikre god rekruttering av fastlegar i heile landet
- Sikre god tilgang på akuttmedisinske tenester i heile landet ved å styrke kompetansen, finansieringa og samhandlinga i legevakt og akuttberedskap
- Gjennomgå luftambulansetenesta og dei akuttmedisinske tenestene utanfor sjukehusa for å sikre god dekning og kvalitet
- Sikre at alle kommunar kan oppfylle kravet om heimebesøk til alle nybakte mødrer
- Bidra til at kronikarar så langt som råd kan leve liv som friske, gjennom god tilgang til arbeid og tekniske hjelpemiddel
- Gjere helsetilbodet meir tilgjengeleg for minoritetar gjennom digitale omsetjingsverktøy og tilbod om tolk i særskilte tilfelle
- Vurdere forsøk med kommunar og sjukehus som får eit samla ansvar for alle helsetenestene i sitt område

PSYKISK HELSE

Den psykiske helsa vår er like viktig som den fysiske. Angst og depresjon er blant dei vanlegaste lidingane folk blir ramma av. Det viktigaste arbeidet gjer vi før lidingane får utvikle seg. Dette skjer i hovudsak utanfor helsetenesta; i familien, i barnehagen, på skulen, på arbeidsplassen og der vi bur.

Grunnlaget for god helse blir lagt tidleg. Derfor må vi ha særskilt merksemd mot våre aller yngste.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Utarbeide ein tverrfagleg opptrappingsplan om psykiske lidingar, førebygging og tidleg helsehjelp
- Støtte førebyggingsarbeidet til frivillige organisasjonar
- Trappe opp og øyremerke pengar til tverrfaglege skulehelsetenester og helsestasjonar
- Sørgje for tettare samarbeid mellom skulen og barne- og ungdomspsykiatrien (BUP) og gi helsesøstrer høve til å tilvise til BUP
- Opne for «e-helsesøster» slik at ungdom kan kontakte skulehelsetenesta si gjennom digitale plattformer
- Innføre kunnskap om psykisk helse til ein del av kompetansemåla i skulen
- Sikre folk med psykiske plager og lidingar betre tilgang til psykisk helsehjelp frå kvalifiserte fagfolk, og tilsetje fleire med slik kompetanse i kommunane
- Etablere lett tilgjengelege lågterskeltilbod med høve til drop-in, som Familiens Hus og Ung Arena, i fleire kommunar
- Innføre ei nasjonal bemanningsnorm for skulehelsetenesta i tråd med tilrådingane frå Helsedirektoratet
- At tilbodet til psykisk sjuke skal organiserast som heilskaplege og godt koordinerte pasientforløp utan unødvendige forseinkingar

- Satse på program som gjer at fleire med psykisk sjukdom kan stå i jobb eller kome tilbake i jobb
- Auke bruken av gradert sjukmelding

TANNHELSE

Dei siste 30 åra har det skjedd ei betydeleg betring i tannhelsa. Likevel er dårleg tannhelse framleis eit betydeleg helseproblem i Noreg.

Sidan 2005 har fleire sårbare grupper fått gratis eller billegare tannbehandling. Det er store kostnader knytt til vidare utvidingar. For å styrke rettane på dette feltet er det nødvendig å gå gradvis fram. Særleg sårbare grupper skal prioriterast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke det førebyggjande arbeidet for god folketannhelse
- Utarbeide ein plan for gradvis auka satsing på tannhelsefeltet
- Innføre skjermingsordningar for tannhelseutgifter til personar med svak økonomi og dårleg tannhelse, og greie ut kva ordningar som best møter dette behovet
- Betre ordningane for refusjon gjennom folketrygda til spesielle diagnosar

DIGITALISERING I HELSEVESENET

Digitalisering revolusjonerer sektor etter sektor i samfunnet. No står helse- og omsorgssektoren for tur. Innan 2025 skal Noreg vere det leiande landet i Europa på e-helse.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Investere betydeleg i den digitale 'grunnmuren' og infrastrukturen i sjukehusa
- At pasientdata skal sikrast forsvarleg og vere under offentleg kontroll
- Sikre at digitalisering blir eit hovudtema i styringa av sjukehusa og for leiarar på alle nivå i helsetenesta
- Slå fast at digital kommunikasjon skal vere hovudregelen i norsk helseteneste
- Vurdere nye finansieringsformer, mellom anna eit teknologifond der sjukehus og kommunar som har gode samfunnsøkonomiske prosjekt innan e-helse, kan få ekstraordinære investeringstilskot
- Leggje til rette for eit tett samarbeid mellom offentleg og privat sektor om utvikling av digitale tenester og plattformar
- Styrke den digitale samhandlinga mellom spesialist- og primærhelsetenesta
- Styrke innsamlinga og bruk av helseinformasjon for å betre tilbod og behandling, utan at dette svekker personvernet til pasienten

SPESIALISTHELSETENESTA

Kvalitet

Den offentlege norske helsetenesta skal tilby behandling i verdensklasse. Kvaliteten på den medisinske behandlinga er i dag svært god på mange område. Men variasjonen i resultat mellom sjukehus er framleis for stor, og spesialisthelsetenesta må strekke seg for å liggje i front av den sterke medisinske og teknologiske utviklinga som no skjer internasjonalt. Arbeidarpartiet vil sørge for ei god arbeidsdeling mellom sjukehusa som gjer det mogleg å ta i bruk ny teknologi og styrke fagkompetansen.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre ei grunnfinansiering av den offentlege spesialisthelsetenesta som gir reelt høve til å auke behandlingsskapiteten
- Redusere urimeleg variasjon i utgreiing, behandlingar og andre helsetenester

- Bruke dei unike kvalitets- og pasientregistera våre for å fremje folkehelsearbeidet og utvikle nye behandlingssamarbeid
- At fortrinnet vårt med ei offentleg, einskapleg helseteneste blir brukt aktivt til forskning og utvikling av nye legemiddel og behandlingssamarbeid, mellom anna gjennom fleire kliniske studiar
- Avvikle ordninga med nøytral meirverdiavgift i helseføretaka
- Gå i spissen for eit nordisk og europeisk innkjøpssamarbeid om dyre legemiddel
- Styrke forskning innan kommunehelse, rus, psykisk helse og rehabilitering
- Stille krav om at alle større sjukehus skal ha geriatrisk kompetanse, slik at eldre får heilskapleg utgreiing og betre høve til å bu lenger i eigen bustad
- At habilitering, rehabilitering og kvardagshelse skal prioriterast høgare
- Gi alle høve til å bruke den offentlege helsetenesta og motverke sosial ulikskap i helse ved å gjennomgå eigendelssystemet for å sikre heilskaplege og gode skjermingsordningar

Kommunikasjon og samarbeid

For mange pasientar opplever at informasjonen er mangelfull, at sjukehus ikkje har god nok kontroll, og at dei sjølve må etterlyse framdrift og svar. I tillegg opplever mange pasientar køar og ventetider som ikkje er medisinsk nødvendige. Samla gjer dette sitt til å svekke tilliten til ei sterk, offentleg spesialisthelseteneste.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Auke utgreiings- og behandlingsskapiteten i sjukehusa ved å ta i bruk poliklinikkane også på ettermiddagar og kveldstid
- Auke talet på avtalespesialistar og sikre at desse er eit reelt tilbod i heile landet
- Innføre eit betre system for måling av ventetider. Det skal sikre openheit, gi betre oversyn over reelle ventetider og trygge rettane til pasientane gjennom heile prosessen
- Avvikle privatiseringsreforma «Fritt behandlingsvalg» og bruke ressursane på tiltak vi veit reduserer ventetid og bidrar til behandling av fleire pasientar
- Innføre fleire pasientforløp etter modell frå kreftområdet
- Auke tilgangen på organdonorar ved å styrke donorsjukehusa, ha nok skulert helsepersonell og sikre at status som organdonor blir registrert i den digitale kjernejournalen

Styringa av sjukehusa

Betre kapasitet, betre kommunikasjon og betre kvalitet på behandlinga krev at spesialisthelsetenesta blir styrt på ein god måte. I dagens situasjon treng sjukehusa arbeidsro, men innanfor rammene av helseføretaksmodellen er det stort rom for betringar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

For å betre organiseringa av sjukehusa vil vi:

- Betre helseføretaksmodellen og byggje vidare på ei regionalisert spesialisthelseteneste med styring på tre nivå
- Vurdere ei deling av Helse Sør-Øst med tanke på betre styring og drift
- Sørge for auka politisk styring av sjukehusa, og at dei samhandlar betre med primærhelsetenesta
- Styrke lokalsjukehusa og sikre kvaliteten ved dei minste av dei gjennom god oppgåve- og arbeidsdeling. Akuttsjukehus skal ha beredskap i kirurgisk vurdering og stabilisering og kunne handtere akutte hendingar
- Satse meir på systematisk utvikling av gode leiarar i helsetenesta
- Etablere ein hovudregel om at alle norske sjukehus skal ha stadleg leiing: ein plassjef som har vide fullmakter til å leie ansvarsområdet sitt

For å betre styringa av sjukehusa vil vi:

- At både kvalitet og økonomi blir vektlagt til pasientane sitt beste i styringa av sjukehusa
- Gjennomføre eigne føretaksmøter dedikerte til kvalitet, leiing og kompetanse
- Sørgje for tung fagkompetanse og god samfunnsforståing i sjukehusstyra
- Dempe 'marknadsfinansieringa' av sjukehusa ved å redusere den innsatsstyrte finansieringa og auke rammefinansieringa
- Redusere 'rapporteringsveldet' ved å redusere talet på mål i oppdragsdokumenta til dei regionale helseføretaka betydeleg
- Gjennomgå arbeidsrutinar og prosedyrar for å redusere unødvendig helsebyråkrati
- Ta eit større nasjonalt ansvar for dei største investeringane i spesialisthelsetenesta

Antibiotikaresistens

Auka antibiotikaresistens er eit av dei største trugsmåla i vår tid. Det er knapt utvikla nye antibiotiske substansar på snart 30 år. Både nasjonalt og internasjonalt hastar det å skjerppe innsatsen i kampen mot bakteriar som er motstandsdyktige mot antibiotika.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- At Noreg tar internasjonalt leiarskap for etableringa av ordningar som aukar forskning på, og utvikling, overvaking og innkjøp av, antibiotika
- Vurdere skjerpa kontroll av multiresistente bakteriar hjå personar som har vorte opererte utanlands
- Gjennomføre eit treningsprogram i kommunikasjon for legar med sikte på å redusere feilbruk av antibiotika

RUS

Alkohol og andre rusmiddel fører kvart år til store problem og lidingar for mange enkeltpersonar og deira næraste. Derfor vil Arbeidarpartiet ha ein sterk og kunnskapsbasert politikk som førebyggjer rusproblem.

For å førebyggje og dempe følgjene av rusmisbruk vil Arbeidarpartiet:

- Føre ein restriktiv alkoholpolitikk
- Oppretthalde den viktige samfunnsrolla til Vinmonopolet
- Vurdere å la Vinmonopolet ta over drifta av taxfree-ordninga når gjeldande avtale går ut. Inntektene til offentlege og private flyplassar skal vidareførast
- Innhaldsmerke alkoholhaldig drikke
- Sørgje for at det på alle arbeidsplassar er retningslinjer for alkoholbruk
- Styrke tiltaka retta mot barn som veks opp i heimar med rusutfordringar
- Styrke det rusførebyggjande arbeidet i skulen

Arbeidarpartiet meiner at rusavhengnad skal møtast med forsvarleg helsehjelp og sosiale tenester, ikkje bøter og straffefølgjing. Vi meiner derfor det er behov for ei større endring av ruspolitikken i neste stortingsperiode. Ei omlegging skal innebere at dei helse-, justis- og strafferettslege sidene av dagens politikk blir reformerte. Reforma inneber at dagens sanksjonar mot rusbruk blir erstatta av alternative reaksjonar som tar som utgangspunkt at rusmiddelavhengnad er eit helseproblem som må møtast med helsehjelp.

For å få dette betre til, vil vi endre reaksjonane mot narkotika til eige bruk. Dette vil innebere at narkotika framleis vil vere ulovleg, men at rusavhengiges brot på lova blir møtt med alternative reaksjonar, ikkje straff, frå samfunnet si side. Alternative reaksjonar vil kunne vere helsehjelp, oppfølgingssamtalar, pålagde helse- og sosialfaglege oppfølgingsprogram, skriftlege åtvaringar og i ytste konsekvens bøter overfor personar som kan seiast å openbert ikkje ha eit rusproblem.

For å gi betre helsehjelp til personar med rusproblem vil vi:

- Gjennomføre ei omlegging av norsk ruspolitikk, der dei helse-, justis- og strafferettslege sidene av dagens politikk blir reformerte
- At narkotika framleis skal vere forbode. Rusavhengige skal møtast med god helsehjelp, ikkje straff
- Gi ruspasientar persontilpassa oppfølging knytt til jobb og bustad
- At tilbodet til ruspasientar skal organiserast som heilskaplege og godt koordinerte pasientforløp utan unødvendige forseinkingar. Behandlingsforløpet skal inkludere ettervern ved forpliktande oppfølgingsavtalar mellom helseføretaka og kommunane
- Sørgje for betre måling av kvaliteten på rusbehandling, og at resultata av ulike behandlingstilbod lettare kan samanliknast
- Gi sårbare mødrer tilbod om oppfølging og utgreiing på spedbarns- eller familiesenter
- Som for andre pasientgrupper, sørgje for at det er medisinskfaglege og forskingsbaserte vurderingar som blir lagt til grunn for kva slags medikament og behandlingmetodar, inkludert heroinassistert behandling, som blir nytta i helsehjelp til rusavhengige
- Innføre brukarrom som skal utviklast i retning av helsehjelpssenter. Inntil dette er på plass, må det bli lov å røyke mellom anna heroin på dagens sprøyterom
- Opprette ein ruskommisjon som skal fremje konkrete, kunnskapsbaserte framlegg til korleis ruspolitikken skal endrast

REPRODUKTIV HELSE OG BIOTEKNOLOGI

Alle har rett til å bestemme over eigen kropp. Dagens abortlov balanserer på ein god måte omsynet til kvinna på den eine sida og vernet om fosteret på den andre sida.

Vi stiller oss grunnleggjande positive til nye behandlingsmåtar som den bioteknologiske utviklinga fører med seg, og vil nedkjempe kommersialisering av bioteknologi. Vi anerkjenner samtidig at romma bioteknologien opnar, òg kan reise krevjande etiske dilemma.

For å sikre kvinners rett til å bestemme over eigen kropp vil vi:

- Utvide forsøksordninga med gratis prevensjon
- Jobbe mot innskrenkingar i kvinners rettar til sjølvbestemt abort
- Behalde dagens grense for sjølvbestemt abort på 12 veker
- At kvinner som vurderer abort, skal bli behandla likt over heile landet
- At alle gravide som ønskjer det, skal få tilbod om tidleg ultralyd
- Seie nei til ei utvikling der foreldre kan velje eigenskapar til barna sine
- Innføre NIPT-test for gravide som har rett på fosterdiagnostikk

For å møte moglegheiter og dilemma innan bioteknologi og medisinsk genetikk vil vi:

- Hjelp fleire til å få barn ved å tillate eggdonasjon
- Opne for assistert befruktning for einslege
- Ikkje tillate surrogati. For barn fødte i utlandet som opplever manglande rettar når dei kjem til Noreg, skal barnas beste setjast først

ELDRE

Vi lever stadig lenger. Det betyr at mange eldre kan leve fleire gode år som pensjonistar, der dei kan og vil delta og bidra. Samfunnet må leggje betre til rette for aktive eldre. Eldre som ikkje har høve til å delta i den digitale kvardagen, skal kunne vere ein del av samfunnet på lik linje med alle andre.

Dei aller fleste ønskjer å bu heime så lenge som råd og vere sjef i eige liv. Heimesituasjonen må vere trygg, og den som bur heime, må ha høve til sosialt liv og kontakt med andre.

I dag må altfor mange vente på sjukeheims plass, og kvaliteten i tenestene varierer for mykje mellom kommunane. Derfor vil vi ha klare mål for kvalitet, ei meir målretta finansiering og eit betydeleg statleg bidrag for å ruste opp tilbodet til eldre over heile landet. Tilsette som skal gi hjelp og omsorg, må ha tid nok. Framover må kommunane ha tilstrekkeleg bemanning, meir variert kompetanse og betre organisering av tenestene.

For å leggje til rette for aktive og sosiale eldre vil vi:

- Ta i bruk dei store ressursane som seniorane representerer i arbeidsliv, samfunnsliv og frivillig arbeid
- Avdekke og endre praksis, struktur og lovgiving som hindrar seniorar i å delta i samfunnet slik dei ønskjer
- Vidareutvikle «Den kulturelle spaserstokken», som gir kulturtilbod til eldre
- Sørgje for at felles møteplassar, aktivitetar, kultur og opplevingar får ein sentral plass i eldre- og omsorgspolitikken
- Satse meir på heimebaserte tenester, hjelpemiddel og velferdsteknologi som kan gjere det mogleg for fleire som ønskjer det, å bu heime så lenge som råd
- Samarbeide med frivillige lag, foreiningar og enkeltpersonar som kan bidra langt meir i eldreomsorga, som eit supplement til dei tilsette i tenestene

For å sikre at vi har rett kompetanse og nok fagfolk vil vi:

- Prøve ut ei 'tillitsreform' i landets kommunar etter modell frå mellom anna København, der ansvaret blir tatt hand om av mindre, faste team, i nært samarbeid med brukarane
- Tilsetje personell i heile, faste stillingar med tariffbaserte løns- og arbeidsvilkår
- Sørgje for at kunnskap om velferdsteknologi blir ein del av helseutdanningane
- Utdanne fleire og tilsetje ulike faggrupper i omsorgstenesta
- Sørgje for at dei som jobbar innan helse og omsorg, har gode nok norskkunnskapar
- Få fleire menn inn i pleie- og omsorgsyrke

For å sikre betre kvalitet og kapasitet vil vi:

- Innføre tydelege og ambisiøse kvalitetsmål i alle ledd i eldreomsorga
- Basere delar av finansieringa av eldreomsorga på definerte kvalitetsmål
- Leggje opp til enkel rapportering i tenestene
- Styrke tilskotsordninga til investering i velferdsteknologi
- Sørgje for tilstrekkeleg med sjukeheims plassar og heildøgns omsorgsplassar for dei som treng det
- Leggje til rette for nye buformer, med brukarvenlege og fleksible løysingar, og i samband med dette gjennomføre eit prøveprosjekt med studentbustader som blir etablerte i tilknytning til sjukeheimar og omsorgsbustader, der studentar kan leige rimeleg hybel mot å delta i til dømes sosiale aktivitetar med bebruarane
- Vidareføre investeringstilskotet til bygging/renovering av sjukeheimar og omsorgsbustader, slik det var før ordninga vart endra i 2016
- Nytte velferdsteknologi tufta på opne system
- Lage ein strategi for betre ernæring hjå eldre på sjukeheim og i heimetenesta
- Motverke einsemd og styrke det psykiske helsetilbodet for eldre
- Byggje ut ei god demensomsorg med større vekt på fysisk og kognitiv trening og støtte til pårørande

- Utarbeide ein nasjonal pårørandepolitikk og følgje opp pårørande, slik at dei får nødvendig støtte og avlasting til å stå i omsorgsoppgåver
- Styrke forskinga på alzheimer, demens og andre nevrologiske sjukdomar
- Ta initiativ til meir forskning på eldre LHBT+-personar i Noreg for å kartleggje kva særskilte utfordringar dei opplever ved å bli eldre, og korleis hjelpetilbodet kan tilpassast denne gruppa

For å gi god omsorg ved livets slutt vil vi:

- Styrke den lindrande omsorga i livets siste fase
- Investere i betre kompetanse på lindrande behandling hjå tilsette i pleie- og omsorgssektoren
- Styrke samarbeidet med ideelle aktørar og frivillige, og i samband med dette støtte utprøving av hospice i fleire fylke i arbeidet med å styrke tilbodet til døyande og deira pårørande

DEL 1 - VÅRE HOVUDSAKER

Klima

FEM VIKTIGASTE SATSINGAR

Gå i spissen for at Noreg når klimamåla sine

Menneskeskapte klimaendringar er ei av dei største utfordringane i vår tid. Paris-avtalen pålegg oss eit taktskifte i klimapolitikken. Arbeidarpartiet vil gå føre i overgangen til eit lågutsleppssamfunn, og sikre at Noreg når sine ambisiøse klimamål innan 2030.

Gjennomføre ei radikal omlegging av transportsektoren

Utslepp av klimagassar må reduserast betydeleg på alle transportområde. Arbeidarpartiet vil satse på nullutsleppskøyretøy, berekraftig biodrivstoff og fyll- og ladestasjonar i vegtransporten. Vi vil etablere landstraum for dei største hamnene, framskunde elektrifisering av aktuelle ferjestrekningar og satse på klimavenleg skipstrafikk. Betre kollektivtrafikk i dei store byane er avgjerande. Salet av nye bilar frå 2025 skal vere tufta på bilar utan utslepp.

Gjere norsk industri verdsleiande innan berekraft

Noreg har sterke industrielle miljø som kan ta globalt leiarskap i utviklinga av null- og lågutsleppsteknologi. Det offentlege skal stille strenge krav, men òg vere ein sterk partner for industrien og redusere risiko. Eit verdiskapingsprogram for bioøkonomien er eit av mange tiltak. Vi vil leggje til rette for karbonfangst, -bruk og -lagring, og for at norsk sokkel kan bli eit framtidig karbonlager for Europa.

Gjere det lettare å ta klimavenlege val

Det må bli enklare og meir lønsamt å ta berekraftige val i kvardagen. Arbeidarpartiet vil investere meir i sykkel- og gangstiar og leggje til rette for at fleire byar kan velje smarte, miljøvenlege løysingar for kollektivtransport og tenestetilbod for innbyggjarane. Vi vil redusere matsvinn, stille strenge krav til miljømerking av varer og sørgje for betre ordningar for pant, reparasjonar og gjenbruk.

Utvikle norsk leiarskap internasjonalt

Arbeidarpartiet vil at Noreg skal ta ei sterkare leiroll i internasjonal klimapolitikk. Vi skal bidra til klimatiltak og klimatilpassing i utviklingsland, til rettferdig omstilling og til investeringar i fornybar energi i framveksande økonomiar. Klima- og skogsatsinga skal framleis vere ein viktig del av klimapolitikken vår. Vi skal bidra til ein høgare kvotepris i EUs kvotesystem og til utvikling av internasjonale verkemiddel for utsleppsreduksjonar.

Klimaproblemet er ei av dei største utfordringane i vår tid. Om vi ikkje lykkast med å kraftig redusere dei globale utsleppa dei neste tiåra, vil verda oppleve dramatiske og uoverskodelige endringar.

Med Paris-avtalen fikk verda endeleg ein internasjonal klimaavtale med reell og global deltaking frå alle land. Paris-avtalen forpliktar oss til å arbeide for å halde auken i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under to gradar.

For å nå Paris-målet må Noreg kutte utslepp nasjonalt og vere ein pådrivar i det internasjonale klimaarbeidet. Vi skal bli eit lågutsleppssamfunn, og innan 2030 skal vi vere klimanøytrale.

Klimapolitikken verkar i samspel med næringspolitikken, som er nærare omtalt i del 2: Næring og naturressursar.

INTERNASJONALT KLIMAARBEID

Vi må styrke rolla vår som pådrivarland i internasjonal klimapolitikk. På same vis som målet om utsleppsreduksjonar er førande for politikktviklinga nasjonalt, vil vi internasjonalt støtte økonomisk utvikling med låge utslepp på ein måte som bidrar til rettferdig omstilling av arbeidsstyrken og til klimatiltak i utviklingsland.

Bevaring av regnskog bidrar til gode resultat for både klima og utvikling. Vi vil vidareføre regnskogsatsinga på eit høgt nivå. Noreg skal òg bidra til andre klimatiltak og klimatilpassing i utviklingsland. Investeringar i fornybar energi og infrastruktur skal prioriterast særskilt. Vi vil halde fram arbeidet for internasjonale verktøy som reduserer utslepp, og for ein pris på CO₂.

Innsatsen mot kortliva klimagassar, som svart karbon og metan, må aukast. Reduksjon av slike utslepp vil ha ein raskare positiv klimaeffekt. Samtidig har desse klimadrivarane ein spesielt stor effekt på issmelting. Noreg må nytte posisjonen sin i det arktiske samarbeidet for å fremje tiltak mot kortliva klimadrivarar.

Klima- og energipolitikken i EU er viktig for Noreg, og vil bli endå viktigare når EUs energiunion kjem på plass. Vi vil styrke den norske innverknaden gjennom aktivt å påverke EUs klima- og energipolitikk, og ved å utnytte handlingsrommet som ligg i EØS-avtalen.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Følgje opp Paris-avtalen
- Arbeide internasjonalt for kutt i subsidiar til forbruk av fossilt brennstoff og for ei global prising av CO₂
- Følgje opp regnskogsatsinga (REDD+). Inngå avtalar om vern av regnskog med fleire land som vi har tett samarbeid med
- At vi skal ta eit sterkt leiarskap når det gjeld finansiering av klimatiltak og klimatilpassing i utviklingsland
- At Noreg skal vere karbonnøytralt i 2030
- Arbeide for at kvoteprisen i kvotesystemet til EU blir utvikla slik at kvotesystemet bidrar både til utsleppsreduksjonar og teknologiutvikling
- Bruke handlingsrommet i EØS til å fremje klimavenlege investeringar
- Bidra til arbeidet for å redusere klimagassutslepp frå internasjonal luftfart og skipsfart
- Halde fram arbeidet for å kutte kortliva klimagassar med særleg vekt på konsekvensar for nordområda

UTSLEPPSKUTT NASJONALT

Målet om 40 prosent utsleppskutt innan 2030 skal vi nå i samarbeid med EU. Både petroleumsverksemda og fastlandsindustrien i Noreg er ein del av EUs kvotesystem. Når det gjeld transport, jordbruk, bygg og avfall, må det gjerast store utsleppskutt nasjonalt. Det hastar med å gjennomføre endringar som bidrar til faktiske utsleppskutt.

Noreg har sterke industrimiljø, mellom anna innan kraftforedlande industri, verftsindustri, marin og maritim sektor, skognæringar og petroleumsindustri. Fram til kvoteprisen i EUs kvotesystem bidrar til både utsleppsreduksjonar og teknologiutvikling, må staten i samarbeid med næringane sjå på andre vegar til å nå desse måla. Vi vil leggje til rette for at dei aktuelle industrimiljøa kan satse meir på tiltak og teknologiutvikling som bidrar til utsleppsreduksjonar. Vi vil sikre at klimapolitikken gjer sitt til å posisjonere norsk næringsliv for lågutsleppssamfunnet og skape arbeidsplassar for framtida.

Vi vil innføre ei klimalov som overordna styringsinstrument i klimapolitikken. Ho skal innehalde styringsmekanismar for å nå dei utsleppsmåla som lova fastset. Måla skal vere forpliktande og vise utsleppsbanar for alle sektorar. Det skal rapporterast i dei årlege statsbudsjetta om korleis budsjettet påverkar norske klimagassutslepp.

Enova vil stå sentralt i arbeidet med å redusere utsleppa. Dei skal leggje til rette for tiltak som bidrar til å redusere utsleppa vesentleg, gjennom støtte til å utvikle ny teknologi, men òg gjennom støtte til å ta i bruk eksisterande null- og lågutsleppsteknologi. Her er fyllestasjonar for nullutsleppsbilar, biodrivstoff, karbonfangst frå industrianlegg, landstrøm og elektrifisering av ferjeflåten særskilt viktige område.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Følgje opp Paris-avtalen i samarbeid med EU, med 43 prosent kutt i kvotepliktig sektor og 40 prosent kutt i ikkje-kvotepliktig sektor innan 2030
- Gjennomføre ei utgreiing av karbonrisikoen i Noreg
- Ha ei klimalov som regulerer føremålstenlege rapporterings- og styringsmekanismar mellom Storting og regjering på klimaområdet, og der utsleppsforpliktingane blir førande
- Kutte klimagassutsleppa ved å satse på fyllestasjonar for nullutsleppskøyretøy, biodrivstoff, landstrøm, elektrifisering av ferjeflåten, karbonfangst og -lagring
- At Enova i sitt mandat skal leggje til rette for å redusere dei norske klimagassutsleppa
- Styrke Enova ved å auke fondet for climateknologi, fornybar energi og energiomlegging til 100 milliardar kroner, og vurdere krav om teknologiutvikling i Noreg
- Stimulere til at nye og eksisterande bygg reduserer energiforbruket sitt
- Leggje til rette for auka bruk av fornybare materiale som klimatiltak i byggjeverksemd

UTSLEPPSKUTT LOKALT

For at vi skal nå måla om eit lågutsleppssamfunn, må vi òg redusere utsleppa lokalt. Det er ei felles oppgåve. Det offentlege må bidra til kutt, og samtidig leggje til rette for at vi som enkeltmenneske kan ta klimavenlege val. Vi kan berre lykkast i eit tett samarbeid mellom innbyggjarane, næringslivet, organisasjonslivet, staten og kommunen.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Honorere kommunar som kuttar betydeleg i sine klimagassutslepp med tilskot til fleire miljøtiltak
- Leggje til rette for utvikling av smarte, norske byar, som kan møte dei store utfordringane ved hjelp av ny teknologi, gode løysingar og innbyggjarinvolvering
- Bidra til at befolkninga i område med stor bustadbygging får kort veg til grøntareal

- Redusere energibruken i offentlege bygg og auke prosentdelen nullutsleppsbygg blant kommunale nybygg
- At innkjøp og kontraktstildeling blir brukt til å fremje energieffektivitet, klima og miljøomsyn i verksemda

Satsing på kollektiv, sykkel og gonge

I byområda vil vi gjere kollektivtransport, sykkel og gonge meir attraktivt og tilgjengeleg. Vi vil derfor prioritere ei sterk satsing på bymiljøavtalar i komande Nasjonal transportplan, slik at fylka kan gi eit godt kollektivtilbod til innbyggjarane. Det vil bidra til reduserte klimagassutslepp, men vil først og fremst redusere lokal forureining og løyse køproblem i byområda.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Auke innsatsen for å trygge dei mjuke trafikantane ved å satse på gang- og sykkeltiltak, førebyggjande arbeid og forskning
- Stimulere til etablering av fleire bildelingsløysingar, og gjere tilgjengeleg oppstillingsplassar for bildeling nær knutepunkt, og i nye, større bustad- og næringsprosjekt
- At bykommunane samarbeider med omkringliggjande kommunar om samla utbygging som minimerer transportbehova og nedbygging av matjord, kulturlandskap og natur

Avfall og gjenbruk

I ein lågutsleppsøkonomi må ressursane brukast om att. Det betyr mellom anna meir effektiv bruk av ressursar i industrien, betre utnytting av biprodukt frå industrien til nytt råstoff og betre utnytting av plast og anna avfall. Dette blir kalla «ein sirkulær økonomi». Vi vil setje fart i utviklinga av ein sirkulær økonomi av omsyn til miljøet, og fordi det vil gi opphav til nye næringar og arbeidsplassar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Bidra til meir gjenbruk og ressurseffektivitet
- Stille krav til meir miljøvenleg produktdesign og materialbruk, reparasjon og auka kapasitetsutnytting
- Greie ut rommet for å avgrense mengda plast i forbruksprodukt
- Auke målet for materialgjenvinning og ombruk
- Styrke forskinga og fremje tiltak for å redusere bruken av mikroplast
- Utvide panteordninga til også å omfatte elektronikk og andre emballasjekrevjande forbruksvarer
- Innføre fullstendig kjeldesortering for mat og plast i alle storbyar, slik at matavfall i større grad kan nyttast i produksjon av biogass
- Vurdere betre garantiordningar for å sikre lengre levetid på produkt
- Auke bruk av råvarer som stammar frå gjenvinning av avfall
- Styrke potensialet for norsk gjenvinningsindustri og teknologileverandørar ved auka materialgjenvinning
- Jobbe for ei felles europeisk panteordning

Klima, helse og forbrukar

Klimapolitikken heng tett saman med forbrukar- og helsepolitikken. Det som er sunt for oss som enkeltmenneske, er i mange tilfelle òg sunt for planeten. Derfor vil vi leggje meir vekt på sektorovergripande tiltak som tar utgangspunkt i samanhengane mellom sunn og berekraftig matproduksjon, folkehelsegevinstar og reduksjon av klimautslepp. Forbrukarane spelar ei nøkkelrolle.

Det er behov for sterkare kopling mellom klimatiltak og godt HMS-arbeid. Til dømes vil utsleppsfrie byggjeplassar både vere eit godt klimatiltak og gi eit betre arbeidsmiljø.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke forbrukarstyresmaktene og -tilsyna si rolle
- Styrke tverrfagleg forskning innanfor berekraft, klima og helse
- Stille skjerpa krav til utslepp, innhald, merking og informasjon når det gjeld forbruksprodukt
- Styrke dialogen mellom forskarar, næringslivet, partane i arbeidslivet, sivilsamfunn og politikarar for å finne løysingar på tvers av fag og felt
- Endre konkurranselover for å skape insentiv til eit meir berekraftig forbruk

EIN KLIMAVENLEG TRANSPORTSEKTOR

Dei store nasjonale utsleppa kjem frå transportsektoren. Vi vil derfor redusere klimautsleppa frå transportsektoren kraftig. Dette skal vi gjere samtidig som folk skal kunne reise til og frå skule, arbeid og fritidsaktivitetar på ein enkel og effektiv måte. Vi vil setje inn tiltak der effektane er størst.

I mange delar av landet er bilen einaste alternativ, og likeins manglar næringslivet alternativ til lastebiltransport. Det må leggjast til rette for rask innfasing av berekraftig biodrivstoff og overgang til nullutsleppskøyretøy.

For lastebilar, bussar, skip, fiskebåtar og ferjer vil elektrisitet og hybridalternativ kunne vere ei av løysingane, men på kort sikt vil biodrivstoff og hydrogen vere meir realistisk. For luftfarten vil biodrivstoff truleg vere løysinga også på lang sikt. Vi vil gjere det attraktivt for næringslivet å velje klimavenlege løysingar.

Skipsfart står for nærare ein femtedel av utsleppa i transportsektoren. Enova vil ha ei betydeleg rolle gjennom tilskot til etablering av landstraum og låg- og nullutsleppsteknologi, spesielt i ferjeflåten.

Mange ferjer eigde av fylkeskommunane er modne for utskifting. Val av teknologi i dei nye ferjene vil låse utsleppsnivået frå denne trafikken i lang tid framover. Vi vil derfor at staten i ein periode skal bidra med pengar til eit program for å realisere null- og lågutsleppsløysingar på ferjestrekningane.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Greie ut bruk av fleksibel vegbruksavgift som varierer med geografisk plassering og utsleppsintensitet i drivstoffet
- Utvikle ulike modellar for miljødifferensierte bompengerordningar og lågutsleppssoner, med mål om at klimagassutsleppa skal gå ned, og at luftkvaliteten i urbane område skal bli leveleg for alle
- At salet av nye bilar i 2025 skal vere tufta på nullutsleppskøyretøy. Om den teknologiske utviklinga tillèt det, bør dette skje raskare
- At det blir etablert eit landsdekkande nett av fyllestasjonar for nullutsleppsbilar, og at avgiftssystemet framleis blir brukt aktivt for å stimulere til kjøp og bruk av klimavenlege bilar
- Opprette eit eige CO2-fond for transport i næringslivet, slik at transportørane blir kompenserte for eventuelle meirkostnader ved kjøp av nye lastebilar, bussar og skip
- Trappe opp omsetningskravet for berekraftig biodrivstoff til 40 prosent innan 2030
- Stimulere til ei berekraftig industriell verdikjede for biodrivstoff basert på norsk skog

- Etablere eit låg- og nullutsleppsprogram for ferjeflåten
- Etablere landstraum i dei største hamnene innan 2030
- At kollektivtrafikken i 2020 som hovudregel nyttar null- eller lågutsleppsteknologi eller klimanøytralt drivstoff. Anbod før 2020 skal ha krav om reduserte utslepp
- Byggje ut kollektivfelt i og rundt dei store byane, og vurdere å gjere eksisterande filer på innfartsvegar med fleire felt om til kollektivfelt
- At staten skal bidra med inntil 70 prosent av investeringskostnadene i store kollektivutbyggingar i storbyområda

UTSLEPPSKUTT I INDUSTRIEN

Noreg har mange industrielle fortrinn. Vi har god tilgang på fornybar energi, ei høgt utdanna befolkning, sterke industrielle kompetansmiljø og stabile og langsiktige rammer for samfunnsutviklinga. Norsk industri har gjennom mange år redusert utsleppa sine, først og fremst gjennom å utvikle og ta i bruk ny teknologi. Det gir industrien vår eit konkurransefortrinn i ei verd som i aukande grad etterspør klimavenlege løysingar, men det er behov for vidare omstilling.

Globale endringar i energimarknadene vil påverke den norske petroleumssektoren. Det er derfor viktig å skape nye moglegheiter, slik at kompetansen som i dag er knytt til produksjonen på norsk sokkel, kan brukast til å utvikle andre og nye næringar.

Vi har sterke kompetansmiljø som ligg i front når det gjeld å utnytte bioressursar frå hav, jord og skog. Vi vil leggje til rette for ei brei og sterk bioøkonomisk satsing, der vi vidareutviklar eksisterande kompetansmiljø og utviklar nye verdikjeder, klynger av bedrifter og forskingsmiljø.

Petroleumssektoren har mange installasjonar med lang levetid, og her vil utsleppsreducerande tiltak vere spesielt viktig. Val av løysingar låser utsleppsnivået i tiår framover. I petroleumsindustrien ligg det stort potensial i overgangen til lågutsleppssamfunnet, ikkje minst i samspel med havbasert, fornybar energi. Petroleumsnæringa må spele ei sentral rolle i satsinga på karbonfangst og -lagring (CCS).

CCS er eit vilkår for å nå klimamåla. Noreg kan ta ei leiande rolle i å utvikle slik teknologi. Vi har allereie verdsløiande forskingsmiljø på feltet. Det gjer oss godt posisjonerte for framtida. Vi vil undersøke høva for å etablere eit europeisk sentrallager for CO₂ i Nordsjøen. Dette kan sikre både norske arbeidsplassar og inntekter frå norsk sokkel i lang tid framover. Dagens infrastruktur i Nordsjøen vil kunne brukast vidare. Med karbonfangst, -bruk og -lagring vil det dessutan opne seg endå fleire industrielle moglegheiter, som produksjon av hydrogen basert på norsk gass med CCS.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Leggje til rette for teknologiutvikling som reduserer klimagassutslepp, i partnerskap med industrien
- Greie ut høva og, om mogleg, leggje til rette for at norsk sokkel kan bli eit europeisk lager for CO₂
- At det blir kutta utslepp i fastlandsindustrien og petroleumssektoren, mellom anna gjennom eit program for fullskala karbonfangst
- Bruke kompetanse frå petroleumssektoren til å satse på havbasert, fornybar energi og karbonlagring

DEL 2

Næring og naturressursar

AKTIV NÆRINGSPOLITIKK

For Arbeidarpartiet er arbeid til alle jobb nummer éin. Skal vi lykkast med dette, er det avgjerande å ha bedrifter og eit næringsliv som driv lønsamt og har vekst i heile landet. Derfor vil Arbeidarpartiet føre ein aktiv næringspolitikk som legg til rette for eit nyskapande, kunnskapsbasert og klimavenleg næringsliv. Noreg skal vere det beste landet i verda å drive næringsverksemd i.

Vi lever i ei tid med store teknologiske endringar. Noreg har gode føresetnader for å lykkast med endringane vi skal gjennom. Vi har høg kompetanse, kompetente brukarar, eit velorganisert samfunn og sterke næringar å byggje vidare på. Den norske samarbeidsmodellen i arbeidslivet, med høg kompetanse, små forskjellar og høg grad av tillit, gir eit godt grunnlag for å byggje den kompetansen og endringsviljen som krevst for å lykkast i ein situasjon med raske teknologiske endringar.

Offentleg sektor er ein viktig kunde for norsk næringsliv. Det er viktig at anbod blir utforma på ein måte som gjer norsk og lokalt næringsliv konkurransedyktig.

For å lykkast med å skape mange nye arbeidsplassar framover trengst eit tettare samspel mellom industrien, forskingsinstitusjonane og staten.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Etablere eigne nasjonale forskingsprogram innanfor strategiske næringar
- Bruke innkjøpsmakta i det offentlege målretta for å utvikle gode heimemarknader for strategisk viktige næringar innanfor handlingsrommet i EØS-avtalen
- Støtte etablering av eit toppindustrisenter som legg til rette for samarbeid, deling av kompetanse og testfasilitetar for å auke digitaliseringstempoet i norsk næringsliv
- Digitalisere og forenkle offentlig byråkrati
- Støtte opprettinga av industrinære testsenter for at ny teknologi og kunnskap raskt kan bli tatt i bruk
- Forenkle krav til rapportering frå næringslivet
- Styrke dei regionale verkemidla for å bidra til nye arbeidsplassar i heile landet
- Bidra meir i ein tidleg fase for nye bedrifter og idear, ved at delar av verkemiddelapparatet kan ta større risiko enn i dag
- Fremje ei stortingsmelding om varehandelen

Framtidas verdiskaping

Noreg kan ikkje vere best på alt. Derfor vil vi prioritere strategisk viktige næringar med vekstpotensial. Då vil vi leggje vekt på tre kriterium:

- At vekst- og verdiskapingspotensialet er stort
- At Noreg har kompetansefortrinn eller naturgitte fortrinn
- At det er samspelseffektar knytt til teknologi og kompetanse på tvers av næringar

Innsatsen skal i større grad målrettast mot desse næringane. Ordningane vi har tilgjengelege innan forskning, kompetansebygging og verkemiddelapparatet elles, skal samordnast betre. Målet er at styresmakter, akademia, frivillige og private krefter spelar meir på lag.

Kriteria over, og evna vår til å bidra til å løyse utfordringar samfunnet står overfor, må vektleggjast når vi skal finne dei strategiske satsingsområda våre.

Noreg er ein **energinasjon**. Eksport av energiberarar er den suverent største eksportnæringa vår. Landet har bygd opp ein **leverandørindustri** til olje- og gassnæringa som har stor eksport og potensial for vidare utvikling. Også innan fornybar energi har vi rom for større eksport. Vi ser stort potensial i overføring av kompetanse frå olje- og gassnæringa til fornybar energi, også på leverandørsida.

Våre største naturressursar finn vi i **havrommet**. Det marine og maritime næringslivet utgjer, saman med offshoreverksemda og leverandørindustrien, våre mest komplette næringsklynger.

Tilgangen til rimeleg, fornybar vasskraft har bidratt til utviklinga av ein konkurransedyktig **kraftforedlande industri** i Noreg. Teknologiutviklinga i denne næringa er høg. Implementering av ny teknologi har gitt auka produksjonsvolum og reduserte klimagassutslepp.

Vi har stort rom for å auke verdiskapinga innan **bioøkonomi**. Ei satsing på bioøkonomi dreier seg om å leggje til rette for omstilling frå fossilt til fornybart. Her ligg store moglegheiter for auka verdiskaping og nye arbeidsplassar, mellom anna innan jord og skog.

Vi har stort potensial innan **helse- og velferdsteknologi**. Noreg har eit biobank- og helsedatamateriale i stort format med høg internasjonal verdi. Vi er attraktive på grunn av den heilskaplege og gode helsetenesta vår, ei stabil og oversiktleg befolkning, gode nasjonale register og diagnostiske biobankar. Målet til Arbeidarpartiet er at Noreg blir ein pionernasjon når det kjem til e-helse, og at vi innan 2025 blir det leiande landet i Europa.

IKT-næringa og kunnskapsintensive tenester har vorte ei av våre store vekstnæringar, og ein viktig drivar for vekst i nesten alle andre næringar. Vi meiner potentialet for vidare utvikling av IKT-næringa i Noreg er stort.

I tillegg vil vi løfte tverrgående teknologi og kompetanse som er med på å mogleggjere andre satsingar, slik som materialkunnskap og bioteknologi.

Samtidig er det viktig å kunne støtte opp under nye næringar som vi i dag ikkje kjenner, eller som viser overraskande vekstpotensial.

Vi ønskjer derfor ein todelt strategi på næringsutviklinga:

1. Dei overordna som skal styre dei langsiktige prioriteringane våre
2. Dei rullerande strategiske. Dette er avgrensa program for utvalde sektornæringar som har særskilte vekstmoglegheiter

I tillegg må næringspolitikken elles sikre breidda i norsk næringsliv og dei store drivarane for sysselsetjing i Noreg: varehandel, bygg og anlegg og transport.

Noreg som industrinasjon

Industrien skaper store verdiar og mange norske arbeidsplassar. Vi vil gi industrien ein endå større plass i norsk arbeids- og næringsliv. Noreg har mange fortrinn som gjer dette mogleg, mellom anna rik tilgang på naturressursar, høg kompetanse og konkurransefortrinna som ligg i den norske modellen. Det ligg eit stort, uforløyst potensial i fleire industrielle sektorar, mellom anna kraftforedlande industri, design- og merkevaredriven industri og råvareindustri. Mineralnæringa må utviklast vidare med høge miljøkrav og med vekt på produktutvikling og innovasjon. Ambisjonen om å ta ressursane våre i bruk, både på land og i havet, skal kjenneteikne norsk industripolitikk. Framover må norsk industri få gode og langsiktige rammevilkår.

I Noreg er vi gode på å utnytte våre regionale fortrinn. Naturressursane våre er fordelte ut over heile landet, og for å få maksimalt ut av desse er det viktig å leggje til rette for at folk kan bu og arbeide nær desse ressursane.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre industrien konkurransedyktige og langsiktige rammevilkår som styrker oss som vertsnasjon for framtidretta industri, mellom anna ved å utnytte rammeverket i EU
- Styrke statlege ordningar for å auke investeringsnivået i fastlandsindustrien og sørgje for at desse verkar saumlaust mot bedriftene
- Utnytte at Noreg har naturlege føresetnader for å produsere kritiske metall for norsk og europeisk industri, og i samarbeid med industrien leggje til rette for at norske bedrifter skal kunne lykkast i denne marknaden
- Sikre konkurransedyktige rammevilkår for nye, store industriinvesteringar, inkludert garanti- og låneforsterkingsordningar som ligg innanfor regelverket om statsstøtte i EØS-avtalen
- Utvikle ordningar for pilotering/uttesting av ny teknologi, mellom anna demonstrasjonsanlegg der også driftsdeltaking blir inkludert
- Leggje til rette for at fornybare energiresursar blir nytta til vidare utvikling av norsk kraftforedlande industri
- Vidareføre CO2-kompensasjonsordninga etter 2020
- Gjennomgå ordninga med opphavsgarantiar og varedeklarasjon og korleis dette samsvarer med den fysiske leveransen av kraft
- Utvikle betre samarbeidsarenaer på tvers av industrisektorar, forskning- og utdanningsinstitusjonar, finansinstitusjonar og styresmakter
- Prioritere ei strategisk satsing for å knyte saman design, merkevare og miljøvenleg produksjon
- Bidra til tettare kopling mellom design- og merkevaredriven industri og den norske råvareindustrien
- Styrke mineralforvaltninga for å kunne ta hand om framtidens miljøkrav og samiske rettar og rettleie kommunane
- Auke FoU-innsatsen for meir produktutvikling, innovasjon og alternativ bruk av avgangsmassar
- At gruveavfall som hovudregel skal nyttast til tilbakefylling og alternativ bruk (som til dømes pukk, grus, asfalt)
- At det skal gjennomførast konsekvensutgreiing av alternative deponiområde før sjødeponi blir vurdert/tatt i bruk

Innovasjon og teknologi

I eit høgkostland som vårt heng forskning, teknologi og næringsutvikling ofte tett saman. I eit land med mange små og mellomstore bedrifter er det derfor ei viktig offentleg oppgåve å gjere forskning og teknologi lett tilgjengeleg, også for bedrifter med avgrensa ressursar. Vi har store industrilokomotiv som no blir utfordra, ikkje minst av ny digital teknologi.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Utvide bruken av langsiktige samarbeidsprosjekt mellom forskning og næringsliv, slik som senter for forskningsdriven innovasjon (SFI) og forskingssenter for miljøvenleg energi (FME)
- Sikre eit meir saumlaust verkemiddelapparat som tar hand om behova til næringslivet
- Bruke innkjøpsmakta i det offentlege til å stimulere til innovasjon
- Leggje til rette for tilgang til prototypeverkstad
- Styrke samarbeidsarenaene, industriparkane og klyngeprogramma – særleg på tvers av bransjar og næringar

- Styrke ordningar for overføring av kompetanse og teknologi mellom ulike sektorar, for å utløyse uutnytta teknologisk potensial i nye og eksisterande næringer
- Leggje til rette for medarbeidar driven innovasjon som aukar produktiviteten, gjennom å satse på kompetanseheving og trygge arbeidsplassar

Gründerar og norsk eksport

Noreg treng fleire eksportbedrifter. Det offentlege støtteapparatet er i dag for svakt og for fragmentert. Institusjonar som Innovasjon Noreg, GIEK og Eksportkreditt må ha eit meir saumlaust forhold.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Ha som mål at gründerar får éin kontaktperson å halde seg til i møte med eit offentleg, samordna støtteapparat
- Bruke statlege verkemiddel for å gjere det meir attraktivt for private investorar å investere tidleg i nye bedrifter
- Vurdere nye skatteinsentiv for oppstartsbedrifter, som til dømes å gjere det gunstigare med opsjonar for tilsette i oppstarten av bedrifter
- Etablere eit akseleratorprogram for vekstbedrifter med særleg eksportpotensial for å styrke kapitaltilgangen i ein tidleg fase
- Vurdere konkrete tiltak og sterkare verkemiddel for å stimulere til nye digitale selskap, som statleg kapital til nye venturekapitalfond
- Greie ut betre sosiale ordningar for sjølvstendig næringsdrivande
- Føre ein handelspolitikk som gir norsk næringsliv god tilgang til marknader i utlandet
- Sikre tilgang til venturekapital som til dømes fond-i-fond
- Evaluere verkemiddelapparatet for å sikre rett tilgang på kapital i ein tidleg fase, inkludert Argentum og Investinor

Heimemarknader og offentlege innkjøp

For mange norske bedrifter er tilgang til heimemarknaden viktig. Det gjeld særleg i ein tidleg fase av selskapets utvikling. Det offentlege må bidra til at norske bedrifter kan etablere seg på heimemarknaden. Det offentlege skal vere ein krevjande og modig kunde for å stimulere til grøn konkurransekraft. Offentlege innkjøp bør bidra til innovasjon og klima- og miljøvenlege løysingar. Satsing på kompetanse skal løne seg meir enn låglønsstrategiar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Stille auka krav til innovasjon og berekraftige løysingar i offentlege anbod
- Styrke innkjøpskompetansen i det offentlege i alle ledd
- Bidra til raskare prosessar for patentering og kvalitetssikring slik at vegen til marknaden blir kortare
- Forsterke ordningane vi har i dag for testing og pilotering, også i stor skala
- Bruke avgiftspolitikken aktivt for å stimulere til klimavenlege val, og med det styrke heimemarknaden for klimavenleg teknologi

OFFENTLEG EIGARSKAP

Staten er eigar av fleire av dei største bedriftene i Noreg. Det sikrar at fellesskapet eig kritisk infrastruktur og viktige naturressursar. Det statlege eigarskapet gjer òg at viktige kompetansmiljø som elles ville ha forsvunne til utlandet, blir verande her. Derfor seier Arbeidarpartiet nei til at staten sel seg ned i strategisk viktige selskap for landet. I staden vil vi bruke det offentlege eigarskapet aktivt og forvalte eigarposisjonane til staten på ein profesjonell og ansvarleg måte.

Vi har som mål at strategisk viktige bedrifter held på ei sterk norsk forankring. Med hovudkontor følgjer viktige stabsfunksjonar, FoU og nasjonalt ansvar, noko som gir viktige ringverknader. Vi vil supplere satsinga vi gjer gjennom forskingsmidlar og verkemiddelapparat, ved bevisst å bruke statleg eigarskap for å sørgje for at større, etablerte nøkkelbedrifter bevarer si norske forankring. Leiande selskap med statleg eigarskap bør vere viktige lokomotiv i utviklinga av nye produkt og tenester. Dette må skje gjennom bruk av ny teknologi og klimavenlege løysingar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Ha eit sterkt statleg eigarskap som sikrar kontroll over naturressursar og viktig infrastruktur, og eigarskap i strategisk viktige industribedrifter
- At bedrifter med staten som eigar skal ta samfunnsansvar både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt
- Leggje til rette for samarbeid mellom selskap der staten har eigarposisjon, og private selskap, der dette kan bidra til auka innovasjon, nyskaping og investeringsvilje
- Greie ut om ei styrking av dagens eigarskapsforvaltning kan sikre nasjonal forankring av strategiske bedrifter saman med private eigarar
- Sikre moderasjon i leiarlønningane i selskap der staten er eigar

HAV

Arbeidarpartiet vil utvikle og gjennomføre ein ambisiøs havstrategi for Noreg. Målet er at vi utviklar ny kunnskap om berekraftig verdiskaping i havrommet og bidrar til fleire nye, lønsame arbeidsplassar i eksisterande og nye havnæringer.

På same måte som Noreg i regjeringstida til Arbeidarpartiet sette tonen for utviklinga av nordområda, har vi no som ambisjon at vi skal setje internasjonal dagsorden for vern av helsa til havet og berekraftig bruk av havressursane. Norske bedrifter, fagmiljø og styresmakter må spele på lag og gå føre i utviklinga av potensialet som ligg i havet.

Det marine og maritime næringslivet utgjer saman med offshoreverksemda og leverandørindustrien våre mest komplette næringsklynger. Felles for alle desse næringane er at dei har tilknytning til havet, at dei består av verdslende bedrifter, at dei skaper store verdiar, og at dei har mykje å seie for busetjing og sysselsetjing over heile landet. Innan fiskeri og havbruk, skipsfart og maritim næring, petroleum og fornybar energi ligg det òg eit stort rom for framtidig verdiskaping og nye, lønsame arbeidsplassar. Kunnskap frå fiskeri og skipsfart gir grunnlag for å satse på nye, havbaserte næringer, som mineralutvinning på havbotnen, marin bioprospektering, marin ingrediensindustri og hausting av havets fornybare energi.

Ikkje noko land i verda er i betre posisjon enn vårt til å gå føre i utviklinga av moglegheitene havet gir. I tillegg til dei naturgitte fortrinna og sterke havnæringerane våre har vi solide fagmiljø. Viktige delar av høgare utdanning er retta inn mot utnytting av havressursane, og vi har universitet, høgskular og institutt med spisskompetanse på havet.

Eit godt havmiljø er ein føresetnad for framtidig næringsutvikling og busetjing basert på ressursane i havrommet. Vi har eit velfungerande og godt forvaltingsregime for aktivitetane i havet, og har vore tidleg ute med å utvikle og praktisere heilskaplege forvaltingsplanar for alle dei norske havområda.

Arbeidarpartiet vil halde fram arbeidet med å styrke internasjonale avtalar og konvensjonar for berekraftig bruk av naturressursane og for vern av det marine miljøet.

I EIN NY HAVSTRATEGI FOR NOREG VIL ARBEIDARPARTIET:

- Samordne forskingsinnsatsen på havet og havressursane
- Etablere eit verdiskapingsprogram for havet

- Byggje ut relevant forskingsinfrastruktur som mellom anna Ocean Space Senter, og vurdere å etablere eit kompetansesenter for hav og arktiske spørsmål i Tromsø
- Sikre god og effektiv maritim infrastruktur
- Ta leiarskap internasjonalt for samarbeid om havets helse

Dei konkrete punkta for å realisere dette ligg i dei relevante fagkapitla.

Fiskeri

Fiskeressursane er fellesskapet sin eigedom og skal underleggjast ei berekraftig forvaltning. Dei skal bidra til auka verdiskaping og sysselsetjing i ei framtidretta fiskerinæring langs kysten.

Målet vårt er at Noreg skal vere verdas fremste sjømatnasjon. For å lykkast må det satsast meir på forskning, teknologiutvikling og betringar i produksjonen. Vi vil leggje til rette for ein fiskeflåte som er leiande på teknologiutvikling, tryggleik, kvalitet og lønsemd. Utvikling av ny og betre teknologi som kan bidra til å auke kvaliteten og skape meir effektiv produksjon, må stå sentralt. I tillegg er det behov for teknologi for behandling og prosessering av biprodukt og restråstoff, for betre ressursutnytting og auka samla verdiskaping. Lønsame, heilårlege arbeidsplassar i fiskerinæringa er eit viktig mål. Fiskeflåten har òg ei viktig rolle i utviklinga av marin bioteknologi.

Pliktsystemet vart skapt for å sikre fiskeforedlingsbedrifter i Finnmark, Troms og Nordland tilgang på råstoff, spesielt i delar av året då kystflåten ikkje leverer nok fangst. Vi vil modernisere og justere pliktsystemet for å sikre jamn tilgang av eigna råstoff til industrien. Målet er å få fisken som er omfatta av pliktsystemet, på land og inn til anlegga, slik at han kan skape aktivitet, lønsemd og moderne arbeidsplassar.

Den norske sjømatnæringa opererer i ein global marknad og skal baserast på lønsam drift. Derfor er det viktig med langsiktige og føreseielege rammevilkår. Fiskerireguleringane må tuftast på kunnskap og erfaring og brukast aktivt for å fremje lønsemd og rekruttering, både i flåte og industri.

Fisken er fellesskapet sin eigedom. Då må vi sikre at delar av desse verdiane går til fellesskapet og kystsamfunna. Vi vil derfor vidareutvikle politikken vår med sikte på å sikre dette også i framtida, og i samband med dette drøfte ressursrenteavgift.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Garantere for at fiskeressursane også i framtida skal høyre til folket i felleskap: Vi vil sikre ein fiskareigd flåte og at nasjonalitetskravet blir oppretthalde i tråd med deltakarlova. Vi seier nei til evigvarande kvotar
- Greie ut nye økonomiske ordningar som gjer det enklare å investere i eigen båt eller bli deleigar i eit fartøy
- Arbeide aktivt mot sosial dumping i sjømatnæringa og behalde fiskesalslagslova
- Sikre god ressurskontroll for å hindre ulovleg fangst og utkast
- Oppretthalde ein variert fiskeflåte og leggje til rette for ei kontrollert strukturering
- Ikkje innføre strukturvoteordning for fartøy med heimslengd under 11 meter. Greie ut spørsmålet om kvotetilgang og lønsemd og vidareføre samfiskeordninga for denne gruppa
- Innan forskning og utvikling:
  - o Styrke bestands- og ressursforskinga
  - o Styrke den marine FoU-innsatsen, mellom anna innan kystøkologi, for å få kunnskap om påverknaden havbruksnæringa har på miljø, marine artar osb.
  - o Styrke den marine utdanninga og leggje til rette for fleire lærlingar
- Gjennomføre forenklingar i regelverket

Fiskeindustri

For å styrke fiskeindustrien vil vi sjå fiskeflåten i samanheng med behova til marknaden og industrien. Derfor er det avgjerande å leggje til rette for ein lønsam flåte som kan betre og sikre industrien stabil tilgang på råstoff. Det betyr at ein òg gjennom regulering av dei enkelte fiskeartane så langt som råd vil leggje industriens behov for råstoff gjennom heile året til grunn. Ei satsing på den marine ingrediensindustrien, mellom anna industrielle verdikjeder basert på tare, er døme på nye næringar som kan gi arbeidsplassar og aktivitet langs kysten.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Stimulere til forskning på, og utvikling av, nye produkt
- Utvikle minst eitt sterkt fag- og kompetansemiljø som legg vekt på sjømatindustriens behov for kunnskap og forskning, og leggje til rette for god rekruttering i alle ledd
- Når det gjeld satsing på marin industri og fleire arbeidsplassar:
  - o Vurdere ulike ordningar som legg til rette for industrisatsingar innanfor havbaserte næringar
  - o Styrke marknadstilgangen for norsk sjømat
  - o Styrke dei marine klyngene med sikte på auka innovasjon innanfor sjømatnæringa, særleg med tanke på å realisere potensialet innan marin bioøkonomi
  - o Sikre gode mottaksnettverk gjennom føringstilskot og god infrastruktur
  - o Leggje til rette for utvikling av gode, statleg finansierte fiskerihamner
  - o Setje i verk tiltak for å forlenge og utjamne sesongane ved til dømes å vidareutvikle ulike ordningar for levande fangst og lagring, bruk av fryst råstoff, heilårsavtalar og ved å greie ut fleksibelt kvoteår
  - o Stimulere til auka samarbeid mellom flåteleddet og industrien
  - o Avklare dei juridiske spørsmåla knytt til levandelagring
  - o Stimulere til betre utnytting av restråstoffet med mål om at råstoff, inkludert bi-fangst, blir tatt vare på og kan gi grunnlag for nye produkt i bioøkonomien
  - o Gjennomgå ordning med tildeling av konsesjonar for å vurdere om det kan stimulerast til meir vidareforedling

Havbruk

Havbruksnæringa har stort potensial for større verdiskaping. Auka vidareforedling og verdiskaping for havbruk skal inngå i det føreslåtte verdiskapingsprogrammet på hav.

Vi vil vidareutvikle og byggje bru mellom dei sterke kompetansemiljøa innan akvakultur, maritim veksemd og offshoreveksemd, for å mogleggjere sikker og berekraftig sjømatproduksjon også i meir vêrutsette kyst- og havområde.

Vertskommunane må sikrast stabile, føreseielege inntekter for bruk av areal, og må kunne leggje til rette for nytt areal til oppdrettsnæringa også når det ikkje er vekst. Oppdaterte planverk er viktige for å motverke arealkonfliktar. Det gir òg næringa føreseielege vilkår. På sikt bør næringa i større grad kunne ta i bruk nye areal som i dag blir sett som ueigna til havbruk.

Næringa må finne løysingar på utfordringar med lus, rømming og avfallsutslepp. Ho må sikre god drift som ikkje trugar miljøet, og som tar vare på vårt nasjonale ansvar for å sikre villaksen.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Satse på FoU og ny, framtidretta teknologi, særleg innan nye produksjons- og driftsmetodar

- Etablere produksjonsområde for lakse- og aureoppdrett, der miljøstatusen i området avgjer om det skal tillatast vekst eller ikkje
- Stimulere til vidareforedling, mellom anna ved å igjen innføre krav til dei største aktørane om lokal aktivitet og foredling, FoU og tilbod om lærling- og traineeplassar
- Vidareutvikle ordninga med forskings- og utviklingsløyver og sikre at ny kunnskap og teknologi kjem heile næringa til gode
- Stille krav om sporing av oppdrettsfisk og leggje til rette for god fiskehelse
- Satse på nye artar innan marint havbruk
- Prøve ut rullerande MTB (maksimal tillatt biomasse) med sikte på å oppnå heilårlege arbeidsplassar

Maritim næring

Maritim næring er ei av våre mest internasjonaliserte og blir påverka av globale utviklingstrekk. Meir enn ein tredel av norsk eksport kjem frå denne sektoren. Det betyr at idear kan gå frå innovasjon til produksjon i Noreg. Etablert industri har høve til å utvikle, kommersialisere og leggje grunnlaget for eksport. På den måten kan det dannast grunnlag for varige arbeidsplassar og verdiskaping tufta på eksportinntekter. Når skipsfarten går over til å basere seg på miljø- og nullutsleppsteknologi, er det eit stort potensial for å styrke næringa ytterlegare. Det gjeld både for leverandørindustrien, innan maritime operasjonar og spesialfartøy. På dette området kan vi ta ei leiande rolle globalt. Det føreset at den norske maritime klynga blir halden komplett. Derfor er det òg viktig å sikre rekrutteringa av, og konkurransekrafta til, norske sjøfolk. Norsk verftsindustri skal få tilbod om internasjonalt konkurransedyktige garanti- og låneordningar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Utvikle den maritime industrien og gjere skipsflåten meir klimavenleg ved å styrke miljøteknologiordninga og Enova
- Dekke delar av meirkostnadene ved bruk av grøn teknologi ved ferjeandod i ein overgangsperiode
- Sikre ei sterk nettolønsordning
- Opne strekkingar for førarlaus skipsfart i Noreg
- Bidra til etablering av internasjonal regulering for autonom skipsfart og strenge miljøkrav
- Styrke kartlegginga av mineral på havbotnen
- Sikre rekrutteringa av, kompetansen og konkurransekrafta til norske sjøfolk
- Forenkla og betre avgifts- og gebyrregimet for sjøtransporten
- Leggje til rette for meir gods over frå veg til sjø

Berekraftig forvaltning av ressursane i havet

Havområda våre har eit rikt naturmangfald som det er svært viktig å bevare. Eit komplisert økosystem og eit enormt tal på organismar dannar grunnlaget for dei rike bestandane av fisk, sjøfugl og pattedyr som lever i og rundt havet. Havområda skal forvaltast på ein heilskapleg og berekraftig måte der omsynet til fiskeriinteresser blir lagt vekt på.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sørge for at forvaltingsplanane for dei norske havområda blir rullerte kvart tolvte år og oppdaterte kvart fjerde år
- Sikre at miljøomsyn og omsynet til andre næringar blir sikra ved utbygging av vindkraft til havs
- Sørge for auka kunnskap om konsekvensane av klimaendringar og havforsuring på det marine miljøet
- Sørge for betre vern av korallrev og andre marine naturtypar

- Redusere miljø- og klimagassutslepp frå fiskeri- og nærskipstrafikken
- Bidra til å styrke internasjonale avtalar for å redusere miljøutslepp frå internasjonal skipstrafikk
- Stille krav om at ulike alternativ for deponiløysing blir konsekvensutgreidde, slik at alle relevante faglege vurderingar blir lagt fram før avgjerd blir tatt
- Greie ut korleis massar frå gruvedrift kan utnyttast til andre føremål

Reint hav

Marin forsøpling er ei av dei største miljøutfordringane våre. Det er enorme mengder plast i havet. Plast er lite nedbrytbart og kan bli verande i havet i årevis. Her blir plasten omdanna til mikroskopiske plastpartiklar på storleik med plankton. Svært mange fuglar, fiskar og dyr døyr kvart år som følgje av skadar frå små plastbitar, posar, flasker og anna marint avfall. Fiskeri- og oppdrettsnæring, petroleumsverksemd og skipsfart har eit særskilt ansvar for å hindre marin forureining.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Følgje opp årlege oppreinskingstokt langs kysten og i norske farvatn
- Stimulere alle fiskefartøy til å vere involverte i «Fishing for Litter»-ordningar
- Styrke overvaking av strendene langs norskekysten for å få eit oversyn over omfanget og utviklinga av problema med forsøpling
- Følgje opp handlingsplanen mot marin forsøpling
- Arbeide for at tiltak mot marin forsøpling blir følgde opp av internasjonale avtalar i tillegg til nasjonale tiltak
- Greie ut storskala plastinnsamlingstiltak som del av det norske leiarskapet internasjonalt for samarbeid om havets helse
- Støtte forskning på alternative materiale som kan erstatte plast

REISELIV

Reiselivsnæringa er ei av dei raskast veksande næringane i verda. Noreg har gode føresetnader for å ta del i denne veksten. Auka verdiskaping og heilårs arbeidsplassar er ein føresetnad for vekst. Veksten må vere berekraftig. Vakker natur, lokal mat og ein unik kulturarv kan gi opplevingar i verdsklasse. Reiselivsnæringa er ei viktig distriktsnæring som har stort rom for å skape verdiar og arbeidsplassar over heile landet. For å lykkast, vil vi stimulere reiselivsnæringa til å satse meir på heilskaplege opplevingar som inkluderer kultur, mat, historie, natur og aktivitetar, i tillegg til transport og overnatting. Noreg har òg eit stort potensial innan produktutvikling og nisjar i reiselivet som kulturarv, arkitektur og aktivitetsbasert turisme.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke reiselivssatsinga til Innovasjon Noreg, med særleg vekt på reiselivsutvikling og noregsreklame
- Etablere eit heilskapleg system for destinasjonsutvikling, inkludert velfungerande destinasjonsselskap, meir forskning og auka samarbeid mellom næringsaktørar
- Knytte tettare band mellom kulturliv, matprodusentar og reiseliv gjennom kompetanseutvikling, marknadsføring og samarbeid om destinasjonar
- Etablere ei nasjonal godkjenningssystem for lokal- og regionguidar, turleiarar og fjellførarar
- Byggje vidare på Noregs sterke posisjon som grønt og berekraftig reisemål ved å satse meir på økoturisme
- Redusere lokal forureining gjennom tilrettelegging av landstraum for cruisebåtar
- Arbeide for å styrke verdsarvområda

LANDBRUK

Arbeidarpartiet vil ha eit sterkt og berekraftig landbruk over heile landet. Vi vil auke verdiskapinga og matvareproduksjonen i landbruket. Berebjelkane som ligg i jordbruksavtalen, importvernet, eigeomslovgivinga og marknadsordningane, har tent oss godt og skal liggje fast.

Det norske landbruket er i dag mangfaldig med ein variert bruksstruktur. Vi vil bevare dette kjenneteiknet ved norsk landbruk. Konesjonsreglar, bu- og driveplikt og prisregulering skal sikre det. Vi vil endre og forenkla lovverket slik at fleire vel å etablere seg i landbruket, og for å gjere det meir attraktivt å ta i bruk nedlagde gardar.

Landbruk over heile landet føreset òg eit sterkt importvern. Det er avgjerande for å auke matproduksjon tufta på norske ressursar. Når eksportstøtta blir fasa ut fram mot 2020, vil vi få på plass tiltak som kompenserer, slik at norsk matproduksjon aukar, ikkje blir redusert.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Leggje til rette for eit mangfaldig og lønsamt landbruk med variert bruksstruktur over heile landet, mellom anna ved å forsterke differensiering av verkemidla for eit variert landbruk
- Leggje til rette for auka lønsemd i heile verdikjeda for norsk mat og redusere inntektsgapet mellom jordbruket og andre i samfunnet
- Redusere utsleppa av klimagassar frå norsk landbruk
- Leggje til rette for utvikling og bruk av ny teknologi og innovasjon i landbruket
- Stimulere til auka matproduksjon tufta på norske ressursar, mellom anna gjennom auka bruk av uutnytta beiteressursar
- Styrke jordvernet, mellom anna ved å utvikle positive verkemiddel for å få kommunar til å planleggje med så lite omdisponering av god matjord som råd
- Satse på klyngene innanfor den grøne bioøkonomien, inkludert forskning, utvikling og kommersialisering
- Gå inn for ei styrt avvikling av pelsdyrnæringa og innføre kompenserande tiltak i ein overgangsperiode
- Foredle meir av råvarene frå landbruket
- Få på plass ein heilskapleg plan med klare mål for økologisk landbruk
- Gjere norsk mat endå tryggare ved å stille strenge krav til antibiotikabruk, merking, sporbarheit og beredskap
- Innføre lov om god handelsskikk som regulerer forhandlingane mellom daglegvarekjedene og leverandørane. Målet er å gi forbrukarane betre utval, tilgjenge, kvalitet og lågare priser, og rettferdig behandling av matprodusentane
- Utvikle strategiar for produktutvikling og auka eksport av reine norske produkt av høg kvalitet
- Forsterke innsatsen mot matkasting gjennom samarbeid med matbransjen, etablering av matsentralar og informasjonsarbeid, og starte arbeidet med føremålstenleg lovgiving (matkastelov) for å sikre at butikkar og restaurantar ikkje kastar etande mat, men mellom anna distribuerer dette til samfunnsnyttige føremål

SKOGBRUK

Vi har store skogområde som ikkje blir utnytta. Her ligg det eit betydeleg rom for auka verdiskaping som samtidig bidrar til betre berekraft. Ein meir offensiv politikk for å ta i bruk meir av skogressursane er derfor både god næringspolitikk, god distriktpolitikk og god klimapolitikk.

Vilkåra til skognæringa må vere føreseielege, og skogressursane må bli meir tilgjengelege for industriell bruk. Det krev mellom anna gode logistikk- og transportløyningar. Ny teknologi, forskning og innovasjon er òg avgjerande. Offentlege innkjøp bør brukast til å etablere nye marknader for skog- og treprodukt.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Forvalte skogressursane slik at vi får auka avvirking og industriell verdiskaping
- Etablere fleire pilot- og demoanlegg basert på skogen som råstoffkjelde
- Sikre strategisk eigarskap og risikokapital i skogindustrien gjennom mellom anna Investinor
- Gjere det lettare å ta ut og transportere tømmer til industrielle føremål
- Auke satsinga på teknologiutvikling og fleire industrielle moglegheiter gjennom skogbaserte kompetansmiljø
- Utvikle rammevilkår og tiltak som fremjar auka bruk av fornybare ressursar
- Styrke ordninga med frivillig skogvern
- Stimulere til auka bruk av tre i nybygg

BIOØKONOMI

Noreg ligg i front når det gjeld å utnytte biobaserte ressursar frå jord, skog og hav. Vi vil leggje til rette for sterkare satsing på dette, mellom anna ved å vidareutvikle eksisterande kompetansmiljø, og ved å leggje til rette for nye klynger av bedrifter og forskingsmiljø.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke norske kompetansmiljø som ligg i front i utnyttinga av biobaserte ressursar
- Styrke utdanningsløpet ved universitet og høgskular innan biobaserte næringar
- Støtte forskning og innovasjon for utvikling av nye produkt og lønsame verdikjeder tufta på bioråstoff
- Vurdere produksjonskontraktar for produksjon av berekraftig drivstoff i Noreg
- Opprette verdiskapingsprogram der verkemiddelapparatet jobbar på tvers mot målretta bioøkonomisatsingar

ENERGINASJONEN NOREG

Fornybar energi

Energisystemet er avgjerande i overgangen til lågutsleppssamfunnet. Heile 98 prosent av norsk kraftproduksjon er allereie fornybar og utsleppsfri. Hovudoppgåva vår er derfor å ta den fornybare kraft betre i bruk for auka verdiskaping og reduserte utslepp. Frå naturen si side har vi i tillegg eit enormt potensial for nye, fornybare energikjelder – både til havs og på land. Noreg er ein nasjon som både har mykje energi og kan mykje om energi. Energisektoren er i endring, og mykje av verdiskapinga som tidlegare var knytt til produksjon av energi, legg no vekt på sikker forsyning, stabilitet og produkt mot sluttkunde.

Den viktigaste oppgåva no er derfor å sørgje for at fornybar energi langt på veg kan erstatte fossil energi. Det krev eit framleis sterkt offentleg engasjement i kraftproduksjonen og eit tett samspel mellom fornybarnæringane og petroleumssektoren, som sit på verdifull kompetanse med stor overføringsverdi til fornybare vekstområde.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- At kraftoverskotet skal bidra til auka verdiskaping og sysselsetjing i Noreg. Eventuelle nye utanlandskablar skal vere samfunnsøkonomisk lønsame
- At utanlandssamband for kraft skal eigast og driftast av Statnett
- Innføre ei utjamningsordning for nettleige

- Sørge for ein likeverdig nettariff for store forbrukarar med høg brukstid (SFHB), uavhengig av om elektrisitet blir henta frå regional- eller sentralnettet
- Sørge for både omsyn til miljø og kraftproduksjon i revideringa av tidlegare gitte vasskraftkonsesjonar
- Styrke fornybare industrier:
  - o Lage éin heilskapleg plan for energiutbygging som krev konsesjon, der vind-, vass- og nettinvesteringar skal inngå
  - o Auke Enovas fond for klimateknologi, fornybar energi og energiomlegging til 100 milliardar kroner
  - o Bidra til teknologioverføring frå offshoresektoren, slik at vi kan ta større industrielle posisjonar internasjonalt innan fornybar energi og klimavenlege løysingar
  - o Bidra til å etablere eit demonstrasjonsprosjekt for havbasert fornybar teknologi
  - o Leggje til rette for auka lokal solenergiproduksjon på kommersielt grunnlag
  - o Når el-sertifikatordninga går ut i 2021, vil vi vri verkemiddelbruken frå produksjon av elektrisitet frå fornybare energikjelder til teknologi- og industriutvikling innan fornybar energi
  - o At det ved revisjon av vasskraftkonsesjonane og betring av miljø og vasskvalitet skal vere eit mål å så langt som råd sikre regulær vasskraftproduksjon
  - o Leggje til rette for auka vedlikehald, oppgradering og fornying av eksisterande vasskraftanlegg
  - o At den norske vasskrafttradisjonen blir ført vidare ved at lokalsamfunn som stiller sine naturressursar til disposisjon for vasskraftproduksjon, får ein del av skatteinntektene
  - o At inngrep i naturmiljøet skal gjerast med forståing og aksept frå gjeldande lokalsamfunn, og slik at delar av inntektene går til lokalsamfunna og med endra teknologi for utnytting av vasskraft
- At Statkraft:
  - o Skal kunne ta ei større rolle i utviklinga av fornybar energi nasjonalt og internasjonalt gjennom ein aktiv og føreseieleg eigarskapspolitikk
  - o Bør bidra til at norske leverandørbedrifter kan ta større del i internasjonal fornybarsatsing
  - o Skal ha høve til sterkare internasjonal satsing i samarbeid med andre selskap

Olje og gass

Vi ligg fremst i verda i utvikling av havbasert olje- og gassaktivitet. Petroleumsnæringa er òg eit nav for utvikling i relaterte næringar som verftsindustri og skipsfart. Ho er òg viktig for næringsverksemd med stort potensial, slik som havbruk og havbasert fornybar energi. Derfor er olje- og gassverksemd ein avgjerande del av Arbeidarpartiets strategi for å gjere Noreg verdslig på næringsutvikling knytt til havet.

Utslepp frå forbrenning av fossile energikjelder er den viktigaste årsaka til klimautfordringa. Paris-avtalen forpliktar òg olje- og gassnæringa. Store delar av verdas uutnytta førekomstar av fossil energi må bli liggjande. Dette gjeld først og fremst kol, som er den mest forureinande energikjelda, men òg olje.

Olja og gassen på norsk sokkel er verdifulle ressursar som tilhøyrer fellesskapet. Ressursforvaltinga skal kome norsk industriell utvikling og heile landet til gode. Arbeidarpartiet er spesielt opptatt av at aktivitet i Nordland, Troms og Finnmark skal gi sterkare ringverknader lokalt, og vil stille strenge krav til oljeselskapa om dette. Vi vil sikre eit mangfald av selskap på norsk sokkel.

Arbeidarpartiet vil leggje til rette for framhald i aktivitet og verdiskaping frå petroleumsverksemda. Vi vil sikre oljenæringa føreseielege rammevilkår som gjer det mogleg å oppretthalde kompetanse og gjere langsiktige investeringar.

Arbeidarpartiet vil stille strenge krav til at norsk olje- og gassverksemd ytterlegare reduserer utsleppa frå eiga verksemd. Noreg skal vere fremst i verda i utvikling av karbonfangst og -lagring.

Opning av nye område for petroleumsverksemd skal føregå stegvis. Arbeidarpartiet vil leggje stor vekt på dei heilskaplege forvaltingsplanane som balanserer interessene til oljenæringa mot andre omsyn. Løyver til ny verksemd skal vere tufta på føre var-prinsippet og strenge krav til miljø og tryggleik.

Det kan ifølgje Oljedirektoratet vere betydelege olje- og gassressursar i den nordaustlege delen av Norskehavet. Samtidig er det i delar av dette området verneverdig og sårbar natur og moglege konflikter mellom petroleumsverksemd og fiskeri og turisme. Arbeidarpartiet har alltid gått stegvis og kunnskapsbasert fram i utviklinga av olje- og gassverksemda på norsk sokkel. Denne tilnærminga vil òg gjelde i den nordaustlege delen av Norskehavet, der det er grunn til å vise særleg aktsemd i einskilde område.

Arbeidarpartiet vil opne for å innføre petroleumsfrie soner som tar vare på særskilde område i Lofoten, Vesterålen og Senja. I tråd med lokale ønske støttar Arbeidarpartiet òg arbeidet med å gjere den sørlege delen av Lofoten til nasjonalpark for å gi den unike naturen her eit sterkt vern.

Arbeidarpartiet vil i første omgang gjere havområdet utanfor Lofotodden nasjonalpark til ei petroleumsfri sone. Her tar vi sikte på å etablere eit petroleumsfritt belte på 50 kilometer frå land. Heile Vestfjorden skal i tillegg vere petroleumsfri. Sonene vil avgrensast nærare når forvaltingsplanen for Barentshavet og Lofoten blir revidert.

Delar av Nordland 6 er allereie opna for petroleumsaktivitet, og her er eksisterande infrastruktur lettast tilgjengeleg. Arbeidarpartiet opnar derfor for konsekvensutgreiing av petroleumsaktivitet i Nordland 6. Utgreiinga skal avklare kva delar som eventuelt kan opnast for olje- og gassverksemd, og kva delar som bør haldast utanom. Arbeidet med ei konsekvensutgreiing må ikkje kome i konflikt med andre næringar, må baserast på eit tett samarbeid med fiskerinæringa og utførast på så skånsamt vis som råd. Den best tilgjengelege teknologien skal takast i bruk. Spørsmålet om eventuell opning i Nordland 6 skal handsamast på eit nytt landsmøte i Arbeidarpartiet.

I Nordland 7 og Troms 2 har vi ikkje erfaringar med petroleumsverksemd. Sokkelen er her smalare og utfordringane overfor andre næringar derfor større. For desse områda vil Arbeidarpartiet vente på den oppdaterte kunnskapen som vil kome fram i samband med at den heilskaplege forvaltingsplanen for Lofoten og Barentshavet blir revidert i 2019/2020. Ei eventuell konsekvensutgreiing i Nordland 7 og Troms 2 vil ikkje bli sett i gang i stortingsperioden 2017–2021.

I tråd med gjeldande vedtak om opninga av Barentshavet søraust, meiner Arbeidarpartiet at petroleumsverksemd i og ved iskanten ikkje kan sameinast med ei forsvarleg forvalting av havområda våre.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre aktivitet og verdiskaping frå petroleumsverksemda gjennom auka utvinning frå felt, utbygging av påviste ressursar og tildeling av nytt leiteareal
- Leggje føre var-prinsippet til grunn og stille strenge krav til miljø og sikkerheit
- Etablere eit program for lågutsleppsteknologi for olje- og gassektoren i samarbeid med næringa
- Stille krav om at installasjonar med lang levetid, som dekkjer kraftbehovet sitt med fossil energi utan CCS, kontinuerleg skal vurdere om kraftbehovet kan

dekkast på ein klimavenleg måte

- At Noreg skal vere fremst i verda i utvikling av karbonfangst og -lagring
- Stille strenge krav til oljeselskapa, slik at meir av verdiskapinga blir igjen lokalt
- Setje i gang ei konsekvensutgreiing av petroleumsverksemd i Nordland 6
- Vente på ny kunnskap om områda i Nordland 7 og Troms 2 i samband med revidering av forvaltingsplanen for havområda utanfor Lofoten og Barentshavet. Ei eventuell konsekvensutgreiing i Nordland 7 og Troms 2 vil ikkje bli sett i gang i stortingsperioden 2017–2021
- Opne for petroleumsfrie soner som tar vare på særskilt viktige område av Lofoten, Vesterålen og Senja

Leverandørindustrien

Leverandørindustrien er ei svært viktig næring for landet, med verdslaiande teknologi og kompetanse. Jamn og føreseieleg tildeling av nye oppdrag skal bidra til å oppretthalde og vidareutvikle dagens høge kompetanse. For å auke kostnads-, energi- og omstillingseffektiviteten i leverandørindustrien vil vi satse på forskning og utvikling. Vi vil stimulere til smartare, meir effektive og meir miljøvenlege løysingar som skal bidra til lågare klimagassutslepp, omstilling og betre helse, miljø og sikkerheit i næringa.

Teknologioverføring og vidareutvikling av dagens teknologi skal bidra både til ein offensiv leverandørindustri og knoppskyting i nye bransjar. Dette skal styrke petroleumsindustrien si rolle som lokomotiv for teknologiutvikling i norsk industri. For å sikre arbeidsplassar i heile landet ønskjer Arbeidarpartiet å gjere det lettare for lokale leverandørar å vinne kontraktar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- At forskning og utvikling i større grad skal rettast inn mot teknologiutvikling og teknologioverføring
- At styresmaktene skal kunne undersøke val av kontraktstrategiar ved feltutbyggingar, slik at lokale leverandørar kan delta i konkurransen om viktige kontraktar
- Leggje til rette for vidareutvikling av leverandørindustrien i nord for å auke lokale og regionale ringverknader av petroleumsverksemda
- Jobbe for at krava i petroleumslova til nasjonale ringverknader blir etterlevde ved utbygging på norsk sokkel
- At det blir stilt krav om å nytte NORSOK-standardkontraktar i utbyggingsprosjekt på norsk sokkel
- Forsere innsatsen med å plugge permanent forlatne brønner for å ta i bruk ledig riggkapasitet
- Bidra til at lønsame vedlikehalds- og modifikasjonsprosjekt og tiltak for auka utvinning blir gjennomførte

For å betre sikkerheita:

- At Petroleumstilsynet må sjå til at drifts- og vedlikehaldsfilosofien og -aktiviteten bidrar til at vi unngår alvorlege hendingar
- At operatørane sikrar eit forsvarleg vedlikehald på installasjonane for slik å bidra til å redusere risikoen for uønskte hendingar
- At delar av regelverket for helse, miljø og sikkerheit òg skal gjelde under bygging av innretningar i utlandet

Byggjenæringa

Den norske byggjenæringa sysselset over 260 000 personar og omset for 525 milliardar kroner årleg. Næringa har aktivitet over heile landet og er viktig i distrikta. Ho er kunnskapsintensiv og krev betydeleg kompetanse. Digitalisering og industrialisering krev

ei satsing på kompetanseutvikling i alle ledd, frå fagarbeidar til byggherre. Dessverre går utviklinga i delar av næringa i feil retning, med avmekanisering, svak verdiskaping og sterke innslag av sosial dumping og låglønskonkurranse.

I Noreg skal det i åra som kjem, investerast betydeleg i bygg og anlegg, og næringa skal gi bidrag til å få ned norske klimautslepp. For å sikre gode investeringar og høg produktivitet framover trengst det ein offensiv næringspolitikk som ser innovasjon, verdiskaping, kompetanse og kampen mot sosial dumping i samanheng.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Vidareutvikle regelverket for krav ved offentlege innkjøp, for å fremje kompetanse i alle ledd, kvalitet og eit organisert arbeidsliv
- Styrke Bygg21 for å bidra til auka merksemd om produktivitet, innovasjon, digitalisering og kvalitet
- Arbeide for at næringa skal ta ei leiande rolle i utvikling av energi- og klimavenlege løysingar
- Prioritere gjennomføring av tiltaka i «Enkelt å være seriøs», for å skape eit heilskapleg rammeverk for ei seriøs næring
- Styrke arbeidet mot svart arbeid og sosial dumping

SAMFERDSLE OG INFRASTRUKTUR

Det skal vere enkelt for folk å ta seg fram. Auka framkome, betre tryggleik og miljøomsyn skal liggje til grunn for samferdslepolitikken vår, slik at folk og varer kjem raskt og trygt fram, og at klimagassutsleppa blir reduserte. Vi må planleggje arbeidsplassar og bustadutbygging betre, slik at vi brukar så lite tid og ressursar som råd på å reise. Statlege og kommunale arbeidsplassar skal lokalisert slik at dei bidrar til å redusere transportbehovet og fremjar bruken av kollektivtransport.

Førarause framkomstmiddel og intelligente transportsystem er allereie i ferd med å revolusjonere samferdslesektoren. Vi vil leggje til rette for denne utviklinga og ser optimistisk på korleis digitalisering kan skape eit betydeleg tryggare og meir effektivt transportsystem.

Kostnadene til bygging av veg og jernbane har auka betydeleg dei siste åra, og vi får stadig mindre veg og bane for pengane som blir løyvde. Vi må organisere utbygginga av infrastruktur på ein måte som gir mest mogleg veg for pengane.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Redusere planleggingstida på transportprosjekt betrakteleg
- Opprette ein samarbeidsarena mellom transportetatane, bygg- og anleggssektoren og forskingsinstitusjonane. Staten skal bidra med innovasjonsmidlar til ny teknologi og tiltak som kan auke produktiviteten
- På sikt erstatte bompengar med vegprising som i større grad tar omsyn til køyremengd og utslepp av klimagassar
- Vurdere ei samanslåing av transportetatane for å sjå transportsystema meir i samanheng og for å avvikle unødvendig byråkrati
- Utvikle nye og betre modellar for kollektivtilbod i område med meir spreidd busetnad, og sikre ei meir effektiv samordning av ressursar og verkemiddel basert på erfaringane frå tilskotsordninga Kollektivtilbod i distrikta
- Sjå sjuketransport og drosjetilbod og eventuelt andre transporttilbod i distrikta i samanheng, for å sikre eit godt tilbod og oppretthalde intensjonen i løyveordninga
- Starte ei nasjonal satsing på ubemanna teknologi – både utvikling og utprøving

Veg

Landet treng eit effektivt og trygt vegnett som gjer at menneske og næringstransport kjem raskt fram. Derfor er satsinga på riksvegane og dei nasjonale transportkorridorane våre viktige. Fylkesvegane er viktige for næringslivet. Fylkeskommunane må setjast i stand til å ruste opp fylkesvegnettet. Klimaendringane får konsekvensar for vegar og jernbane, og det må sikrast mot fleire og hyppigare ras. Vi var imot opprettinga av selskapet Nye Veier AS. Vi vil kritisk gå gjennom den nye strukturen med mål om å unngå unødvendig byråkratisering og sikre politisk styring av avgjerder og prioriteringar av vegprosjekt. Dei vegane som er planlagde, sett i gang eller prioriterte i Nye Veier AS, skal realiserast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Gjere vegutbygginga meir heilskapleg og samanhengande
- Sikre næringstrafikken framkome og gode køyreforhold
- Gjennomføre eit løft for å sikre fylkes- og riksvegar mot flaum og ras. Det må utarbeidast ein heilskapleg plan for dette arbeidet
- Sikre ein god kommuneøkonomi, slik at fylkeskommunane kan ta hand om ansvaret sitt som veghaldarar, og ansvaret for lokal og regional kollektivtransport
- Innføre alkoholås på bussar og lastebilar
- Auke talet på trafikktryggingstiltak som kan sikre trafikantane, mellom anna betre trafikkopplæring i barnehage og skule, auka trafikantinformasjon og førebyggjande og haldningsskapande arbeid
- Styrke Statens vegvesen som har kompetanse til og erfaring med å gjennomføre store vegutbyggingar
- Redusere vedlikehaldsetterslepet på fylkes- og riksvegar
- Sikre fleire parkeringsplassar ved kollektivknutepunkta utanfor dei store byane og byggje fleire kollektivfelt for å sikre betre tilgjenge for buss

Jernbane

Arbeidarpartiet har store ambisjonar for den norske jernbanen. Trafikkveksten i og rundt dei store byane bør skje gjennom auka bruk av kollektivtrafikk, sykkel og gonge. Jernbanen er avgjerande for å nå dette målet. Det gjeld spesielt InterCity-strekningane. Vi vil auke talet på avgangar der jernbanen representerer eit reelt alternativ til biltrafikken.

Regjeringa har sett i gang ei reform av organiseringa av jernbanen som inneber opning for privatisering og store strukturelle endringar. Vi ønskjer ikkje privatisering av jernbanen og er kritiske til delar av den nye organiseringa. Omorganisering og etablering av nye strukturar må vere kunnskapsbasert og sikre auka kvalitet i samferdsletilbodet. Vi vil derfor ha ein gjennomgang av organisering og måloppnåing, før vi vil vurdere andre organiseringar av jernbanen.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre offentleg eigarskap og kontroll i jernbanesektoren
- Prioritere å ta igjen vedlikehaldsetterslepet på jernbanen
- Prioritere ferdigstillingar av allereie vedtatte jernbanestrekningar
- Leggje til rette for elektrifisering og bruk av ny teknologi for reduserte utslepp på dieselstrekningar som står att
- Leggje til rette for dobbeltsporkapasitet inn og ut av dei store byane
- Ha fleire kryssningsspor for å auke kapasiteten og gjere trafikken meir føreseieleg
- Utvikle og betre godsterminalane for å handtere overføring av meir gods frå veg til bane, og for saumlause og meir klimavenlege transportårer
- Leggje til rette for at også norske leverandørar kan delta i konkurransen om framtidig utbygging av jernbanen i Noreg

Maritim infrastruktur

Ei forsterka satsing på havområda vil gi eit auka behov for effektiv og miljøvenleg transport, maritime operasjonar og telekommunikasjon.

Landet vårt har mange hamner, og mange av dei blir lite brukte. Resultatet er at infrastrukturen og drifta blir kostbar og lite effektiv. Det er derfor nødvendig å vurdere korleis vi best utnyttar hamnekapasiteten. Investeringar i og vedlikehald av fiskerihamner skal framleis vere eit statleg ansvar.

Ambisjonen vår er at Noreg skal liggje i front i utviklinga av regelverk og teknologi for internasjonal transport i Arktis.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- For å gjere transporten meir klimavenleg:
  - o Bidra til at langt fleire strekningar blir drivne med nullutsleppsferjer innan 2030
  - o Etablere eit større forskings- og teknologiprogram for å utvikle null- og lågutsleppsløysingar i maritim sektor
  - o Sørge for at LNG (flytande naturgass) blir meir tilgjengeleg for skipsfarten
  - o Gjere det meir attraktivt å investere i miljøvenlege skip
- For å utnytte hamnekapasiteten betre:
  - o Greie ut korleis vi kan sikre effektiv utnytting av norsk hamnekapasitet
  - o Ha ei god tilskotsordning for investeringar i hamner
  - o Vurdere eit breitt sett av verkemiddel for å gjere sjøtransport av varer meir attraktivt
  - o Ta ei leiroll i utviklinga av eit strengt og effektivt internasjonalt regelverk for skipstransport i Arktis
- Revidere hamne- og farvannslova med sikte på at kommunale hamner i større grad kan overføre overskot til hamneeigar, når overskotet kjem frå andre kjelder enn hamnedrift. Avgifter som blir kravde inn med heimel i hamne- og farvannslova, skal framleis berre kunne brukast til dei føremåla som er omfatta av lova
- Kartleggje behovet for tiltak på lufthamner for eksport av spesielt sjømat
- Sørge for at det så raskt som råd blir sikra god tilgang til breiband i dei nordlege havområda

Luftfart

Vi flyg oftare enn før, og luftfarten blir meir internasjonal. Dette skaper store utfordringar for klimaet, men òg for flyselskap og deira tilsette i ein bransje med tøff konkurranse. Vi vil ha ein luftfartspolitikk som tar vare på rettane til arbeidstakarane, og som stimulerer til rask utvikling av ny teknologi og innføring av fornybart drivstoff.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Utforme ein heilskapleg luftfartsstrategi for Noreg i ei eiga stortingsmelding
- Sikre anstendige løns- og arbeidsvilkår i bransjen:
  - o Sørge for eit regelverk som sikrar tilsette heile og faste stillingar direkte hjå flyselskapet
  - o Arbeide for tydelege heimebasereglar som klart definerer arbeidsgivaransvaret
  - o Hindre bruk av fordelsflagg ved å arbeide for lovgiving som hindrar at selskap kan etablere seg med fleire Air Operating Certificate (AOC) i eitt eller fleire land

- o At det ikkje skal vere mogleg å byte ut norske og europeiske tilsette på norskregistrerte fly i interkontinental trafikk
- o Leggje til rette for ei fagutdanning av kabinpersonale og offentlege investeringar i eit utdanningssystem, mellom anna for å unngå «pay to fly»
- o Gjere luftfarten meir klimavenleg: Bidra til at EU får eit lovverk for luftfarten som gir insentiv til å kutte CO₂-utslepp og sørger for at europeiske selskap er konkurransedyktige
- o Bidra med insentiv til rask innføring av berekraftig biodrivstoff
- Halde på Avinor-modellen for å drifte og vidareutvikle lufthamnene i heile landet
- Sikre nasjonal kontroll med samfunnskritiske område som luftambulansetenesta og helikoptertransporten på norsk kontinentalsokkel, gjennom krav om norsk driftsløyve for operatørar av desse tenestene
- Ikkje innføre felleseuropeisk regelverk for helikopter offshore (HOFO)
- Sikre eit godt transporttilbod på dei regionale flyrutene som blir lagde ut på anbod, og at tidstabellar på anbodsruiter skal sendast på høyring før dei blir sett i verk
- Erstatte dagens flypassasjeravgift med avgift som har reell klimaeffekt, slik at distriktsarbeidsplassar og rutetilbod ikkje blir råka urimeleg slik som no
- Sikre ei sikker integrering av dronar/ubemanna luftfartøy i norsk luftfart med tanke på fritidsaktivitet og næringsverksemd

NATUR OG MILJØ

Vi må ta omsyn til miljø- og naturvern i alt vi gjer. Noreg skal føre ein ansvarleg miljøpolitikk tufta på prinsippet om berekraftig utvikling og føre var.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Stanse tap av artar og naturtypar
- Ta vare på det biologiske mangfaldet og urørt natur
- Utarbeide eit økologisk grunnkart med naturtypar, artar og landskapstypar
- Auke natur- og miljøkompetansen i norske kommunar
- Sikre at verdifulle og nærliggjande rekreasjonsområde er lett tilgjengelege
- Fremje ein supplerande nasjonalparkplan
- Styrke skogvernet slik at vi når målet om at 10 prosent av den norske skogen blir verna gjennom frivillig vern

Rovdyr

Arbeidarpartiet har ei todelt målsetjing i rovviltpolitikken. Vi skal ta vare på både rovdyr og beitenæringa. Arbeidarpartiet vil ha levedyktige rovdyrstammar i Noreg. Arbeidarpartiet vil òg ha ei levedyktig beitenæring og bidra til å redusere konfliktnivået mellom rovdyr og beitebruk. Vi vil følgje opp rovdyrforlika på ein måte som skaper tillit til forvaltinga.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre levedyktige rovdyrstammar i Noreg i tråd med naturmangfaldlova og våre internasjonale forpliktingar
- Sikre den todelt målsetjinga i rovviltpolitikken ved at rovviltforlika blir følgde opp gjennom ei effektiv forvaltning
- Arbeide for å dempe konfliktnivået mellom rovviltforvaltinga og beitenæringane
- At det samla rovdyrtrykket i større grad blir sett i samanheng
- Sikre god oppfølging av fastsette bestandsmål og effektivt uttak av rovdyr når bestandsmålet er nådd

- I tråd med naturmangfaldslova sikre raskt og effektiv uttak av rovdyr som blir særleg nærgående overfor busetnad og befolkning, og der livskvaliteten til folk blir råka
- Sikre at rovdyrpolitikken blir sett i samanheng med målet om auka matproduksjon

Friluftsliv

Satsing på friluftsliv er blant våre aller viktigaste tiltak for god folkehelse. Naturområde skal gjerast lett tilgjengelege for alle. Kommunane har den viktigaste rolla i arbeidet med å sikre areal og anlegg for fysisk aktivitet, idrett og friluftsliv. Dei frivillige organisasjonane er ein særleg viktig aktør for å få nye grupper til å bruke friluftslivmoglegheitene i nærmiljøet.

Vi vil leggje til rette for ein berekraftig bruk av naturen og gode høve for jakt og fiske, sikre tilgjenge for allmenta og berekraftig forvaltning av bestandane.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre offentlig eigarskap til Statskog, mellom anna for å oppretthalde tilgang til jakt og fiske for alle
- Leggje til rette for offentlig oppkjøp av verdifulle naturområde
- Ta vare på bynære friluftsområde, parkar, grøntområde og vassdrag i og rundt storbyane, og leggje til rette for attraktive, grøne aktivitetsområde i alle bumiljø
- Leggje til rette for aktivt friluftsliv som eit godt førebyggjande helsetiltak
- Leggje til rette for universelt tilgjenge og etablering av naturstiar, turveggar og møteplassar
- Verne om allemannsretten og sikre strandsona for allmenta
- Sikre berekraftig bruk av verdifulle natur- og verneområde
- Sikre allmenta god tilgang til jakt- og fiskemoglegheiter
- Sørge for fleire sentralar for utlån av friluftsutstyr
- Opprette lokale natur- og friluftsråd i kommunane
- Eigarforholdet til Statens grunn i Nordland og Troms må få ei avklaring
- Grunnlovsfeste allemannsretten

DEL 3

Folk og samfunn

KULTUR

Kulturopplevingar gir liva våre innhald og bind oss saman som menneske. Kultur er avkopling og påkopling. Kulturen er med på å bryte ned barrierar og skaper nye og sterkare fellesskap. Både norsk og samisk språk og dei nasjonale minoritetsspråka kvensk, romanes og romani som Noreg har ansvar for, utgjør ramma for kulturuttrykk innanfor dette fellesskapet.

For mange blir ekskluderte frå kulturtilbod. Vi vil auke mangfaldet, både på scena og blant publikum. Vi vil byggje ned tersklar for deltaking og gi fleire smakebitar på det breie kulturlivet i alle kommunar og fylke. Eit nytt Kulturløftet skal gi kulturløft i alle fylke og kommunar i heile landet. Slik kan fleire kunstnarar og kulturarbeidarar få eit arbeid å leve av, fleire av morgondagens talent få sjansar til å lykkast og slik kan vi styrke Noregs tiltrekkingskraft internasjonalt.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Gjennomføre eit nytt kulturløft, der kulturens del av statsbudsjettet igjen gradvis skal aukast til 1 prosent. Veksten på statsbudsjettet skal kome heile landet til gode
- Fleire, særleg barn og unge, skal få høve til å delta gjennom å senke tersklane
- Innføre nasjonalt kulturkort for ungdom
- Styrke levekåra til kunstnarar gjennom ei kunstnarøkonomireform
- Innføre ei ny festivalstøtteordning som sikrar føreseielege vilkår for festivalane og kunstnerisk kvalitet
- At fleire barn skal få høve til å gå på kulturskule til ein rimeleg pris, i tilknytning til skulen eller AKS. Kulturskulane må vidareutviklast som ei heilskapleg satsing på breidde og inkludering i kulturaktivitetar i heile landet
- Bidra til at biblioteka blir betre og opnare møteplassar
- Styrke musea og gjere dei gratis for alle under 18 år
- Innføre ei ny og balansert åndsverkslov i samsvar med den digitale utviklinga, slik at opphavsmenn og -kvinner er sikra inntekter frå, og respekt for, kunst og kultur som dei har produsert
- Leggje fram ein ny handlingsplan for kultur og næring, og gjennomgå verkemiddelapparatet for næringsdrivande, slik at det betre treffer kunst- og kulturutøvarar
- Innføre ei boklov som sikrar fastprissystemet
- Ta vare på den norske kulturarven gjennom å digitalisere kulturhistoria, bevare og formidle lokalhistorie og person- og slektshistorie og sikre grunnlaget for folkemusikk, folkedans, kyrkjemusikk og handverkstradisjonar
- Gjennomgå forvaltninga av kulturminna for å sikre at dei blir tatt vare på og gjort tilgjengelege for framtida
- Ha mål knytt til likestilling og mangfald på alle område i kulturlivet
- Løfte samisk kultur, film, musikk og handverkstradisjon, mellom anna ved å auke løyvinga til føremålet
- Føre ein aktiv språkpolitikk som gjer at norsk eller samisk held fram som det føretrekte språket i alle delar av norsk samfunnsliv. Nynorsken skal sikrast godt utviklingsrom.
- Avvikle gåveforsterkingsordninga

Film, kino og seriar

Arbeidarpartiet ønskjer å styrke den norske film- og seriesatsinga med forsterka produksjonstilskot, auka co-produksjons- og etterproduksjonsmidlar og betre støtteordningar til norske film- og seriefestivalar. Insentivordninga skal vidareutviklast til å bli ei rettsfesta ordning under Næringsdepartementet. Filmregionane skal styrkast og talentsatsinga aukast. Vi ønskjer å bidra til desentralisert kinostruktur og at Bygdekinoen blir oppretthalden. Cinemateka skal få meir føreseielege vilkår, og lokale film- og kinotiltak skal sikrast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Auke produksjonsmidlar til norsk film
- Gi meir pengar til utvikling av manus, konsept og idé for å få ei større breidd av prosjekt
- Styrke norsk film og norske aktørar mellom anna gjennom co-produksjonsmidlar
- Utvikle ein strategi for auka satsing på norske seriar
- Auke støtta til norske filmfestivalar
- Vidareutvikle filminsentivordninga til å bli meir føreseieleg
- Styrke den regionale filmsatsinga
- Auka satsinga på kvinner i film og seriar
- Styrke samisk filmsatsing med auka nordisk samarbeid
- Oppretthalde desentralisert kinostruktur og Bygdekinoen
- Gi cinemateka meir føreseielege vilkår
- Sikre auka tilgjenge gjennom obligatorisk teksting og universell utforming
- Greie ut korleis distributørane, kanalane og nedlastingskanalane kan trekkast sterkare inn i finansieringa av spelefilm og seriar

MEDIA

Nyheits- og aktualitetsmedia er sentrale for folkeopplysing, demokrati og oppleving av fellesskap. Digitalisering har ført til at medievanar og forretningsmodellar er radikalt endra. Mange av dei mest sentrale media har store utfordringar med å finansere god journalistikk og med å møte konkurransen frå internasjonale medieaktørar. Vi er særskilt uroa for kårane til kvalitetsjournalistikken og vil ta eit større politisk ansvar for å sikre ytringsfridom og medias høve til å fylle samfunnsrolla si i alle delar av landet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Forsterke NRKs rolle som ein brei allmennkringkastar som er sterkt til stades i heile landet, gjennom å sikre ei føreseieleg styring og finansiering
- Ta initiativ til internasjonalt samarbeid, slik at dei globale medieaktørane betaler skattar og avgifter i dei landa dei opererer i, med sikte på å styrke finansieringa av mediestøtteordningane
- Ikkje svekke det samla nivået på mediestøtta, men utvikle ordningar som bidrar til innovasjon og sørgjer for at lokalaviser kan lykkast med overgangen til nye plattformer
- Leggje fram ei eiga medieansvarslov som styrker det norske kjeldevernet
- Arbeide for kommersiell allmennkringkasting med hovudkontor i og nyheitssendingar frå Bergen
- Arbeide for ei kommersiell allmennkringkasting på radio med hovudkontor i Lillehammer
- Sørgje for at lokalradioane får middel til å lykkast med overgangen frå FM til DAB
- Beskytte menneske som er truga på grunn av meiningane og ytringane sine. Redaktørar og journalistar skal ha eit særskilt vern

IDRETT

Idrett gir livskvalitet og meistring for den enkelte. Å delta i organiserte idrettslag gir fellesskap og opplevingar, og både organisert og eigenorganisert idrett gir verdifull fysisk aktivitet. Idrettsopplevingar gjer òg mykje for å betre integrering, folkehelse, sosial utjamning og likestilling. Idrett, ikkje minst toppidretten, byr på opplevingar som bind oss tettare saman, både lokalt og som land. Derfor er det viktig å sikre gode idrettstilbod som er lett tilgjengelege for alle, særleg for barn og unge. Det er òg viktig å sørgje for at den folkerørsla som idretten er, byggjer på sunne, felles verdiar i det norske samfunnet. Mange sluttar med organisert idrett når dei kjem i ungdomsåra. Tilbodet om breiddeidrett er mangelfullt for denne aldersgruppa.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Ruste opp og byggje fleire idrettsanlegg, spesielt i område med låg anleggsdekning
- Vidareføre ordninga med ekstra spelemidlar i pressområde
- Bevare og verne om ein retten til Norsk Tipping, og sikre at overskot frå Norsk Tipping til idrettsføremål ikkje går til kommersiell verksemd
- Sikre idrettslaga føreseielege vilkår, mellom anna gjennom full kompensasjon for meirverdiavgift
- Forenkle kontakten mellom idrettslaga og offentlege styresmakter gjennom betre koordinering og auka digitalisering frå det offentlege si side
- Støtte arbeidet mot doping og kampfiksing
- Bidra til rekruttering og talentutvikling innan toppidretten
- Bidra til breiddeidretten for å sikre god folkehelse blant barn og ungdom
- Saman med idretten sørgje for fleire kvinner i leiarsposisjonar i idretten
- Støtte opp om idretten som ein viktig arena for inkludering og integrering
- Gi personar med nedsett funksjonsevne betre aktivitetsmoglegheiter
- Arbeide for ordningar med gratis utlån av utstyr og bruk av anlegg

BARNE- OG FAMILIEPOLITIKK

Godt utbygde offentlege velferdstenester er ein føresetnad for fridomen til å vere familie. Velferdsordningane må utformast slik at dei legg grunnlag for høg yrkesdeltaking og auka likestilling. Arbeid er den mest effektive vegen ut av fattigdom, og derfor må velferdspolitikken leggje til rette for at så mange som råd har sjansen til å jobbe. Foreldrepermisjon, gode barnehagar, kvalitet i skule og ein eldreomsorg med kapasitet og kvalitet avlastar familiane og gjer yrkesdeltaking mogleg.

Høvet til å starte familie, få barn og ta godt vare på sine næraste heng saman med tilrettelegginga frå samfunnet. Mange med tunge omsorgsoppgåver i familien, som sjuke barn eller sjuke foreldre, får for lite og dårleg koordinert hjelp frå det offentlege.

Vi vil gi fedrar og mødrer større rom for likestilt foreldreskap og sørgje for betre rettar til personar med tunge omsorgsoppgåver. Arbeidarpartiet vil vurdere tiltak som reduserer tidsklemma blant småbarnsforeldre. Innanfor ramma av eit likestilt foreldreskap vil vi greie ut høvet til redusert arbeidstid for foreldre det første året barnet er i barnehage og fram til barnet er to år.

ARBEIDARPARTIET VIL:

For familiar med små barn:

- Auke fedrekvoten til minst 14 veker og sørgje for ei tredeling av permisjonstida
- Opne opp for at foreldrepermisjonen kan bli tatt ut av fleire enn dei to juridiske foreldra, slik at fleire omsorgspersonar i regnbogefamiliar kan ta ut permisjon dersom dei juridiske foreldra ønskjer dette

- Vurdere om eit barn som har fleire enn to omsorgspersonar, òg kan ha fleire enn to juridiske foreldre, av omsyn til barnets beste
- Gå gjennom forholda for sjølvstendig næringsdrivande og andre som ikkje er i eit fast tilsetjingsforhold, med sikte på å gjere det enklare å kombinere barn og familieliv med det å drive eiga verksemd
- Avvikle kontantstøtta. Familiar som har søkt om barnehageplass, kan motta ventestøtte frå foreldrepermisjonen tar slutt, til barnehageplass blir tilbydd
- Sikre at kommunane følgjer opp ansvaret sitt for å koordinere og gi eit heilskapleg tilbod til foreldre med varig sjuke barn eller barn med funksjons- og utviklingshemming, til dømes gjennom ein fast kontakt i det offentlege

For familiar med sjuke barn:

- Styrke kommunanes arbeid med å gi familiar med varig sjuke barn ein individuell plan og eit koordinert og heilskapleg tilbod frå det offentlege
- Utvikle ordninga med familievikar for småbarnsforeldre som har særleg behov for bistand i akutte og spesielle situasjonar
- Ha ein heilskapleg gjennomgang av ordningane for foreldre til sjuke barn og barn med særlege behov, med mål om å forenkle og styrke rettane til familiane
- Arbeide for nok elevhyblar, og auke bortebruarstipendet for ungdom mellom 15 og 18 år frå familiar med éi inntekt, slik at retten til vidaregåande opplæring blir gratis og reell for alle. Bortebruarstipendet skal framleis vere behovsprøvd
- Vurdere vilkåra for ordningar retta mot foreldra til sjuke barn, inkludert auka hjelpestønad, slik at ytingane òg kan bli gitt etter fylte 18 år når foreldra har omsorg for kronisk sjuke barn
- Greie ut korleis rettane til omsorgspengar for foreldre, i samband med fråvær ved eigne barns sjukdom, delvis kan bli tatt i bruk av andre, nære pårørande

For familiar med sjuke foreldre:

- Greie ut ulike former for økonomiske støtteordningar som kan sikre inntekt i kortvarige omsorgssituasjonar for sjuke foreldre eller nære slektningar, og gjere det enklare å kombinere yrkesaktivitet med tunge omsorgsoppgåver

Barn som pårørande:

- Sikre gode og heilskapelege tenester

Ved ønskje om adopsjon:

- Leggje til rette for kortare ventetid i adopsjonsprosessen gjennom å hjelpe adopsjonsforeiningane til å samarbeide med fleire land
- Påverke samarbeidsland til å godta homofile adopsjonsforeldre

Ved samlivsbrot:

- Styrke familievernkontora slik at meklingsordninga ved samlivsbrot kan bli betre og bidra til å dempe konfliktnivået

BARNEVERN

Barn skal få hjelp til rett tid av barnevernet, og barnet si stemme skal bli høyrte før avgjerder blir tatt. For å oppnå det trengst førebygging, tverrfagleg tilnærming og samarbeid i store nok einingar til at fagmiljøet er sterkt og uavhengig.

For at utsette barn og familiar skal få betre og meir tilpassa hjelp tidlegare, vil vi ha ei kvalitetsreform for eit betre barnevern og eit heilskapleg tilbod til barna og familiane som treng tenesta.

Det er heilt avgjerande at barnevernet har høg tillit i heile befolkninga. Barnevernet har ansvar for eit av dei mest kompliserte sosiale felta i samfunnet, og skal løyse eit breitt spekter av oppgåver på fleire fagområde og ofte over lang tid. Det krev tilsette med rett kompetanse og ei organisering som sikrar fagleg tyngd og nærleik til barna og familiane.

Vi vil heve kompetansen til dei tilsette og gi betre faglege verktøy i arbeidet med utsette barn og familiar. Ei god utdanning og god leiing er avgjerande for eit godt barnevern. Det er behov for å vurdere om dagens grunn- og vidareutdanningar er tilstrekkelege for å møte kompetansebehova i barnevernet.

Barnevernet skal vere eit offentleg ansvar. Der det offentlege må kjøpe tenester, skal ideelle organisasjonar som hovudregel prioriterast framfor kommersielle. Det skal stillast krav til kvalitet og kompetanse. Ideelle aktørar skal få føreseielege vilkår gjennom langsiktige kontraktar. Vi vil byggje opp kompetansen i Bufetat og kommunane, slik at dei sjølve kan utføre fleire av dei nødvendige tiltaka.

Det er i dag stort behov for fosterheimar og beredskapsheimar. Barnevernet må i tillegg styrkast for å få følgt opp det aukande talet på folk som tar kontakt. Barnevernet må ha fleirkulturell kompetanse. Vi vil gå gjennom høva som biologiske foreldre har til å anke ved omsorgsovertaking. Målet er å sikre betre stabilitet og ro for barna.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Gjennomføre ei kvalitetsreform i barnevernet for å sikre at barna og familiane får rett, relevant hjelp og god sakshandsaming, og for å styrke tilliten til barnevernet
- Øyremerke pengar til barnevernet for å få fleire tilsette og sikre rettane til barna
- Auke tilgangen til gode lågtterskeltilbod som Stange-hjelpe og Familiens Hus
- Sørgje for at kommunar som sjølve tar ansvaret for andrelinjebarnevernet, blir kompenserte for kostnader knytte til dette
- Sørgje for fastare rammer for familiar som får hjelp av barnevernet
- Sikre fosterfamiliane betre og meir føreseielege vilkår, rettleiing, støtte og opplæring
- Rekruttere fleire fleirkulturelle fosterfamiliar
- Sørgje for at det enkelte barnet får tilpassa tilbod, og betre ettervernet for tidlegare barnevernsbarn. Andre delar av hjelpeapparatet må koplatt inn så tidleg som råd, og samarbeidsmøter mellom desse må prioriterast
- Styrke den erfaringsbaserte tilnærminga i barnevernet ved aktivt å bruke tidlegare barnevernsbarn, sosiale entreprenørar og ideelle organisasjonar
- Sørgje for at alle utdanningar til arbeid med barn inneheld opplæring om vald, overgrep og teikn på omsorgssvikt
- At ein gjer det ein kan for at søsken blir plasserte i same foster- eller adoptivfamilie
- At barna får faste sakshandsamarar i barnevernet
- At barnets beste skal gå føre det biologiske prinsippet, og at dette blir presisert i barnevernlova
- At det blir oppretta eit nasjonalt samarbeid internt i barnevernet, så ingen kan flytte frå barnevernsmeldinga

LIKESTILLING OG ANTIDISKRIMINERING

Alle skal ha like moglegheiter i Noreg, uavhengig av kven ein er. Det norske samfunnet er framleis prega av det ujamne maktforholdet mellom menn og kvinner. Kvinner er underrepresenterte i maktposisjonar, kvinner eig mindre og tener mindre enn menn, og lønsforskjellane er store. Fordi makta mellom kvinner og menn er ulikt fordelt, vil tilsynelatende kjønnsnøytral politikk slå ulikt ut for menn og kvinner og forsterke skilnadene knytte til makt, moglegheiter og ressursar.

Kvinner og menn kan oppleve ulike former for likestillingsutfordringar. I åra som kjem, må vi i større grad sjå kvinner og menns likestillingskampar i samanheng – det er ikkje råd å oppnå likestilling for det eine kjønn utan at det andre òg er med. Samtidig tilseier likestillingsutfordringane knytte til inntekt, makt og sosiale forskjellar at vi framleis må

fokusere på kvinners situasjon i samfunnet. Eit samfunn der folk blir diskriminerte, eller der likestillinga er svak, er eit samfunn som sløser med sine menneskelege ressursar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

For likestilling mellom kjønna:

- Opprette eit forpliktande trepartssamarbeid for likestilling i arbeidslivet
- Styrke likestillingslova og aktivitets- og forklaringsplikta og gjere ho meir føremålstenleg
- Sørge for at dei som har diskriminert, kan møtast med ein økonomisk sanksjon, også når diskrimineringa ikkje er gjort med overlegg. Det skal givast fri rettshjelp i saker der Likestillings- og diskrimineringsnemnda meiner det er rimeleg
- Styrke likestillingssentra
- At staten som eigar stiller krav til planar for å få fleire kvinnelege sjefar, og at valkomiteane i statleg eigde selskap skal ha minst 40 prosent kvinner
- Styrke satsinga på statleg leiaropplæring og krevje at det skal vere minst 40 prosent kvinner i statlege leiaropplæringsprogram
- At Likestillings- og diskrimineringsnemnda skal få makt til å fastsetje oppreising i saker innanfor arbeidslivet
- Skaffe meir kunnskap om samfunnsområde der gutar og menn kan oppleve systematiske ulemper, mellom anna i tilknytning til skule, der gutar har høgast fråfall; arbeid, der talet på sysselsette menn i alderen 25–54 har felle jamt; helse, der menn har høgast sjølvmondsrate; og barnefordelingssaker, der menn sjeldan får tilkjent omsorgsrettar – og utvikle politiske tiltak som svarer på desse utfordringane
- Jobbe for betre kjønnsbalanse i utdanningsval og arbeidsliv

For å motverke diskriminering av minoritetar:

- At LHBT+-politikken blir styrkt gjennom ein konkret handlingsplan, og at organisasjonane på feltet får auka økonomiske bidrag
- Vurdere å innføre ein tredje kjønnskategori
- At Noreg skal streve etter universell utforming, og at kvar enkelt sektor må innføre tiltak for å gjere bygg tilgjengelege. Offentlege bygg skal prioriterast
- Kartleggje og betre tilbodet for syns- og høyrsllehemma
- Styrke informasjonen om utviklingshemmingar for å hindre overgrep og trakassering
- Utarbeide ein handlingsplan mot etnisk og religiøs diskriminering

KOMMUNAL

Kommunane er avgjerande for å sikre gode velferdstenester i heile landet. God eldreomsorg og ein god skule er berre mogleg om kommunane held høg kvalitet på tenestene sine og blir sikra ein sterk og føreseieleg økonomi. Det krev ein politikk som utjamnar forskjellar mellom kommunane, mellom anna som følgje av skilnader i skatteinntekter, flyttestraumar og demografiske endringar.

Den viktigaste demografiske utfordringa kommunane står overfor, er den kraftige auken i talet på eldre. Det krev at kommunane blir stimulerte til å byggje ut tilbodet med tilstrekkelege dekningsgradar.

Den viktigaste ressursen til kommunane er menneska som jobbar der. Kommunane må organisere tenestene sine på ein måte som gjer dei attraktive som arbeidsplassar, med fleire heiltidsstillingar og faste tilsetjingar. Kommunane skal verdsetje og investere i kompetansen til dei tilsette.

Arbeidspartiet meiner det er fornuftig med endringar i kommunestrukturen der dette betyr at innbyggjarane får ei styrking av tenestetilbodet. Endringane skal vere frivillige og tufta på gode lokale prosessar. Vi vil styrke økonomiske insentiv som reformstøtte og eingongsstøtte for å stimulere til fleire kommunesamanslåingar.

Arbeidspartiet ønskjer sterke regionar under direkte folkevalt styring. Regionane skal ta leiarskap i samarbeid med kommunar, næringsliv og statleg forvaltning. Sterkare regionar bør overta fleire oppgåver innan sektorar som samferdsle, utdanning, forskning, næringsutvikling og miljø. Det regionale nivået skal behalde oppgåvene sine innan skule, helse, kollektivtransport og tannhelse. Regionane må få ei sterkare samfunnsutviklarrolle, og regionale planar skal styrkast som utviklingsverktøy. Vi er positive til lokale prosessar der fylkeskommunar vurderer å slå seg saman til større regionar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Auke inntektene til kommunesektoren for å sikre betre kommunale tenester
- Ha ein gjennomgang av det kommunale og fylkeskommunale inntektssystemet for å sikre eit likeverdig tenestetilbod i heile landet
- Vere positiv til lokale initiativ til kommune- og fylkessamanslåing, og forsterke støtteordningar til dette
- Støtte frivillige kommunesamanslåingar som er vedtatt og i gang
- Setje i gang eit kompetanseløft for tilsette i kommunane i samarbeid med partane i arbeidslivet
- Gjennomføre områdesatsingar i byar som har bydelar med særskilt store sosiale utfordringar, for å sikre like moglegheiter og førebyggje store sosiale forskjellar
- Lovfeste eit kommunalt ungdomsråd eller tilsvarande
- Vidareføre og utvide forsøksordninga med røysterett for 16-åringar ved lokalval
- Arbeide for at kommunane framleis skal få momskompensasjon for kommunale bustader, slik at dei kan oppretthalde butilbod til vanskelegstilte

BUSTAD

Ein eigen stad å bu til overkomeleg pris er for mange avgjerande for å kunne leve eit sjølvstendig og godt liv. Det er derfor ei viktig politisk oppgåve å leggje til rette for at det blir bygd nok bustader.

Dei siste åra har bustadprisane stige kraftig. For mange, særleg unge, har det vorte vanskeleg å kjøpe eigen bustad. Hovudproblemet er at det over lang tid har vorte bygd for få bustader, særleg i pressområda. Vi vil ta initiativ gjennom å stille strenge krav til kommunane og sikre raskare prosessar for bustadbygging.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Byggje fleire bustader:
  - o Etablere eit forpliktande samarbeid om bustadpolitikk mellom staten og dei største kommunane
  - o Stille lovkrav om bustadplanar i kommunane der det ikkje allereie er del av kommuneplanen eller andre tilsvarande planar
  - o Knytte infrastruktur til bustadbygging og auke bustadbygging rundt kollektivknutepunkta
  - o Styrke tilskotsordninga for fornying og fortetting av eksisterande bustadmasse
  - o Trappe opp studentbustadbygginga med mål om 3000 bygde bustader i året
  - o Ta initiativ til eit eldrebustadprogram, og lage bustadtilbod slik at generasjonar kan dra nytte av kvarandre
  - o Korte ned tida for plan- og byggesakshandsaminga

- Styrke Husbanken:
  - o Kople Husbanken tettare saman med dei største kommunane
  - o Sørge for tilstrekkelege utlåns- og tilskotsrammer i Husbanken
  - o Greie ut eit differensiert rentesystem i Husbanken
- Skape ein bustadmarknad for alle:
  - o Vurdere å auke krav om butid før gevinsten ved sal av bustad blir gjort skattefri
  - o At kommunane må få høve til å tildele startlån til unge med liten eigenkapital og gode inntektsutsikter
  - o Sørge for fleire leige-til-eige-ordningar i samarbeid med private utbyggjarar, bustadbyggjelag, kommunen og Husbanken
- Sikre betre innløysingsrett for tomtfestarar, slik at så mange som råd kan eige grunn til eige hus eller eiga hytte

FORBRUKARMAKT

For å kunne øve forbrukarmakt må informasjonen om varene og tenestene vi kjøper, vere lett tilgjengeleg for folk. Det er ei politisk oppgåve å bidra til dette, slik at bevisste forbrukarar kan ta val som tener miljøet, fremjar arbeidstakarrettar og andre viktige menneskerettar. Forbrukarane sine rettar må òg takast betre vare på, særleg i ein digital tidsalder der kommersielle aktørar lett kan danne seg eit bilete av forbruksmønsteret til den enkelte for å tene ytterlegare på målretta marknadsføring.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Vurdere å innføre ei eiga etikklov som skal sikre forbrukarane betre informasjon om produksjonsstad og -vilkår
- Skjerpe krava til innhald, merking og informasjon for vanlege konsumprodukt
- Utarbeide ein handlingsplan for giftfri kvardag, mellom anna med krav om produktmerking, nøye sjekk av forbrukarprodukt og bevisstgjerjing av bransjar og forbrukarar
- Jobbe for betre person- og forbrukarvern i digitale tenester
- Sikre reell oppfølging av viktige personvernprinsipp som til dømes sletting, innsyn og samtykke
- Jobbe for felles europeiske løysingar for betre forbrukarvern, mellom anna:
  - o Eit nytt gjeldsregister
  - o Skjerpa krav til marknadsføring av kreditt

FRIVILLIG INNSATS

Frivillig innsats gjer samfunnet vårt rikare og fellesskapet mykje sterkare. Frivillig sektor er ein sjølvstendig og særreigen del av samfunnet, og fyller ei rolle verken marknaden eller det offentlege kan erstatte, i samband med omsorg, friluftsliv, integrering, folkehelse, kultur, idrett og på andre område. Politikken vår legg dette til grunn og sikrar frivillig sektor god finansiering, stor fridom og ein betydeleg plass i samfunnet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Forenkle og samordne regelverk og støtteordningar, slik at frivillig sektor kan bruke meir tid på aktivitet, medlemspleie og rekruttering
- Sikre frivillig sektor ei finansiering med ein høg prosentdel frie midlar, mellom anna ved å styrke momskompensasjonsordninga, og ved at det meste av auken i finansiering skjer gjennom tildeling av frie midlar, ikkje prosjektmidlar
- Opprette fleire frivilligsentralar og frivilligråd i kommunane
- Arbeide for at alle kommunar har koordinatorar som hjelper frivillig sektor
- Samle alle tilgjengelege støtteordningar for frivillig sektor i ein felles søkeportal

TRUS- OG LIVSSYNSPOLITIKK

Noreg har ein kristen og humanistisk arv. Denne arven tar vi med oss i møte med det mangfaldige samfunnet vi no er.

Trusfridom er ein menneskerett. Samtidig står fridomen til å tru og utøve sin religion side om side med fridomen til å ikkje tru, og til å konvertere, fråfalle eller kritisere religion.

Religion er ikkje berre ei privatsak for den enkelte. Det er òg ei offentleg sak når det kjem til økonomisk støtte frå det offentlege, når trus- og livssynssamfunna bidrar til velferda i samfunnet gjennom frivillige fellesskap, eller når nokon blir utsett for tvang eller undertrykking i religionens namn.

For mange menneske er trus- og livssynssamfunna viktige fellesskap. Dei gir identitet, kjensle av å høyre til og kan vere eit ankerfeste for frivillig engasjement i lokalsamfunnet.

Når trus- og livssynssamfunna kan vere så viktige for enkeltmenneska, er innsyn til og utsyn frå desse samfunna like viktig for storsamfunnet. På dei fleste andre område i samfunnet vårt stiller vi krav til demokrati, openheit og representasjon. No er det på tide å gjere det same overfor trus- og livssynssamfunna. Krava som blir stilte, skal ta vare på trusfridomen og ikkje gripe inn i teologien til trus- og livssynssamfunna.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- At hovudlinjene i finansieringsordninga av trus- og livssynssamfunn skal sikre føreseielege vilkår og vere som i dag, med unntak av at vi vil:
  - o Sjå nærare på utrekningsgrunnlaget for støtta og vurdere om kriteria er tilstrekkelege og relevante
- Auke vesentleg det minimumskravet til talet på medlemmer som må til for å få økonomisk støtte, frå dagens krav om 10 medlemmer
- Stille krav i samband med økonomisk støtte til trus- og livssynssamfunna om:
  - o Minst 40 prosent representasjon av kvinner i styringsorgan som forvaltar statleg støtte. Kravet gjeld ikkje organ som tar stilling til teologiske spørsmål, og vil først gjelde frå 2020
  - o Demokratisk valde representantar i styringsorgana som forvaltar den statlege støtta. Kravet gjeld ikkje organ som tar stilling til teologiske spørsmål, og vil først gjelde frå 2020
- Stille krav til personar som kjem til Noreg for å praktisere som religiøse leiarar, at dei skal ha eller skaffe seg kunnskap om den religiøse rådgivingsrolla i møte med vald i nære relasjonar, eksilerfaringar og sentrale verdiar i det norske samfunnet
- Opprette ein eigen likestillingspott som trus- og livssynssamfunn kan søke om midlar til likestillingsarbeid frå
- At offentlege institusjonar som sjukehus, sjukeheim og fengsel legg til rette for at pasientar og innsette får høve til trus- og livssynsutøving gjennom samtalar med prest eller eit tilsvarende tilbud for personar med anna religiøs tilknytning
- Krevje openheit frå trus- og livssynssamfunn om pengegåver (og anna materiell støtte) frå utlandet, og greie ut på kva grunnlag utanlandske gåver eller økonomisk støtte kan avgrensast
- Sikre at skilsmisse etter norsk lov blir respektert av dei ulike trus- og livssynssamfunna, og motverke framvekst av religiøse domstolar
- At valordninga i Den norske kyrkja sikrar at medlemmer til lokalt, regionalt og sentralt nivå blir organiserte gjennom direkte val, og at desse vala blir gjennomførte samtidig med, og i lokale i nærleiken av, kommune- og fylkestingsvala
- Leggje til rette for at Sjømannskyrkja framleis skal vere ein viktig kyrkjeleg, kulturell og sosial møtestad for nordmenn i utlandet, mellom anna gjennom eit særskilt tilskot

- Leggje til rette for midlar til lokale tiltak for dialog trus- og livssynssamfunn imellom, og mellom desse fellesskapa og samfunnet elles
- Utvikle religions- og livssynsfaget til eit meir inkluderande fag og dermed fjerne 'K' frå KRLE-faget

URFOLK OG NASJONALE MINORITETAR

Vi vil sikre gode rammevilkår for samisk kultur, næringsliv, samfunnsliv og samiske språk. Samane skal ha reelt høve til å lære samisk, bruke det i kvardagen og kunne overlevere det til neste generasjon. Vi vil styrke og samordne tilboda til den samiske befolkninga innanfor spesialisthelsetenesta, med mål om at dei samiske pasientane kan få helsetenester i eit miljø med samisk språk- og kulturkompetanse.

Det er viktig å sikre gode rammevilkår for dei tradisjonelle samiske næringane. Samtidig må vi leggje til rette for vekst også innan anna næringsverksemd, og bidra til ny vekst i område med nedgang i befolkninga.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre nok samiske læremiddel av tilfredsstillande kvalitet
- Utdanne fleire samisktalende lærarar, førskulelærarar og helsearbeidarar
- Auke talet på samiske barnehageplassar
- Arbeide for styrkt barnehustilbod for samiske barn
- Støtte samisk LHBT+-arbeid
- Arbeide for auka samisk kulturkompetanse i mottak av valds- og overgrepsoffer og i etterforskningsarbeidet
- Jobbe for eit godt helsetilbod tilpassa den samiske befolkninga
- Nedkjempe alle former for diskriminering
- Ta ansvar for dei pliktene vi har overfor våre nasjonale minoritetar, og arbeide for at desse gruppene får vidareutvikle identiteten sin, kulturhistoria si og språket sitt i Noreg
- Jobbe for gode rammevilkår som sikrar arbeidet med kvensk språk og kultur

INNVANDRING OG ASYLPOLITIKK

Vi lever i ei tid med store folkevandringar som følgje av krig, konflikt, fattigdom og klimaendringar. Det er avgjerande å finne internasjonale løysingar for å skape fred og tryggleik, slik at folk ikkje legg ut på flukt. Noreg har ansvar for å hjelpe menneske som flyktar frå krig og forfølgning. Det er behov for betydeleg hjelp i områda som er hardast råka, og i landa som tar imot flest flyktningar. Noreg bør ta eit leiaransvar internasjonalt for å betre livssituasjonen i land folk flyktar frå.

Dagens situasjon med ukontrollert innvandring til Europa er ikkje berekraftig. Noreg kan ikkje aleine løyse desse utfordringane, men vi vil ta vår del av ansvaret. Vi vil søke samarbeid på europeisk og globalt nivå. Vi vil stille klare krav til alle europeiske statar om å ta imot sin del av flyktningane.

Arbeidspartiet tok initiativ til, og står ved, dei breie forlika om innvandring og integrering i Stortinget i 2015. Vi vil vidareføre ein streng, rettferdig og human asyl- og flyktningpolitikk. For oss er det viktig å sørgje for kontroll ved grensene til Noreg. Menneske som har krav på vern fordi dei har vorte tvungne til å forlate heimlandet sitt, skal få saka si handsama i Noreg i samsvar med internasjonale reglar. Menneske som ikkje har behov for slikt vern, skal returnerast så raskt som råd. Erfaring viser at viljen til god integrering kan vere nært kopla til opplevinga av at det er kontroll med innvandringa og kontroll ved grensene.

Politikken vår er tufta på menneskerettane og flyktningkonvensjonen. Samtidig vil vi ta initiativ til ein gjennomgang av internasjonale konvensjonar for at desse betre kan tilpassast flyktningssituasjonen i vår tid.

Kvoteflyktningar er den sikraste og mest rettferdige ordninga for å sikre mottak av menneske som har rett på varig vern. Talet på kvoteflyktningar må til ei kvar tid vurderast opp mot tilrådingane frå FN, kor mange asylsøkarar som kjem til landet, og høva for rask og god integrering i Noreg.

Barn og kvinner på flukt er særleg utsette grupper. Noreg skal vere ein pådrivar for at rettane til barn på flukt blir sikra.

Barn på flukt treng særleg omsorg. Vi legg til grunn at reglar for vern og opphald i norsk lovgiving og internasjonale konvensjonar blir følgde ved handsaming av søknader frå barn om opphald. Det er avgjerande å sikre rask og rettssikker handsaming av søknader for å avklare om søkaren har rett til opphald.

Mindreårige på flukt må bli tatt betre vare på når dei er her, spesielt i mottak i kommunane. Det må gjennomførast tiltak for å sikre stabilitet i gode buforhold, rettssikker sakshandsaming og betre psykososiale tiltak. Mottaka må få styrkt barnefagleg kompetanse. Dei mindreårige bør mellom anna sikrast kontaktfamilie, godt skuletilbod, godt helsetilbod og særskilt gode, førebudde tiltak ved eventuell retur.

Mindreårige på flukt er ei særleg sårbar gruppe. Arbeidspartiet er uroa for den sterke auken i talet på barn som får innvilga mellombels opphald. Innanfor dagens lovgiving er det behov for å endre praksis i handsaminga av søknader om opphald frå mindreårige, slik at ein avgrensar bruken av mellombelse løysingar for denne gruppa.

Vi vil at det i handsaminga av søknader om opphald frå denne gruppa inngår ei vurdering av sårbarheitskriterium, som skal leggast til grunn for vedtaka i forvaltninga andsynes unge som manglar omsorgspersonar, nettverk og/eller ressursar i heimlandet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Arbeide internasjonalt for å nedkjempe årsaker til at menneske legg ut på flukt
- At Noreg skal vere ein pådrivar i Europa for ei felles løysing på utfordringane knytte til situasjonar der det kjem ekstraordinært mange menneske på flukt
- Betre beredskapen langs grensa for å kunne handtere situasjonar der det kjem ekstraordinært mange som søker asyl
- Føre ein aktiv returpolitikk og opprette direkteruter til dei viktigaste avsenderlanda
- Redusere sakshandsamingstida i Utlendingsdirektoratet og Utlendingsnemnda
- Styrke arbeidet med identitetsavklaring
- Sikre meir føreseielege vilkår og betre involvering av kommunane ved etablering av flyktningmottak
- Sikre ei betre samhandling mellom UDI, IMDI og kommunane når asylsøkarar blir overførte til busetjing, slik at eksisterande nettverk og grunnlag for integrering blir tatt omsyn til
- Vurdere korleis hovudregelen om berre eitt statsborgarskap slår ut i praksis i ein meir globalisert kvardag. Ei utgreiing må òg innehalde ei vurdering av kva konsekvensar ei eventuell opning for dobbelt statsborgarskap vil ha for plikter og rettar i Noreg
- Endre statsborgarlova slik at tilbakekallingar av statsborgarskap som er gitt på bakgrunn av uriktige og ufullstendige opplysningar, skal skje ved dom
- Arbeide for å finne betre aldersvurderingsmetodar

INTEGRERING

Noreg skal vere eit ope og inkluderande samfunn. Nøkkelen til god integrering er språk, arbeid og respekt for felles spelereglar. Det blir forventat at folk tar ansvar for å delta, bidra og forsørgje seg sjølv, samtidig som fellesskapet støttar opp og gir moglegheiter.

Å leggje til rette for arbeid og bruke og utvikle kompetanse er avgjerande for at vi kan bevare eit samfunn med små forskjellar og høg produktivitet. Å kome raskt ut i arbeidslivet bidrar til at dei som nyleg har kome til landet, lærer seg språk, knyter sosiale kontaktar, tileignar seg ytterlegare kompetanse og blir i stand til å forsørgje seg sjølv. Derfor er det viktig at vi lagar effektive system for å raskt bli kjende med kva kompetanse den enkelte har. Ei hovudoppgåve i integreringsarbeidet er å setje kommunane og arbeidslivet i stand til å få folk inn i arbeid og deltaking.

Asylmottak må tilby meiningsfulle aktivitetar, slik at inngangen til og deltakinga i det norske samfunnet skjer så raskt som råd. Vi vil støtte frivillige lag og organisasjonar, frivilligsentralar og idretten, som gjer ein uvurderleg innsats i integreringsarbeidet. For å lykkast må vi bli flinkare til å få dei mange elementa i integreringsarbeidet til å henge saman.

ARBEIDARPARTIET VIL:

For å få fleire ut i arbeid og auke samfunnsdeltakinga:

- Sørge for integrering i alle mottak
- Redusere tida den enkelte sit i mottak og blir halden utanfor arbeid, gjennom raskare sakshandsamingstid
- Gi 250 timar språkopplæring, 50 timar samfunnskunnskap i tillegg til språkopplæringa, kompetansekartlegging og godkjenning medan ein er i mottak
- Gjennomføre ei kvalitetsreform i vaksenopplæringa, slik at alle nykomne blir sikra best mogleg språk- og samfunnsopplæring, og at lærarane som tilbyr dette, har dei verkemidla dei treng
- Gi kommunane større fridom til sjølv å tilpasse språk- og integreringstilbod
- At arbeid, kompetanseoppbygging og språkopplæring skal skje parallelt. Tilby tidleg kartlegging av kompetanse og godkjenning av utdanning, og gi tilbod om realkompetansevurdering der det er relevant
- At nykomne skal raskt i arbeid og få gode høve til kompetanseoppbygging
- At personar som er klare til å kome i arbeid, raskt blir sette i kontakt med ein relevant bransje og arbeidsgivar. NAV bør, saman med kommunane, ha hovudansvaret for tiltaka i eit slikt hurtigspor
- Leggje betre til rette for at fleire skal kome tilbake til arbeidslivet
- Raskare kople saman nykomne og bransjar med arbeidskraftsbehov ved å skape fleire treffpunkt
- Gjere introduksjonsprogrammet meir individuelt tilpassa, slik at folk som er i stand til å kome raskare i arbeid, kan gjere det, og at folk som treng fleire timar med undervisning og praksis, får det
- Vurdere om lokal og regional etterspurnad etter kompetanse og arbeidskraft i større grad bør styre busetjing av flyktingar. Dette gjeld òg utdanningstilbod og kompetanseheving
- Vurdere om introduksjonsprogrammet kan starte i mottaket, dersom ventetida etter innvilga opphald er lang
- Satse på meir arbeidsretting i introduksjonsprogrammet og tilby så mange som råd praksis i arbeidslivet som del av programmet
- At det skal bli vanskelegare å få utsett gjennomføringa av introduksjonsprogrammet, slik at det blir gjennomført så tidleg som råd

For inkludering og felles spelereglar:

- Gi alle barn i asylmottak tilbod om barnehageplass
- Bidra til å hindre at barn sit lenge i mottak ved å fjerne punktet om at einslege mindreårige ikkje kan busetjast i fosterheim eller i ein kommune
- At personar som har religiøs eller kulturell grunngeving for å ikkje delta i aktivitet eller arbeid, ikkje skal få økonomisk støtte av det offentlege
- Nedkjempe tvangsekteskap og heve kompetansen knytt til æresrelaterte fridomsinnskrenkingar, sosial kontroll og kjønnslemlesting
- Utarbeide føringar for skulens arbeid mot barnehijab, og innføre felles retningslinjer i utdanningssektoren som sikrar at ansiktet er fullt synleg i undervisningssituasjonar
- At tilbod og aktivitetar i skulen skal vere felles, og at det ikkje blir gitt unntak frå felles symjeundervisning og anna felles undervisning
- Sørge for at minoritetsforeldre blir gitt informasjon om rettar og moglegheiter som foreldre
- Styrke forskinga på integrering for betre å avdekke behov knytte spesielt til vald og traumatisk stress
- Sjå til at flyktingane på eit tidleg tidspunkt kan få informasjon om dei mange høva til å engasjere seg i frivillig arbeid og det norske sivilsamfunnet

DEL 4

Tryggleik og utanriks

JUSTIS

Politi og lokal tryggleik

Trygge lokalsamfunn skaper vi saman. Fleire samfunnsaktørar spelar ei viktig rolle, mellom anna helsevesen, skule, frivillige organisasjonar, politi, sivilforsvar, brann- og redningsvesen og kommunane. Arbeidet må vere forankra lokalt og understøtta nasjonalt.

Vi meiner det er viktig å rette den førebyggjande innsatsen mot barn og unge. God førebygging er avhengig av at dei nemnde aktørane har kompetanse, er til stades og samhandlar systematisk over tid.

For å oppklare lovbrøt og førebyggje ny kriminalitet trengst gode etterforskingstiljø i heile landet. Nokre kriminalitetsformer krev særskilt merksemd: For å nedkjempe vald i nære relasjonar og seksuelle overgrep er kunnskap, kompetanse, samarbeid og prioriteringar avgjerande. For å nedkjempe arbeidslivskriminalitet er trepartssamarbeidet sentralt. I arbeidet mot radikaliserings og ekstremisme er nasjonale initiativ, saman med godt lokalt samarbeid, viktig. For nedkjemping av internettbasert kriminalitet er god utnytting av teknologi og sivil kompetanse nødvendig.

Politiet må ha god lokal forståing og vere der for folk når dei treng det. Vi ønskjer eit politi som jobbar førebyggjande, er til stades og er sørvisinnstilt.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- At politiet skal ha ei sterk lokal forankring
- Byggje ut sjølvstendet og kapasiteten til politidistrikta og sikre dei meir av ressursane, mellom anna gjennom frie driftsmidlar og auka grunnbemanning
- At alle kommunar skal ha politiråd
- Etablere eit nasjonalt organ som koordinerer og utviklar praksis for å førebyggje radikaliserings og valdeleg ekstremisme
- Bidra til at etterforskingfeltet og etterforskarane i politiet får auka status og blir styrkt
- Leggje til rette for auka bruk av sivile med fagleg relevant bakgrunn i etterforskinga
- Arbeide målretta for ein betre varslarkultur i politiet
- Styrke barnehusa
- Sikre rask uttransportering av personar utan opphaldsgrunnlag
- Styrke arbeidet mot menneskehandel og organisert kriminalitet, og sørgje for at offer for menneskehandel får god oppfølging
- Betre kunnskapen om hatkriminalitet gjennom mellom anna å registrere omfanget meir nøyaktig enn i dag
- Inkludere kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i straffelovas paragraf om hatkriminalitet

Kriminalomsorg

Straff er samfunnets reaksjon på at noko gale har skjedd. Straff skal òg førebyggje ny kriminalitet. Straffereaksjonene skal setjast raskt i verk, og tilbakeføringsarbeidet skal starte når dommen har falle. Innhaldet i soninga må styrkast, og rehabiliteringa må ta utgangspunkt i det som får den enkelte best tilbake til eit liv utan ny kriminalitet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- At innhaldet i soninga ved straff held høg kvalitet, slik at ein når målet om redusert tilbakefall til ny kriminalitet
- Styrke kriminalomsorga for å sikre forsvarleg bemanning, og leggje til rette for føremålstenleg soningsinnhald mellom anna ved å etablere fleire rusmeistringseiningar
- At narkotika framleis skal vere forbode, men at lovverket om narkotika til eige bruk skal innebere alternative reaksjonar frå samfunnet. Sjå elles under «Helse»
- Setje i gang bygging av nye soningsplassar, prioritere dei områda av landet som i dag ikkje har tilfredsstillande soningstilbod og sikre fleire plassar for kvinner i eigne eller fråskilde avdelingar
- Lovfeste prinsipp om at soning skal skje på norsk jord for norske statsborgarar, og avvikle ordninga med leige av fengselsplassar i utlandet
- Innføre tenestenummer for tilsette i kriminalomsorga. Namna til dei tilsette må skjermast ved alvorlege hendingar, slik at dei får ein tryggare kvardag
- Tilby etter- og vidareutdanning for tilsette i kriminalomsorga
- Leggje til rette for utdanning og arbeidstrening under soningstida
- Sørge for god oppfølging etter lauslating, styrke ettervernet gjennom prosjekt som fremjar tilbakeføring, og auke kunnskapen om gjeldsproblematikk for å redusere faren for tilbakefall til rus og kriminalitet
- At rehabilitering får ein prioritert plass med konkrete mål og verkemiddel styrt av fagleg kompetent personell
- I større grad nytte alternative straffemetodar i staden for fengselsstraff

Teknologi og personvern

Ny teknologi gir betre føresetnader for å førebyggje, etterforske og oppklare kriminalitet. Justis- og beredskapssektoren lir under dårlege teknologiske løysingar på ei rekke område.

Den teknologiske utviklinga kan samtidig utfordre viktige personvernomsyn. Det kan òg oppstå konflikttar mellom behovet for nye politimetodar og omsynet til personvern og rettstryggleik. Lovverket skal bidra til betre samfunnstrygging innanfor rammene av menneskerettane og rettsstatsprinsipp.

Etter som betydninga av digitaliseringa aukar, blir det òg meir nødvendig å styrke forbrukaren og borgaren si forståing og evne til å ta informerte val. Dette oppnår ein gjennom auka openheit og innsyn. Ved å utnytte og gjere stordata meir tilgjengeleg, kan vi oppnå betre tenester, meir effektiv ressursutnytting og nye tenester og arbeidsplassar. Arbeidarpartiet ønskjer å leggje til rette for dette innanfor ramma av personvernet.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke forbrukarens høve til å ta informerte val om personvernet sitt
- Sørge for nødvendig oppfølging av personvernforordninga til EU
- Søke europeiske løysingar for sikkerheits- og personvernstandardar for produkt og tenester
- Leggje til rette for teknologiske løysingar som gjer det enklare for folk å ha kontakt med tenestene innan justis- og beredskapssektoren, og som lettar arbeidet i sektoren
- Gjennomgå korleis omsynet til personvern er tatt hand om og best kan sikrast i justissektoren
- Utføre ei framtidretta utgreiing av dronebruk, også i samband med bruk innan justis- og beredskapssektoren
- Gjennomgå regelverket for handsaming av personinformasjon for å sikre at ny og oppdatert teknologi kan brukast til å tilby innbyggjarane så gode tenester som råd

- Jobbe for internasjonale standardar og merkeordningar som sikrar at forbrukarane kan ta trygge val knytt til internettilkopla einingar og programvarer
- Leggje til rette for utprøving av nye digitale tenester i tett samarbeid med aktørar som Datatilsynet og Finanstilsynet

Domstol og rettshjelp

Domstolsbehandling skal vere effektiv og rettssikker. Høvet folk har til å få avklart tvistar og konflikttar utanom rettsapparatet, må styrkast, og tilgangen til rettsråd må aukast.

Folk skal oppleve at dei har reell tilgang til kvalifisert rettshjelp. Mange erfarer at rettshjelp er dyrt, og er usikre på pris ved bruk av advokat. I tillegg til at ordninga med fri rettshjelp og dei frivillige rettshjelpiltaka må styrkast, må det leggjast til rette for auka tilgang til rettshjelp for folk flest.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Greie ut lokale/regionale rettssenter for om mogleg å tilby fleire juridiske tenester under eitt tak
- Styrke konfliktråd og forliksråd fagleg
- Styrke dei frivillige rettshjelptilboda og fri rettshjelp
- Gjere det enklare å ta løyvet frå advokatar som ikkje held tilstrekkeleg fagleg og etisk kvalitet
- Leggje til rette for moderat spesialisering av dommarar i domstolane
- Auke bruken av elektronisk kommunikasjon i sakshandsaminga til domstolane
- Styrke kontoret for valdsoffererstatning for å sikre at valdsoffer blir tatt godt hand om
- Leggje til rette for ei breiare rekruttering av meddommarar

Vald i nære relasjonar

Arbeidarpartiet vil forsterke innsatsen mot valden som særleg rammar kvinner og barn. Politiet må prioritere arbeidet mot valdtekt og vald i nære relasjonar, innsatsen må intensiverast og kompetansen hevast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Leggje fram ein ny opptrappingsplan mot vald og overgrep mot barn og vald i nære relasjonar
- Innføre undervisning i grensesetjing i barnehage, grunnskule og vidaregåande skule
- Styrke krisesentertilbodet og tilsynet med dette, og greie ut behovet for overgangsbustader til valdsutsette etter opphald på krisesenter
- Leggje til rette for auka bruk av valdsalarm og gjennomgå ordninga med besøksforbod
- Jobbe for eit døgntilgjengeleg tilbod for barn utsette for overgrep
- Auke kompetansen på vald og overgrep hjå alle som jobbar med barn, for i større grad å kunne avdekke og førebyggje vald og overgrep
- Leggje til rette for betre informasjonsflyt og samarbeid mellom etatane som jobbar med personar utsette for vald og overgrep, og revidere og samordne regelverket knytt til teieplikt, opplysningsplikt, opplysningsrett og reglane om samtykke
- Setje i verk ei omfangsundersøking om valdsutsette barn, og forske meir på kostnader og konsekvensar av vald i nære relasjonar og overgrep mot barn
- Innføre krav om at alle kommunar skal utarbeide handlingsplanar mot vald i nære relasjonar

SAMFUNNSTRYGGING OG TOTALBEREDSKAP

Samfunnstryggleiken vår kan bli utfordra av naturkatastrofar, ekstremvêr, terror, alvorleg kriminalitet og digitale angrep. God kapasitet og samtrening, klare roller og tydelege ansvarsforhold mellom ulike aktørar er avgjerande for å betre beredskapsevna. Den totale beredskapen til samfunnet blir betre når vi ser samfunnets ressursar i samanheng. Den viktigaste politiberedskapen er framleis den næraste patruljen.

Oppdraget til brann- og redningstenesta er endra over tid. Tydeleg rolleavklaring, kompetanseheving og tilstrekkelege ressursar er nødvendig for forsvarleg og god kvalitet på oppdraget til brann- og redningstenesta.

Etter som stadig fleire delar av samfunnet blir digitaliserte, og fleire einingar blir koplå til internett og gjort gjensidig avhengige, blir samfunnet meir sårbart. Fleire av dei grunnleggjande samfunnsfunksjonane våre er digitalt avhengige av kvarandre: helse, vatn, energi og kommunikasjonsinfrastruktur. Mange av desse er på private hender. Det er behov for auka innsats for å ta hand om tryggleik og beredskap, i nært samarbeid mellom offentleg og privat sektor. Evna vår til å førebyggje og handtere alvorlege cyberangrep må betrast.

ARBEIDARPARTIET VIL:

For totalberedskap, avklarte ansvarsforhold og samtrening:

- Nedsetje eit offentleg utval for å utvikle ein nasjonal strategi for tryggleik og totalberedskap, og som del av denne leggje vinn på å harmonisere ansvarsområda til dei ulike beredskapsaktørane
- Lage ein nasjonal strategi for fleire regionale treningssenter for politi, forsvar, naudetatar og frivillige organisasjonar
- Auke samtreninga mellom naudetatane, og mellom naudetatane og dei frivillige organisasjonane
- Sørge for at politiets skarpe ende blir samlokalisert i eit nasjonalt beredskapssenter
- Sikre avklara roller og ansvarsforhold i den nasjonale kriseleiinga ved større hendingar, setje i verk ny instruks for Forsvarets bistand til politiet
- At støtte og bistand til politiet og det sivile samfunnet elles i større grad bør vere ein styrande faktor for korleis Forsvaret innrettar og dimensjonerer enkelte av strukturane og kapasitetane sine, slik som heimevern, spesialstyrkar, cyberforsvar og helikopterkapasitet
- Leggje fram ein handlingsplan for arbeidet med kultur, haldningar og leiarskap i beredskapssektoren
- Organisere brann- og redningstenesta for å sikre heiltidsleiing og betre tenester
- Sørge for ny utdanningsmodell for brann- og redningstenesta, inkludert ny leiarutdanning
- Styrke arbeidet mot terror i Politiets tryggingsteneste, samarbeidet med Etterretningstenesta og Nasjonalt tryggingorgan, og krevje felles trusselvurdering til Stortinget
- Vidareføre opplæring og kompetanseheving for deltidspersonell i brann- og redningstenesta
- Sikre forsvarleg helikopterkapasitet for politiet, og styrke kontraterrorvna gjennom auka mobilitet for politiets beredskapstropp og Forsvarets spesialstyrkar
- Sikre at politiet og Forsvaret, inkludert Heimevernet, blir organisert og finansiert for effektivt å beskytte menneske, sentrale objekt og samfunnskritiske funksjonar
- Følgje opp konseptutgreiing om Sivildforsvaret frå Direktoratet for samfunnstryggleik og beredskap

- Opprette rednings- og beredskapsråd i alle politidistrikta/dei lokale redningssentral-områda, og ta initiativ til ein gjennomgang av kommunanes ansvar og oppgåver som lokal beredskapsmyndigheit og deira rolle i samarbeidet med andre beredskapsaktørar
- Sikre felles sivil/militær evne til å handtere angrep på tvers av sektorar med høg grad av informasjonsdeling og tett samarbeid, og klare avgrensingar der det er nødvendig
- Sørge for at Noreg er verdsleiande på arktisk søk og redning, både når det gjeld teknologi, analyse og kompetanse
- Halde på hovudregelen om eit uvæpna politi. Også i framtida skal politiet ha lett tilgang til våpen når omstenda eller trusselvurderinga krev det

For IKT- og cybersikkerheit:

- Styrke fagkompetansen på cybersikkerheit, og gjere nødvendige avklaringar av roller og ansvar i handteringa av cyberrelaterte kriser som kan ramme institusjonar av samfunnskritisk betydning
- Utarbeide ein overordna nasjonal strategi for å sikre langsiktig oppbygging av kompetanse innan IKT-sikkerheit i det norske samfunnet
- Sikre leiande forskingsmiljø på digital sikkerheit og sårbarheit
- Styrke politiets innsats mot cyberkriminalitet, og vurdere ei eiga spesialeining i politiet som arbeider med digital kriminalitet
- Sørge for at det blir bygd opp teknologikompetanse hjå tilsynsfunksjonane i alle sektorar, og sikre at cybersikkerheit blir vurdert spesifikt i utvikling og drift av nye offentlege tenester og system
- Innføre ny trygginglov tilpassa eit digitalt samfunn i samsvar med hovudlinjene frå Traavik-utvalet

For frivillige beredskapsorganisasjonar:

- Auke ressursane til dei frivillige redningstenestene for å styrke den lokale beredskapen
- Bidra til at frivillige beredskapsorganisasjonar blir inkluderte i trening og debrifing med lokalt politi

FORSVAR

Den grunnleggjande oppgåva til Forsvaret er å ta hand om norsk sikkerheit og tryggleik, interessene og verdiane våre. Dei siste åra har trugselbiletet og det tryggingpolitiske landskapet endra seg. Vi treng eit sterkt forsvar tilpassa den nye situasjonen, moderne utrusta og med høgkompetent personell.

Forsvaret skal utgjere ein krigsførebyggjande terskel og sikre truverdig avskrekking tufta på det kollektive forsvaret til NATO. Med dei store hav- og landområda våre må Forsvaret kunne handheve norsk suverenitet.

Det er særleg viktig at Forsvaret er i stand til å løyse dei utfordringane vi kan stå overfor i nordområda. Vi vil styrke forsvarsevna i Nord-Noreg med relevante bidrag frå alle forsvarsgreinene.

Forsvaret skal vere ein integrert del av det norske samfunnet. Vi er for eit forsvar tufta på verneplikta. Vi legg stor vekt på å verdsetje og ta vare på veteranane våre. På enkeltområde kan det vere fornuftig at forsvarssektoren samarbeider med private aktørar, men vi er imot privatisering som ikkje er styrt av Forsvarets behov for fleksibilitet, kompetanse og tryggleik, spesielt i krise og krig. Det er avgjerande for legitimiteten og tilliten til Forsvaret at det er underlagt demokratisk styring og kontroll.

Moderne konflikthar står stadig meir fram som 'hybridkrigar', der tradisjonelle og 'asymmetriske' verkemiddel blir brukt om kvarandre. Noreg må setjast i stand til å betre forstå og stå imot slik hybridkrigføring.

Verda er inne i ein teknologisk revolusjon som må ventast å ha store konsekvensar for internasjonal tryggingsspolitikk. Det vil òg påverke vårt eige forsvar, og trugselbilete som vi vil måtte handtere. Autonome våpen, cyber, posisjoneringsteknologi, nye materiale og biologiske og medisinske gjennombrøt vil som i tidlegare industrielle revolusjonar òg sterkt endre måten krigar og konflikter blir utførte på. Slike nye våpen kan bli tatt i bruk også av ikkje-statlege aktørar. For eit land som vårt har dette både forsvars- og nedrustingspolitiske konsekvensar. Arbeidarpartiet vil ta initiativ til tettare internasjonalt samarbeid for å bidra til eit sterkare regelverk på dette området.

Tryggingsspolitisk blir dei nordiske landa vovne stadig tettare saman. Vi meiner det framleis er eit uutnytta potensial i nordisk samarbeid om tryggingss- og forsvarsspolitikk.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Styrke forsvarsevna i tråd med den vedtatte langtidsplanen, og slutte opp om målsetjingane frå NATO-toppmøtet i 2014 om at medlemslanda gradvis aukar forsvarsbudsjetta sine opp mot 2 prosent av BNP innan eit tiår, og at nye investeringar i Forsvaret utgjer minst 20 prosent av dei årlege forsvarsbudsjetta
- Sikre eit forsvar med langsiktig balanse mellom oppgåver, struktur og økonomi
- Halde fram moderniseringa av Forsvaret med relevante og gjensidig forsterkande kapasitetar innan land-, sjø- og luftmakt
- Vie særleg merksemd til utviklinga av ei moderne, slagkraftig og mobil landmakt – inkludert helikopterstøtte for Hæren basert på Bardufoss – med evne til å beskytte seg sjølv og kapasitet til å handtere både tradisjonelle og nye trugslar. Heimevernet har i denne samanhengen ei viktig rolle, og må tilførast meir ressursar.
- Ta vare på Andøy-samfunnet gjennom mellom anna omstillingsmidlar, statlege investeringar i infrastruktur og sikring av vidare drift for Andøya Space Center/ Andøya Test Center
- Sikre oppdaterte sivile og militære beredskapsplanar som møter trugselbileta i vår tid, alliansepliktene våre og nye tryggingssutfordringar, inkludert risikoen for hybridkrigføring
- Ta på alvor ei teknologisk utvikling der autonome våpensystem blir stadig viktigare
- Sikre mangfald i kompetansesamansetninga og auke prosentdelen kvinner i Forsvaret
- Ta vare på veteranane våre før, under og etter teneste, med særskilt vekt på helse-relatert og sosial oppfølging, økonomisk tryggleik og støtte til pårørande
- Forsterke det nordiske forsvarssamarbeidet som eit supplement til NATO-alliansen, og ta initiativ til ein nordisk forsvarskommisjon

FRED OG TRYGGLEIK

Ustabilitet pregar Europas nabolag. Sårbare, autoritære og ikkje-fungerande statar er utgangspunkt for krig og konflikt, humanitære lidningar, radikalisering og ekstremisme. Terrororganisasjonen IS rammar sivilbefolkninga i Midtausten og utfordrar tryggleiken vår gjennom terroråtak mot uskuldige sivile i Europa. Det krev eit breitt sett av verkemiddel å møte desse trugslane. Noreg må bidra til kampen mot ekstremisme og terror. Det viktigaste verkemiddelet for å hindre humanitær lidning og flukt er å få slutt på væpna konflikter. Seksuell vald er ein integrert del av krigføring, både gjennom strategisk bruk av valdtekt og som metode for å destruere sosiale normer. På sikt er statsbygging løysinga for sårbare statar.

Fred og tryggleik blir best sikra gjennom føreseieleg, internasjonalt samarbeid tufta på folkeretten. NATO er ankerfestet for norsk tryggingsspolitikk innanfor den overordna ramma av FN. Arbeidarpartiet ser NATO både som ein politisk og ein militær allianse. Debatten om korleis freden best skal sikrast i det nordatlantiske området, er ein viktig

del av vår NATO-politikk. Det er òg eit mål at den samla militære evna til NATO blir oppretthalden og styrkt, ikkje minst gjennom tettare samarbeid om innkjøp, øvingar og doktrineutvikling.

Arbeidet med å støtte opp under rolla FN spelar for fred og tryggleik, mellom anna gjennom bidrag til FNs fredsoperasjonar, tryggar òg vår eiga sikkerheit.

Naboskapet til Russland skal vere prega av samarbeid og dialog, fast haldning og føreseieleg politikk. Vi må stå saman med våre allierte og europeiske partnarar i møte med brot på folkeretten. Samtidig må vi særleg hegne om samarbeidet i nord, som har bidratt til lågspenning i nordområda.

Atomvåpen utgjer ein trugsel mot eksistensen til menneskeætta, men arbeidet for nedrusting og ikkje-spreiing har nærast stoppa opp. Det endelege målet bør vere ei verd utan kjernevåpen. Den internasjonale ikkje-spreiingsavtalen NPT må følgjast opp. Det må leggjast press på atommaktene for at dei skal ruste ned. Arbeidet for nedrusting treng no initiativ og retning.

Ny teknologi vil skape nye, heilt eller delvis sjølvstyrte våpensystem, mellom anna dronebaserte våpen. Slike nye våpen kan bli tatt i bruk også av ikkje-statlege aktørar. Desse nye trugslane må handterast og regulerast gjennom internasjonale reglar.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Aktivt delta i kampen mot internasjonal terrorisme
- At norsk deltaking i væpna, internasjonale operasjonar skal forankrast i FN-mandat eller anerkjent folkerettsleg grunnlag
- Styrke den norske innsatsen for fred og forsoning gjennom nye initiativ, gjennomgang av erfaringane frå dei siste tiåra og samarbeid med likesinna land og aktørar
- Ha som mål når det gjeld våpeneksport, å innføre sluttbrukarerkjøring frå alle land, og arbeide for at dette blir norm i NATO
- Arbeide for balansert og gjensidig atomnedrusting innanfor ramma av ikkje-spreiingsavtalen NPT, med eit langsiktig mål om eit internasjonalt forbod mot kjernevåpen
- Auke norske bidrag til FN-operasjonar
- Bringe det internasjonale våpenkontroll- og nedrustingsarbeidet vidare og ta nødvendige initiativ for å regulere utvikling og bruk av heil- og halvautonome våpensystem og annan ny teknologi som kan utfordre grunnleggjande prinsipp i krigens folkerett
- Arbeide for at kvinner som blir utsette for seksuell vald eller valdtekt, blir sikra høvet til aborttenester og oppfølging også i krigssoner
- At Noreg tar ei leirolle når det gjeld fjerning av farlege krigsrestar og opprydding av våpenlager i sårbare statar på veg ut av konflikt

INTERNASJONALT SAMARBEID OG INTERNASJONALE RETTAR

Utanrikspolitikken til Arbeidarpartiet skal ta hand om norske interesser og er forankra i våre grunnleggjande sosialdemokratiske verdiar: fridom, internasjonal solidaritet og samarbeid, demokrati, menneskerettar og berekraftig utvikling. Vi er del av eit fellesskap på tvers av landegrensene. Måla våre for vårt eige samfunn kan best realiserast dersom vi bidrar til å sikre internasjonale normer, organisasjonar og køyrereglar. Noreg skal vere ein aktiv og attkjennande medlem av det internasjonale samfunnet.

Globale utviklingstrekk påverkar samfunnsutviklinga og rammene for politikken vår her heime. Verdaskonjunktivet tyngdepunkt og sentrum for politisk makt flyttar seg. Ein open verdshandel har gjort sitt til at millionar av menneske har kome ut av fattigdom. Samtidig legg kapitalflyt og handel press på tradisjonelle rettार og skaper nye skilnader.

Skatteinntekter for fellesskapsløysingar blir unndratt. Forskjellar i inntekt og velstand er aukande. Digitalisering og ny teknologi skaper både moglegheiter og utfordringar knytt til økonomisk vekst, arbeidsmarknad og fordeling. Klimautfordringane er ein global trugsel, og Paris-avtalen krev global oppfølging og finansiering.

Etter andre verdskrig har Noreg som eit lite land med ein open økonomi hatt stor fordel av eit sterkt, multilateralt samarbeid tufta på folkeretten. Vi vil arbeide for å hegne om FN og styrke rolla og legitimiteten til verdsorganisasjonen. Samtidig må FN-systemet og andre globale samarbeidsaktørar stadig oppdaterast for å spegle røyndomen i samtida.

Viktige verdiar som likestilling og arbeidstakarrettar er under press. Det samme gjeld yringsfridom og trusfridom. Arbeidet for å fremje fridom, demokrati, feminisme og dei universelle menneskerettane er framleis ei prioritert oppgåve. Diskriminering og undertrykking av kvinner må framleis nedkjempast. I takt med aukande internasjonal konkurranse og økonomisk vekst i mange utviklingsland må vi gjere vårt til at også arbeidstakarrettane blir styrkte. FNs arbeidsorganisasjon ILO har spelt ei viktig rolle når det gjeld å setje normer og standardar, og vi vil no særleg rette innsatsen mot at desse normene blir etterlevde, i nært samarbeid med fagrørsla. Eit levande demokrati treng òg eit aktivt sivilsamfunn for å utfordre og stille styresmakter til ansvar for politiske avgjerder.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Fremje multilateralt samarbeid og bidra til å styrke rolla og gjennomføringsevna til FN og dei multilaterale organisasjonane
- Gjennom våre bidrag til FN-organisasjonane arbeide for betre samordning mellom sektorane og for å flytte meir av aktiviteten ut i felt
- Gå inn for ei grunnleggjande reform av Tryggingrådet i FN, slik at det speglar dagens globale maktforhold på ein betre måte
- Sikre Noreg ein plass i Tryggingrådet for perioden 2021–2022
- Styrke dei økonomiske, politiske, sosiale og kulturelle rettane til kvinner, inkludert utdanning, arbeid, helse og reproduktive rettar og kvinners deltaking i fredsforhandlingar og forsoningstiltak, i leiding av samfunnsinstitusjonar og i avgjerdsprosessar
- Ta internasjonal ansvar for å styrke arbeidet mot menneskehandel
- Forsvare og styrke WTO og det regelverket som legg til rette for verdshandelen, i ei tid der dette blir utfordra frå mange hald
- Styrke arbeidstakarrettar globalt gjennom utanriks-, handels- og utviklingspolitikken vår, og sikre gjennomføring av ILOs kjernekonvensjonar
- Forsvare og fremje dei universelle menneskerettane, og ei verd fri for forfølgning, tortur og dødsstraff
- Arbeide internasjonalt for å nedkjempe diskriminering basert på seksuell legning
- Styrke innsatsen for å sikre barns rettar
- Fremje rettane til barn med fysiske og psykiske utviklingshemningar, nedkjempe diskriminering og arbeide for å gi dei tilgang til utdanning
- Ta globalt leiarskap i arbeidet for å sikre havets helse, og nedkjempe forureining i havet

HUMANITÆR BISTAND OG MIGRASJON

Omfattande og aukande migrasjon vil prege internasjonal politikk dei komande tiåra. Under ligg grunnleggjande årsaker: krig og konflikt, klimaendringane, manglande sosial og økonomisk utvikling og aukande forskjellar. Det er naboland i konfliktregionar som mottar det største talet på flyktningar, som ber dei største byrdene og har det største behovet for hjelp. Forholdet mellom humanitær innsats og langsiktig utvikling må gjennomgåast på nytt, og samspelet mellom humanitære organisasjonar og andre sektorar, som lokalt næringsliv, må styrkast.

Noreg er tett knytt til det europeiske samarbeidet. Det er viktig at Europa samlar seg om eit system for effektiv yttergrensekontroll. Europas nabolag er òg vårt. Det gir ikkje grunnlag for berekraftige og langvarige løysingar at enkelte europeiske land stenger grensene sine og ikkje ønskjer å delta i samlande løysingar om ei meir rettferdig byrdefordeling.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sikre at Noreg er ein stor og effektiv bidragsytar av humanitær bistand, arbeide aktivt for å betre koordineringa og responsevna i det internasjonale humanitære systemet, og drøfte på nytt grenseoppgangen mellom humanitær sektor, langsiktig bistand og andre aktørar
- Styrke humanitær- og utviklingsbistand overfor sårbare statar, og bidra til å setje desse betre i stand til sjølve å ta hand om tryggleiken og velferda til eigne innbyggjarar
- Styrke innsatsen mot menneskehandel og kriminelle nettverk som utnyttar flyktningar
- Styrke den humanitære innsatsen i nabolanda til konfliktområde
- Mobilisere internasjonal støtte for å styrke vernet av hjelpearbeidarar og helsetilbod i krig og konflikt
- Arbeide for at det òg blir sett inn langsiktige tiltak, særleg innan helse, arbeid og utdanning, overfor flyktningar
- Arbeide for å fremje løysingar knytt til kvoteflyktningar, med trygg overføring frå konfliktområda
- Arbeide for felles europeiske tilsvar på flyktningkrisa, basert på solidaritet, ansvar og berekraft
- Arbeide for å oppretthalde og styrke Schengen-samarbeidet
- Fjerne dagens aupair-ordning og erstatte ho med ei ordning som gir reell kulturutveksling. Noreg bør ratifisere ILO-konvensjon nummer 189 om tenester i heimen

UTVIKLINGSPOLITIKK

Norsk utviklingspolitikk skal ha som mål å utjamne ulikskap gjennom å bygge ned urettferdige strukturar. Hovudvegen ut av fattigdom går gjennom økonomisk vekst, jobbskaping og rettferdig fordeling innanfor ramma av stabile statar. Bistanden si relative betydning for utviklingslanda blir stadig mindre. Overføringar, investeringar og handel utgjer i dag langt større pengestraumar. Vår løysing er solidaritet, ikkje velgjerd.

Endra rammevilkår stiller auka krav til prioriteringsevna vår. Vi vil satse på område der norsk kompetanse, erfaring og teknologi kan gagne utviklingslanda, som oljeforvaltning, fornybar energi og fiskeri. Vi må vise at vi forstår utviklingslandas eigne prioriteringar, samtidig som vi erkjenner at bistanden har størst effekt når han blir retta inn mot land som viser reell vilje til å hjelpe seg sjølve. Bistandsavhengnad må ikkje bli eit substitutt for god lokal styring. Den globale semja om FNs berekraftmål, måla for finansiering for utvikling og klimaavtalen i Paris utgjer ei plattform for utviklingspolitikken.

Anstendig arbeid gir utviklingsland evne til å skape velferd gjennom skatteinntekter og rettferdig inntektsfordeling. Eit lønsamt næringsliv skaper jobbar, men føreset investeringar og rettferdige handelsvilkår. For at næringslivet i utviklingsland skal bli konkurransedyktig, må befolkninga ha kompetanse. Sårbare grupper må sikrast tilgang til skule og utdanning. I ei tid med internasjonal arbeidsdeling og stadig omstrukturert arbeidsliv er arbeidstakarar i sårbare statar og fattige land særleg utsette for utnytting. Utviklingspolitikken skal derfor bygge opp rundt eit anstendig arbeidsliv. Rettferdig fordeling er ikkje berre eit viktig politisk og sosialt mål, men har òg vist seg som det beste grunnlaget for varig, inkluderande og berekraftig vekst.

Like rettar og fordeling av makt og ressursar gjennom pålitelege institusjonar er berebnelkane i eit demokrati. Vi vil styrke rettane til å organisere seg og delta gjennom sivilsamfunnet. Maktbalansen nord-sør må utfordrast. Norske organisasjonar bør i større grad overlata makt og mynde til organisasjonane i sør. Økonomiske ressursar og kompetanse bør flyttast nærare bistandsmottakarane.

Gjennom statsbygging må offentleg sektor i utviklingslanda setjast i stand til sjølv å levere mellom anna helse- og utdanningstenester. Brei og rettferdig skattlegging er viktig for å gjere styresmaktene meir ansvarlege overfor befolkninga, og for eiga evne til å fremje sosial og økonomisk utvikling. Vi vil bidra til å styrke mottakarlandas kapasitet til å innhente skatteinntekter for fellesskapet. Skal eit land ha mål om å klare seg sjølv, er eit fungerande skattesystem med brei base uunnverleg.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Halde fast ved at norsk bistand skal utgjere minst 1 prosent av brutto nasjonalinntekt og rette merksemda mot innretning og effekt av bistanden
- Stille klare og etterprøvbare krav til mottakarane av norsk bistand
- Stille krav om regelbunden evaluering og dokumentasjon av oppnådde resultat for å sikre kunnskapsbasert bistand
- Prioritere næringsutvikling, sysselsetjing og anstendig arbeid i utviklingsbistanden innanfor ramma av organisert arbeidsliv
- Framleis vere ein pådrivar for utvikling av målretta og effektive internasjonale mekanismar for utvikling, etter mal frå opprettinga av mellom anna GAVI og det globale fondet for AIDS, tuberkulose og malaria. Vi ønskjer fleire løysingar der offentleg støtte til utvikling utløyser private bidrag
- Vidareføre satsinga på å sikre universell tilgang til skule og utdanning
- Styrke institusjonsbygging og berekraftige skattesystem gjennom «Skatt for utvikling»-programmet
- At initiativet for rein energi skal vidareutviklast og integrerast i klimasatsinga i utviklingsbistanden
- At sårbare og marginaliserte grupper skal prioriterast ved å integrere tiltak for desse på alle område innanfor utviklingspolitikken
- Støtte opp under sivilsamfunnsaktørar i utviklingsland og utfordre maktbalansen mellom nord og sør
- Sikre at ein større del av ressursane hamnar hjå mottakarane framfor å bli igjen i Noreg, og at fagleg kompetanse blir bygd så nær målgruppa som råd
- At utviklingspolitikken vår skal bidra til å utjamne forskjellar i samfunnet, og på den måten redusere fattigdom
- Gjennom utviklingspolitikken fremje demokrati, godt styresett, menneskerettane, likestilling og rettferdig fordeling
- Styrke utviklingsbistanden overfor sårbare statar og utviklingsland som husar eit stort omfang av flyktingar, med særleg vekt på arbeid, helse, utdanning og demokratisk utvikling
- Vidareføre satsinga på å redusere barnedøying og for betre mødre helse, styrke primærhelsetenesta i utviklingsland og prioritere helsa til jenter og kvinner
- Vere ein global pådrivar for kvinners rett til prevensjon og abort
- Ta initiativ til ei reform av bistandsforvaltninga for å betre arbeidsdeling, styring og resultatmåling av utviklingspolitikken
- At Noreg skal vere ei tydeleg stemme og arbeide aktivt mot vass- og landran i utviklingsland

HANDEL, KAPITALFLYT OG ØKONOMISK SAMARBEID

Auka global kapitalflyt og handel krev meir internasjonalt samarbeid. Arbeidarpartiet vil prioritere å trygge rettar, nedkjempe ulikskap og sikre skatteinntekter for fellesskapsløysingar.

Forhandlingane innanfor den internasjonale handelsorganisasjonen WTO har stagnert. Samtidig blir store, regionale handelsavtalar forhandla fram. WTO må sikrast ei sentral rolle i å setje rammer for verdshandelen. Regionale og fleirnasjonale handelsavtalar må sikre grunnleggjande standardar og rettar.

Skatteunndraging er ikkje berre med på å svekke tilliten og legitimiteten til skattesystemet, men fører òg til ei høgare skattebyrde for vanlege folk og undergrev nasjonalstatar si evne til å finansiere velferd. Eit langt sterkare internasjonalt samarbeid må til for å stenge romma for skatteunndraging, og for å oppdage det når det skjer. Arbeidarpartiet vil bidra til dette gjennom multilaterale organisasjonar, men òg gjennom samarbeid mellom partane i arbeidslivet. Auka skattegrunnlag er òg ein føresetnad for å styrke sårbare statar og gjere land mindre bistandsavhengige.

Innan handelen med tenester legg Arbeidarpartiet vekt på betydninga TISA-avtalen har for norsk verdiskaping og sysselsetjing. Dette er viktig for norske arbeidsplassar og teknologiutvikling. Den internasjonale tenestemarknaden er stor, og vi har offensive interesser knytt til at norske tenesteprodusentar får auka tilgang til den globale marknaden. Det er ein føresetnad at avtalar om handel med tenester ikkje svekker det politiske handlingsrommet knytt til kontroll og styring med offentlege tenester og velferdstilbod. Dette gjeld òg høvet til, gjennom politiske vedtak, å på ny innføre offentleg eigarskap og styring i sektorar som tidlegare har vore privatiserte.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Arbeide for å styrke WTO si rolle
- Arbeide for at regionale og fleirnasjonale handelsavtalar tar inn grunnleggjande standardar og rettar, som òg kan byggjast inn i globale handelsavtalar i regi av WTO
- At Noreg tar ei leiande rolle i det internasjonale arbeidet for å nedkjempe ulovleg kapitalflyt og skatteunndraging
- Utvide dei etiske retningslinjene for Statens pensjonsfond utland til å inkludere krav til openheit og rapportering frå fleirnasjonale selskap. Selskap med grove manglar i rapporteringa si bør ekskluderast
- Krevje at avtalar om tenestehandel ikkje legg hindringar for å regulere forhold som forbrukarvern, helse, sikkerheit, miljø og arbeidstakarrettar

EUROPA OG NORDEN

Europeiske land er våre viktigaste politiske og økonomiske partnerar. Mange av dei er våre allierte i NATO. På sentrale område som handel, miljø og klima, energipolitikk, migrasjon og asyl blir interessene våre best fremja gjennom samarbeid med andre land i Europa.

Gjennom meir enn 20 år har EØS-avtalen vore ein god plattform og sikra våre breie økonomiske interesser i samarbeidet med EU. Dette har vore ein god periode for norsk nærings- og arbeidsliv. Trass i skjerpa konkurranse, har vi opplevd ein rekordhøg vekst i sysselsetjing og realløn, framleis stabil lønsfordeling og ein sterk vekst i offentlege tenester. Avtaleverket er styrkt og trepartssamarbeidet er vidareført. I det store biletet har vi tatt vare på og vidareutvikla samfunnsmodellen vår. EØS-samarbeidet og den store arbeidsinnvandringa til Noreg har like fullt bidratt til fleire utfordringar for arbeidslivet, som det krev kraftfulle politiske tiltak å motverke. Ei koordinert lønsdanning med breie tariffavtalar er eit sentralt element for denne modellen og for ein velfungerande, norsk arbeidsmarknad. Ei tydeleg markering av dette standpunktet er ein viktig del av vår aktive politikk overfor EU.

Arbeidarpartiet er tilhengar av eit sterkt politisk samarbeid i Europa. Ved to tidlegare folkerøystingar har vi derfor rådd til å seie ja til norsk medlemskap. Samtidig er det hjå oss rom for ulike syn i EU-spørsmålet. Dersom eit medlemskapsspørsmål skulle bli aktuelt, skal det på nytt handsamast av eit landsmøte i Arbeidarpartiet.

Den nordiske modellen har vist seg både robust og fleksibel, òg i internasjonale økonomiske nedgangstider. Vi vil vidareutvikle den nordiske modellen, trygge velferdsstaten, styrke trepartssamarbeidet, gjennomføre kraftfulle tiltak for å hindre sosial dumping og sikre eit velfungerande og inkluderande arbeidsliv.

Det nordiske samarbeidet har lang tradisjon for sterk, folkeleg forankring. Dei nordiske landa har no ein felles energiheimemarknad. Det bør takast nye politiske initiativ for vidare nordisk samarbeid på område der vi kan styrke stillinga til den nordiske regionen i Europa, også på det tryggingspolitiske området.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Bidra aktivt til inkluderande vekst i Europa og arbeide for å styrke det europeiske samarbeidet
- Stå tydeleg opp for verdiane av eit ope, samarbeidande og nært samanknytt Europa i ei tid der nasjonalisme, proteksjonisme og framandhat er på frammarsj
- Utnytte handlingsrommet i EØS-avtalen maksimalt gjennom tidleg medverknad i avgjerdsprosessane, og ved å gjennomføre politiske tiltak for eit seriøst og organisert arbeidsliv
- Styrke rettane til arbeidsinnvandrane på arbeidsmarknaden og leggje til rette for at fleire organiserer seg
- Arbeide for å styrke EØS-fondet for anstendig arbeidsliv
- Styrke det nordiske samarbeidet i Europa og ta fleire felles nordiske, globale initiativ.
- Ta nye steg i å utvide og utdjupe det nordiske samarbeidet på sentrale område knytt til ein moderne økonomi, miljøteknologi, klimapolitikk, infrastruktur og reformer innan utdanning og forskning
- Halde fram med å bruke vårt fulle medlemskap i Det europeiske sosialdemokratiske partiet (PES) til å fremje våre syn på utviklinga av Europa

NORDOMRÅDA

Industri og næringsutvikling

Nordområda er ein arena for store ambisjonar med moglegheiter for heile landet. I det neste kapittelet i nordområdesatsinga er verdiskaping, infrastruktur, kunnskap, ny teknologi og havrommet sentrale element. Kunnskap skal vere grunnlaget for dei vala som blir gjort i nordområda. Utgangspunktet skal vere dei naturgitte fortrinna i nord og dei sterke kunnskapsklyngene.

Utnytting av naturressursar på land og til havs, energi, maritim verksemd og nye næringar baserte på marine og landbaserte ressursar blir stadig viktigare. Folk og samfunn er dei viktigaste byggjesteinane i nordområdepolitikken. Livskraftige lokalsamfunn er ein føresetnad for at dette kan skje på ein berekraftig måte som sikrar miljø, klima og urfolk. Utnytting av ressursane i nord skal gi så store regionale ringverknader som råd, slik at nordområdepolitikken legg grunnlaget for framtidens arbeidsplassar. Strategien skal gjere det attraktivt for ungdom i nord å velje jobbar i nord.

Nordområda er rike på naturressursar og har eit betydeleg overskot av fornybar energi med store rom for å auke produksjonen. Noreg er aleine i verda om å ha eit arktisk landbruk. Det krev forskning og innovasjon å kunne utnytte potensialet som ligg i dette.

Vi vil satse på industri i nord. Havet, landbruket, skogressursane, mineralførekomstar, vass- og vindkraft gir stort industrielt potensial. Naturressursar i kombinasjon med

teknologi og høg kompetanse gir store moglegheiter for framtida. Noreg har ein sterk industrikultur. Når vi bygger vidare på dagens kompetanse, infrastruktur og teknologi, kan rask omstilling og redusert risiko bli eit fortrinn i utviklinga av eksisterande og ny industri. Samspelet mellom dei store industribedriftene og leverandørindustrien er avgjerande for å utvikle framtidens industri. Vi vil leggje til rette for industriell utnytting av dei norske vasskraftressursane, då dette gir høgare verdiskaping og sysselsetjing enn eksport aleine.

Infrastrukturen til og frå nordområda må leggjast til rette for eksport av dei viktige råvarene våre, som fisk og mineral, og sikre miljøvenlege alternativ for transport. Vi vil satse på infrastruktur som kan bidra til ny industriutvikling.

Samtidig kjem klimaendringane raskare og kraftigare i nordområda. Noreg skal derfor ha ei leiande rolle innan forskning på miljø og klima. Dei sterke fagmiljøa på feltet i nord skal vidareutviklast.

Svalbard er vår nordlegaste region, øygruppa ligg strategisk plassert i nordområda og har ein godt utbygd infrastruktur gjennom busetjingane i Longyearbyen og Ny-Ålesund. Dette gir Noreg eit strategisk fortrinn på mange område i Arktis. Smeltande is blottlegg store økonomiske verdier, havområda blir meir tilgjengelege og biomassane i havet trekker nordover. I eit sårbart og isolert område må politikken leggje til rette for at dei norske busetjingane, næringslivet og styresmaktene får dei nødvendige føreseielege vilkåra innanfor ei streng, men nødvendig miljøforvaltning.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Sørge for konsekvent suverenitetshevdning og miljøovervaking i nordområda, mellom anna gjennom Kystvakta og Forsvarets nærvær og overvaking, og imøtekome framtidens beredskaps- og tryggingsbehov i Arktis
- Styrke kunnskapsmiljøa og sikre god arbeidsdeling mellom universiteta i nord og meir samspel med alle relevante kunnskapsmiljø i nord og internasjonalt
- Vidareutvikle etablerte industriklynger og kraftforedlende industri
- Bidra til at kraftforedlende digitalindustri kan etablerast i nord
- Leggje til rette for at utvikling av petroleumsnæringa i nordområda gir større ringverknader og fleire oppdrag til nordnorsk næringsliv
- Satse på fornybar energi i nord
- Sikre vidare vekst i havbruksnæringa innanfor berekraftige rammer
- Bidra til at fleire industriarbeidsplassar i grøne næringar blir utvikla i nord
- Utvikle ein tydeleg reiselivspolitik for nordområda
- Støtte opp om miljø for bruk og vidareutvikling av ny teknologi
- Ha ei strategisk satsing på verdiskaping i og kunnskap om havrommet
- Utarbeide ein ny handlingsplan for nordområda etter modell av «Nye byggesteiner i nord» frå 2008
- Opprette eit nytt romteknologiprogram for utvikling av ny teknologi og teknologioverføring, og utvikle Noreg til å bli den leiande romnasjonen i Arktis gjennom å vidareføre og styrke klyngedanninga som er utvikla i nord
- rundt rom- og jordaktivitet
- Ta ei avgjerd på korleis framtidens energibehov på Svalbard skal dekkast, basert på ein gjennomgang av tilgjengeleg teknologi
- Leggje til rette for heilårs arbeidsplassar i reiselivsnæringa
- Sikre busetjinga på Svalbard mot dei ulike naturfarane som trugar hus og bygningar, for å trygge befolkninga og oppnå at eit solid norsk familiesamfunn i Longyearbyen held fram som før
- Utvikle ein tydeleg reiselivspolitik for nordområda

Internasjonal dimensjon

Vi vil atterreise nordområda som vårt viktigaste strategiske satsingsområde i utanrikspolitikken. Vi vil at Noreg igjen set nordområda på den nasjonale og internasjonale dagsordenen. Den internasjonale dimensjonen må utviklast vidare, mellom anna gjennom aktiv deltaking i Arktisk råd og Barentssamarbeidet, som er dei viktigaste internasjonale organa for samarbeid i nordområda.

Forholdet vårt til Russland må framleis vere tufta på fast haldning og føreseieleg og langsiktig politikk. Når forholda ligg til rette for det, må sambanda med Russland vidareutviklast for å styrke naboskapspolitikken, folk-til-folk-samarbeidet, økonomisk samarbeid, energi- og industrisamarbeid og ein felles innsats for å løyse miljøutfordringane, for å sikre vidare fred og stabilitet i nordområda. Samtidig bør nordområdepolitikken i større grad òg bli del av det nordiske samarbeidet, ved å styrke samarbeidet med det nordlege Sverige og Finland gjennom infrastruktur, næringsliv, arbeidsliv og forsvar.

Skipsfarten i nord er aukande. Om lag 80 prosent av all maritim aktivitet i nord skjer i norske farvatn. God tryggleik og beredskap krev både sivilt og militært nærvær og eit godt sivil-militært samarbeid. Vi vil sikre at Noreg tar sin del av ansvaret gjennom god søk- og redningsberedskap i regionen.

ARBEIDARPARTIET VIL:

- Arbeide for at Arktisk råd blir utvikla vidare, med fokus på berekraftig næringsverksemd, sterkare lokal og regional innverknad, ei meir aktiv rolle i møtet med klimautfordringane og eit auka engasjement knytt til havrommet
- Styrke samarbeidet med Sverige og Finland i nord
- Vidareutvikle det internasjonale og interregionale Barentssamarbeidet
- Vidareutvikle det norsk-russiske samarbeidet i Barentsregionen med særleg vekt på folk-til-folk-samarbeidet, kulturutveksling, utdanningssamarbeid og samarbeid om næringsutvikling
- Inkludere Asia i den strategiske tenkinga om nordområda

Røyst
Arbeidarpartiet
11. september

BLI MEDLEM - SEND <NYMEDLEM AP> TIL 2077